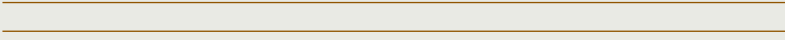

לוי אשכול: פרקי חיים

מערכת: שי אמיתי, שביט בן - אריה (יו"ר), תמי מולד חיו
עריכה: שביט בן - אריה
כתיבה: תמי מולד חיו
תחקיר: שי אמיתי

עיצוב גרפי: סטודיו בועות
דפוס: פרינטיב, ירושלים

מספר קטלוגי ISBN 9789659266456
תשפ"א-2020

תמונת השער: לוי אשכול במהלך הקלטת נאום לרגל יום העצמאות, 1965. צילום:
ג'ק גורן

כל הזכויות שמורות ליד לוי אשכול, ע"ר
www.levi-eshkol.org.il
info@levi-eshkol.org.il

**”למשימה העיקרית שאנו עמלים בה - לבנות חברה בה יוכל כל אדם לפתח את
מלוא יכולתו, ולתרום את תרומתו לכלל; חברה שכל אזרח יתגאה בה, כל יהודי
ירצה להזדהות אתה וכל אדם יכבד אותה.
[...] רצוננו בחברה בה שוררים יחסי אנוש מתוקנים, כבוד לדעותיו ולאמונתו
של הזולת. רצוננו בחברה דמוקרטית, בה זכאי כל אדם לחיות את חייו כדרכו,
במסגרת הזכויות והחובות של החברה, תוך התחשבות בזולת”.**

לוי אשכול, 31.10.1965

תוכן עניינים

9 החיים האישיים והשנים המוקדמות

10	משפחתו של אשכול
11	השכלה
13	ציונות
15	קבוצת עבודה
17	הקמת דגניה

19 מנהיגות ודמוקרטיה

20	אשכול, מנהיג אזרחי
22	דמוקרטיה
24	יחסו של אשכול לתקשורת
26	הקמת הטלויזיה הישראלית
28	ממשלת ליכוד לאומי
30	ביטול הממשל הצבאי
32	קליטת עליה
35	מיזוג גלויות

43 יישוב הארץ

45	ראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית
48	מבצעי התיישבות מיוחדים
51	עיירות הפיתוח

55 מפעל המים

57	חברת מקורות
60	המלחמה על המים

63**ביטחון**

66	מפעל ההעברה
67	תקופת ההגנה
70	הקמת צה"ל
72	מלחמת ששת הימים
76	היחס לשלום

79**כלכלה**

82	נערי האוצר
84	השוק המשותף
86	הוועידות הכלכליות
88	הקמת בנק ישראל
88	עמדתו של לוי אשכול
91	משרד החקלאות
94	תעשייה

97**דת ומדינה**

98	יחסו של אשכול למקומות הקדושים ולדתות האחרות
101	יחסו של אשכול ליום השבת

103**דמותו הפוליטית של אשכול**

104	פעילותו הפוליטית
107	פיוס והידברות
111	הומור והיכולת להתמודד עם ביקורת
114	אשכול ויחסי החוץ של מדינת ישראל
118	איחודים פוליטיים - מפלגת העבודה
121	החיים האישיים
122	נשותיו של אשכול
127	אישיותו של אשכול

לוי אשכול, מנהיג ומעצב דרך

לוי אשכול (שקולניק) נולד בכפר אוראטובו שבאוקראינה ב-1895. בילדותו הוא למד ב"חדר". בנוסף זכו הוא ואחיו ללימודי השכלה כללית באמצעות מורים פרטיים. לצד ההשכלה, שולבו הילדים בעבודה בעסקי המשפחה - בהם למד אשכול הצעיר מגוון רחב של תחומי השכלה בחקלאות, בתעשייה ובניהול חשבונות.

כשהיה בן 15, עזב את הבית במטרה ללמוד בגימנסיה היהודית בוולנה, שם הצטרף לתנועת "צעירי ציון" ונהפך לפעיל ציוני נלהב. אשכול עלה ארצה במסגרת העלייה השנייה ב-1914, ועבד כמה שנים כפועל חקלאי בישובים שונים.

לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה התנדב אשכול לשורות הגדוד העברי בצבא הבריטי, ולאחר כשנתיים היה ממייסדי קבוצת דגניה ב'. אשכול היה חבר פעיל במרכז החקלאי ובחבר הקבוצות, היה ממייסדי ארגון ההגנה, ממקימי ההסתדרות וממנהיגיה ושימש ציר בקונגרסים הציוניים.

ב-1930 נמנה אשכול עם מייסדי מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) ומילא חלק פעיל ומשמעותי בחיי המפלגה. ב-1937 הוא יזם והקים את חברת המים הלאומית "מקורות" ועמד בראשה עד 1951.

בשנים 1940-1948 היה אשכול חבר מטה ההגנה ואחראי על הרכש של הארגון. ב-1945 היה חבר ועדת איקס שתחתיה אוגדו שלוש המחתרות לשיתוף פעולה במאבק המזוין נגד הבריטים.

ב-1946, בעקבות אירועי "השבת השחורה", יזם אשכול את הקמת 11 נקודות היישוב בנגב, מתוקף תפקידו כחבר ההנהלה הזמנית של הסוכנות היהודית. לאחר מכן, במסגרת תפקידיו במחלקת הביטחון של הסוכנות - ריכז את היסודות להקמת צבא ועסק בשאלת פירוק ואיחוד המחתרות כבסיס להקמת צה"ל כצבא העם המאוחד.

ב-1948 הוא נבחר לראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, וכיהן בתפקיד זה עד 1963. בשלוש השנים הראשונות לכהונתו בתפקיד יזם אשכול הקמתם של כ-400 ישובים חדשים, בהם מושבים, קיבוצים ועיירות פיתוח לקליטת העולים הרבים. הישובים היו מפוזרים בארץ בכדי לחזק את הדרישה היהודית לעצמאות מדינית על טריטוריה גדולה, ומערך חקלאות ותעשייה נבנה כדי להוות בסיס לעצמאות כלכלית של מדינת ישראל.

ב-1951 נבחר אשכול לכנסת השנייה מטעם מפא"י. הוא שימש תקופה קצרה כשר החקלאות והפיתוח, ולאחר מכן מונה לתפקיד שר האוצר. אשכול כיהן כשר אוצר

במשך אחת-עשרה שנים, ובמסגרת תפקיד זה הוא הקים את אגף התקציבים, הניח את היסודות להקמת בנק ישראל, והוציא לפועל את הסכם השילומים עם גרמניה שאפשר את סיום מדיניות האספקה והקיצוב. אשכול, הסוציאליסט ואיש הקבוצה, הוביל מדיניות כלכלית מכוונת פיתוח, צמצום המעורבות הממשלתית, הגדלת הפריון ועידוד השוק החופשי. אשכול ראה חשיבות גדולה בפיתוח המשק הישראלי לעצמאות כלכלית.

ב-1963, עם פרישתו של בן-גוריון מראשות הממשלה, מונה לוי אשכול להחליף אותו כראש ממשלה וכשר הביטחון. בין צעדיו הראשונים כראש ממשלה הוא ביטל את הממשל הצבאי על אזרחי ישראל הערבים, חיזק וביצר את היחסים המדיניים והכלכליים עם ארצות הברית, והחליט להעלות את עצמותיו של מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית זאב ז'בוטינסקי לקבורה בארץ.

כראש הממשלה ושר הביטחון בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים, עסק אשכול בחיזוק הצבא בעיקר באמצעות רכש מוגבר של תחמושת ונשק לצד יצירת בריתות בין-לאומיות לטובת ביטחון מדינת ישראל. אשכול עמד איתן במשך תקופת ההמתנה מול לחצים כבדים מצד דרג הפיקוד הצבאי, כמו גם גורמים פוליטיים ואזרחיים שונים, ואישר את היציאה למלחמת ששת הימים רק לאחר שהבטיח את הברית האסטרטגית עם ארצות הברית, ציוד האספקה והתחמושת וקיום תכניות מלחמה מפורטות. שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה, החליט אשכול להעביר עצמו מתפקיד שר הביטחון בכדי להרגיע את הלחץ הציבורי והפוליטי ולאפשר את המשך הפעילות הדיפלומטית והביטחונית מאחורי הקלעים.

אשכול שהאמין בצורך באיחוד פוליטי בין מפלגות הפועלים הוביל בשנת 1964 את המהלך להקמת "המערך" - מפלגה המשלבת את מפא"י ומפלגת אחדות העבודה למסגרת פוליטית אחת, כשלב ראשון במהלך איחוד המפלגות האוחזות באידאולוגיה המשלבת בין סוציאליזם לדמוקרטיה והמבוססות על ערך העבודה. ב-1968 הוא המשיך את המהלך והביא לאיחוד בין המערך לנציגי רפ"י ליצירת מפלגת העבודה, הקיימת במתכונת דומה עד היום.

אשכול היה ידוע ביכולתו לעבוד עם אנשים, לגשר על פערים ולתת אמון בצעירים מוכשרים, וכן בחוש הומור מושחז ובנטייה להשתמש בסיפורים יהודיים כדי להעביר את עמדתו.

לאחר עשרות שנים של שירות ציבורי בתפקידי מפתח שונים, עמד לוי אשכול בראשות הממשלה במשך שש שנים ובזמן מלחמת ששת הימים.

אשכול נפטר ב-1969 ממחלת לב, בעודו מכהן בתפקיד ראש הממשלה.

החיים האישיים והשנים המוקדמות

חוויות ילדותו ושנות בחרותו של אשכול עיצבו והשפיעו על דרכו כאדם וכאיש פוליטי. בית המשפחה החם לימד אותו על ניהול, חיים משותפים, שיתוף פעולה ועל חשיבות שורשיו של אדם. לימודיו בגימנסיה עיצבו את תפיסתו הציונית והזינו את הלהט והאמונה ביכולת ובחובה של יהודי צעיר בהגשמת חלום הבית היהודי העצמאי בארץ ישראל. וכך באופן טבעי, השתלב אשכול בפעילות הקבוצתית והמפלגתית, נכון תמיד להרים את משא ההובלה בעוד הוא רואה בכל הסובבים שותפים אפשריים לדרך. לאורך כל שנותיו, בכל התפקידים שמילא, תמיד הזכיר בחיבה ובהערכה את בית משפחתו ואת שנותיו הראשונות בארץ.

לקריאה נוספת: פרשת דרכים, הוצאת יד לוי אשכול, 2018

לוי אשכול ואחיו הצעיר בן-ציון שקולניק עם הגעת האח לישראל, 14.4.1964. צילום: דוד חריס

משפחתו של אשכול

אשכול היה בן שני להוריו מבין ארבעה ילדים שהגיעו לבגרות: אחיו הבכור ליפא ושני אחיו הצעירים בן-ציון (בניה) ועמנואל (מאניה).

עקב לימודיו בגימנסיה, את שני אחיו הצעירים כמעט ולא הכיר לפני עזיבתו לארץ ישראל. ניתוק הקשרים המוחלט בשנים שלאחר מכן הביא לכך שלמעשה לא זכה להכירם, עד עלייתו של בן-ציון לישראל בשנת 1964.

הזדמנות יחידה לאיחוד משפחתי אירעה באפריל 1925, אז השתתף אשכול בקונגרס מקצועי במוסקבה כנציג של ההסתדרות. בהזדמנות זו פגש את ליפא, איתו נועד לנסוע יחד אל ביתם, אך הוא נאלץ לעזוב את רוסיה בבהילות לאחר שנאם בשפה העברית והוצא נגדו צו גירוש.

שנתיים לאחר ביקורו ברוסיה, ב-1927 נפטרה אמו דבורה. אביו, יוסף, נהרג קודם לכן, ב-1919 בפרעות.

האח ליפא שקולניק חי במוסקבה ונפטר בברית המועצות ב-1976. האח בן-ציון שקולניק, עלה לישראל מאודסה בשנת 1964 ונפטר בישראל ב-1977.

האח הצעיר מאניה נהרג במלחמת העולם השנייה, במסגרת שירותו בצבא האדום. עם עלייתו ארצה שמר אשכול על קשר מכתבים רופף עם בני המשפחה, זרם המכתבים פסק לגמרי לאחר כמה שנים וזאת למרות שאשכול דיבר תמיד טובות על בני המשפחה. אשכול חשש כי קשר הדוק עם בני המשפחה יעורר זכרונות וגעגועים ועלול להפריע במטלת חייו: בניין הארץ והגשמת החלום הציוני להקמת מדינה עצמאית בארץ ישראל.

"פחדתי לקבל על עצמי עול של משפחה, אולי כתבתי פעם או פעמיים [...] כאשר באתי הנה פחדתי לכתוב להם. את האמת בדיוק כפי שחיים פה לא רציתי לכתוב להם ואם לא לכתוב את האמת פחדתי שמא הם ירצו לבוא, כי הייתה להם מחשבה כזו. ואם יבואו - יוציאו אותי מן המסלול שלי ואלך איתם [...] פחדתי פחד מוות שהם עלולים להוציא אותי מתוך עולמי, כך אני הייתי ערום כמו נץ, לפי הפתגם הרוסי. פחדתי שזה יהיה, זה יפריע לי, כן... שזה יפריע לי. אני אצטרך להפסיק לאיזה זמן. יפריע לי ללכת בדרכי...!"

אשכול אמנם לא זכה להשכלה גבוהה אך במהלך ילדותו הקפידה המשפחה על חינוך ולימוד הילדים, הן לימודי תורה ויהדות והן לימודי חול.

"בית אבא - היה לי אוניברסיטה חשובה. ואני נוהג להזכיר את בית-אבא. אין כמעט דבר, להוציא, אולי, ראשות-ממשלה, שאינו קשור בבית-אבא שלי"².

לוי אשכול נולד בכפר אוראטובו, נקודת יישוב קטנה בה התגוררו עשרות משפחות בודדות אך מרכזית בשל מיקומה הגאוגרפי (בין הערים הגדולות אומן וברדיצ'ב) ותחנת הרכבת שפעלה בסמוך אליה.

משפחת אמו, משפחת קרסניינסקי, התגוררה בכפר וממנו ניהלה מגוון רחב של תחומי עיסוק; חכירת אדמות, הפעלת טחנות קמח, עסקי מים, פחם, נפט, מלח וסיד וכן ניהול מפעלים חקלאיים גדולים בתחומי תבואה, עדרי בקה, סוסים ועוד. בני המשפחה היו אנשי עסקים מנוסים וידועים שניהלו גם עסקי כספים וחכירת קרקעות. סבתו הייתה בעלת מעמד בעסקי המשפחה ובהנהלת החשבונות.

משפחת אביו, משפחת שקולניק, התגוררה בעיירה ליניץ בקרבת מקום וניהלה אורח חיים דתי חסידי.

"המשפחה שלנו - שני עורקים תמצא בה. הצד של אמא היו אנשי קרקע יותר, מהצד של אבא היו אנשי תורה. כל העורק של אבא היו בעלי תורה, העורק של אמא היו יותר בעלי גוף, בעלי קרקע, כפר, יערות"³.

כשהיה בן ארבע, עבר להתגורר בבית סבו בליניץ ולמד ב"חדר" לימודי תורה וגמרא. כעבור כשלוש שנים חזר לבית ההורים ושם שילב לימודי תנ"ך וגמרא בלימודים כלליים מפי סטודנטים שהובאו במיוחד לביתם.

"כשהגעתי לבר-מצווה, כבר היו מביאים בשבילי מלמדים טובים מעיירות סמוכות. לגיל בר-מצווה החלטנו שלושתנו⁴ להתכונן גם ללימודי חול. בתחילה למדנו בעזרת הדואר - מן השכלה בכתב וכך היינו לומדים כל היום לימודי קודש ואילו בלילה - מתכוננים לבחינות חיצוניות"⁵.

באותה תקופה חלו מגבלות חמורות על לימודי יהודים בבתי הספר הגבוהים הכלליים. אשכול הצעיר שאף להמשיך ללימודים גבוהים וניסה, ללא הצלחה, להתקבל ללימודים רשמיים בגימנסיות באודסה ובקייב. רק לאחר שהבין כי הסיכוי שיוכל ללמוד בגימנסיה כללית כמעט אינו קיים, החליט לעזוב את תחום המושב ואת אוקראינה והתקבל ללימודים בגימנסיה היהודית של וילנה, שם נחשף באופן קבוע לפעילות ציונית ולתרבות העברית.

לוי שקולניק במדי הגימנסיה היהודית, 1912 לערך. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

משפחת שקולניק לא הייתה מוגנת מפני האנטישמיות והמתקפות כנגד היהודים. בתקופת הפרעות והפוגרומים הייתה אוירת חשש ופחד בעיירה, ובשעות הערב נהגו להסתגר בבתים ולחסום בקורות עץ את פתחי הדלתות והחלונות. למרות זאת, לא היו בני משפחתו של אשכול מעורבים או קרובים לתנועה הציונית וגם בשיחות בין בני המשפחה על אפשרויות ההגירה, ניתן לארץ ישראל משקל דומה לאזורים אחרים, דוגמת אמריקה. הודות למיקום המרכזי של העיירה, נחשף אשכול בשנות הילדות לשליחים מארץ ישראל שנהגו ללון במקום בדרכם לערים מרכזיות ולשמוע מפייהם סיפורים על ארץ ישראל.

"תארו לכם כיצד אני, לוי בן-דבורה, התרגשתי כשלעיירנתנו, אוראטובו, בא שליח מארץ הקודש, לבוש בגדים מרופטים וסיפר לנו, כי הוא עצמו ראה את מערת המכפלה, את קבר רחל, את יריחו ואת העיר העתיקה. אני זוכר כי בלעתי כבכורה בטרם קיץ את סיפוריו של השד"ר. אתם אולי תצחקו אבל האיש הזה מאד השפיע עלי. הוא עשה אותי לציוני. לא ידעתי שיש ציונות בעולם, אפילו על שמה של תנועה כזאת לא שמעתי".⁶

למרות הביקורים של השליחים, שהתארחו תכופות בבית שקולניק וזכו לאירוח מכובד בעודם מספרים בשבח העלייה לארץ ישראל, המשיכו בני המשפחה בשגרת חייהם.

מותו של הרצל ב-1904 השאיר על אשכול הצעיר רושם רב: **"הרגשתי איזה רושם מדכא עשה מותו של הרצל. אבא לא היה ציוני, ובכל זאת הוא ואחרים התהלכו כאילו מת מלך בישראל. והנה שמעתי אומרים: 'הרצל מת!' ממראה פניו של אבא הבנתי מה נורא הדבר. הרצל - מלך היהודים, משיח היהודים. כך הצטיירה לפנינו דמותו כאשר אבא סיפר על מותו".⁷**

בגימנסיה היהודית בוויילנה נחשף אשכול, לראשונה, לתרבות יהודית כללית ולפעילות ציונית של ממש. במסגרת הלימודים היה פעיל בתנועת צעירי ציון, פעיל למען קרן קימת לישראל והחל לקיים קשרים עם ההנהגה הראשית של תנועת

סיכת התנועה הציונית של אשכול מימי נעוריו.
מקור: ארכיון יד לוי אשכול

הפועל הצעיר. בתקופות שבהן חזר אל בית הוריו, ביקש להנהיג בבתם דיבור בשפה העברית.

בהשפעת סיפורם של ברסקי וזלצמן, החלוצים שנרצחו בארץ ישראל וסיפורם הגיע לתפוצות, ובעידודו של יוסף שפרינצק, החליט אשכול לעלות לארץ ישראל.

אשכול נערך לעלות ארצה יחד עם אחיו ליפא, אך במעמד פרידתם מהמשפחה השתטחה הסבתא על סף דלתות הבית ומנעה מהם לעזוב. בעוד האח ליפא ויתר ונשאה, אשכול התעקש ויצא לארץ ישראל.

”לו נשאלתי להגיד על רגל אחת תורת הציונות, ציונות מהי? - הייתי אומר: שיבה וחזרה; שיבה לשורשים, שיבה ליסודות, שיבה למקורות ממנו באה האומה הזאת, מהם שאבו אבות אבותינו, אבות האומה הזאת, שיבה לשורשים הללו [...] ללא פאטוס לאומי, ללא התלהבות נעורים, ללא פאטוס חדש לא יקומו מפעלים אדירים, שעם ישראל חייב לבצע במאה ה-20”⁸⁹.

קבוצת עבודה

בניגוד לרוב עולי העלייה השנייה שהגיעו לארץ בקבוצות מאורגנות, אשכול עלה לארץ בגפו, ולמחרת הגעתו אל חופי הארץ הצטרף לשיירה שעשתה את דרכה אל פתח תקווה. בתחילה עבד כפועל יומי בבניית מכון המים שסיפק מי השקיה מהירקון לשדות פתח תקווה, וכאשר עלה הרעיון להקמת קבוצה חלוצית להכשרת קרקעות להתיישבות, הצטרף מיד. חברי הקבוצה היו לגרעין המייסד של קבוצת "עבודה".

חברי הקבוצה החלו בפעולתם בקרית ענבים שם יצרו קשרים טובים עם התושבים הערבים בכפר אבו-גוש ולאחר מכן באזור קלנדיה (עטרת שבמזרח ירושלים) במטרה להקים שם יישוב חקלאי אך הקשיים הרבים שכללו מחסור קשה במזון ובציוד, מחלות והקושי בעיבוד האדמה הסלעית באזור עוין, הביאו לסיום הרפתקה זו לאחר חודשים ספורים בלבד.

חברים בקבוצת עבודה, 1918. לוי שקולניק עומד בשורה העליונה, שלישי משמאל. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

לאחר הירידה מעטרת התיישבה הקבוצה בראשון לציון שם הוקמה באופן רשמי קבוצת "עבודה" שהציעה כוח אדם עברי-ציוני מקצועי ואיכותי לבעלי האדמות, כאשר חברי הקבוצה חיים כקולקטיב החולק לצד החיים המשותפים גם עבודה והכנסות. עשרות חברי הקבוצה עבדו בראשון לציון, רחובות והמושבות השונות באזור.

ככל שמספר החברים בקבוצת "עבודה" גדל, ביססו נציגי הקבוצה נקודות היחזות שונות, הגדולות והעיקריות בחולדה, כפר אוריה וראשון לציון.

בשנת 1920 מימשו חברי הקבוצה את רצונם לשוב ולהתאחד תוך יישוב קבע על בסיס קואופרטיבי וייסדו את קבוצת דגניה ב'.

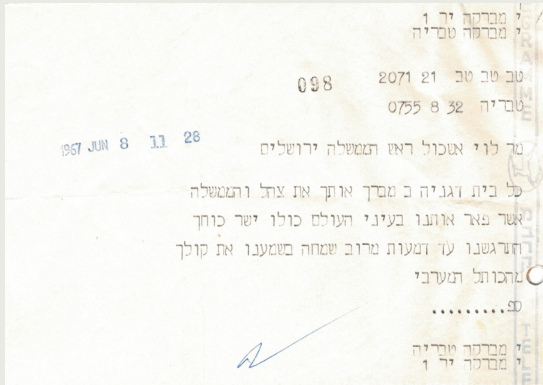
רישום פחם שהוענק לאשכול בהיותו ראש ממשלה בהוקרה מאיגוד הפועלים החקלאיים בחדש ספטמבר 1967. אמן: אנטול גורביץ

הקמת דגניה

כאשר התברר לחברי קבוצת "עבודה" כי הקבוצה שישבה באזור דגניה צפויה לעזוב את האדמה לצורך התיישבות קבע בנהלל, ביקשו חברי הקבוצה להקים את "דגניה ב'". מזכירות הפועל הצעיר אישרה את הבקשה ובספטמבר 1920 עלו חברי קבוצת "עבודה" לקרקע לצד דגניה א' - היא אם הקבוצות - והקימו את קבוצת דגניה ב' שהתנהלה על פי העקרונות הקיבוציים של קבוצת דגניה א'.

עם הקמת דגניה ב' מונה לוי אשכול כאחראי על המשא ומתן עם מוסדות ההתיישבות והפועל

הצעיר, ובמסגרת תפקיד זה דאג לפיתוחו הראשוני של המשק הצעיר. אחרי כשנה בה עזבו את הקבוצה מספר חברים, הצטרפה לקבוצת דגניה ב' הצעירה קבוצת "בוברויסק" - כשישה-עשר חלוצים בני העלייה השלישית מרוסיה, אשר הכירו

מברק ברכה מקבוצת דגניה ב' לציון הניצחון במלחמת ששת הימים. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

את חברי קבוצת "עבודה" עוד מכפר אוריה והצטרפו לאורח החיים השיתופי המלא של דגניה ב'. מלבד עבודתו מול מוסדות היישוב, עבד אשכול בחריש ובגידולי השדה ובהמשך ריכז את ענף הירקות של הקבוצה.

אשתו הראשונה, רבקה מהרש"ק, הייתה חברת הגרעין המייסד ולאחר נישואיהם התגוררו בדגניה ב'.

בהיותה התיישבות חקלאית, נתקלה דגניה ב' לא פעם בקשיים בתחום הובלת המים. בתחילה נהגו לשאוב מים ידנית ולהוביל אותם לשדות באמצעות עגלות ופרדות. בשנת 1923 הגה אשכול יחד עם המהנדס שמחה בלאס רעיון להעברת מים מהירדן באמצעות משאבה וצינור. קבוצת דגניה רכשו צינורות משומשים מהצבא הבריטי ובאמצעותם נבנה מפעל המים הקטן הראשון בעמק הירדן. בשל חברותו במפלגת הפועל הצעיר, נבחר אשכול לנציג במרכז החקלאי והחל להקדיש את זמנו לעבודות ציבוריות בנושאי חקלאות והתיישבות - גם מחוץ לקבוצה.

חברי הקבוצה שהרגישו בהעדרו הגובר של אשכול בשל המחויבות הציבורית ההולכת וגוברת שהוטלה עליו על ידי הפועל הצעיר, ביקשו כי התנועה תשחרר אותו מהמחויבות הציבורית על מנת שיוכל לסייע בבניית המשק הצעיר:

”בקשר עם הוועידה החקלאית הקרובה הולך ומתברר לנו, שמרכז המפלגה, חברי המפלגה למקומות וחוגים אחרים מביאים בחשבון חברי המרכז החקלאי, העתיד להיבחר בוועידה זו, גם את חברנו ל' שקולניק. הננו באים בזה להודיעכם, שאנו - חברי הקבוצה - מוציאים באופן מוחלט את חברנו שקולניק מהחשבון הזה. בשעה זו שהמשק עומד בשנת-ביסוסו האחרונה, שכל מעשה ומעשה, כל חשבון, כל תכנית ופעולה קובעים את גורלו, אין אנו יכולים לוותר בשום אופן על איזה חבר שהוא ובייחוד על שקולניק העתיד למלא בשנה זו תפקיד מרכזי בחיי-המשק. מקווים שלא תדרשו מהח' שקולניק להמשיך את עבודתו במרכז החקלאי או להקדיש את זמנו וכוחותיו לעניינים מפלגתיים וציבוריים אחרים. אנו מקווים, שתביאו הפעם בחשבון גם את צורכי המשק שלנו”⁹.

בקשותיהם לא נענו ועל אשכול הוטלו אחריות ותפקידים נוספים בטענה כי טובת התנועה קודמת.

אשכול חי בדגניה ב' עד לשנת 1935 ולאחר תקופת שליחות ציבורית שב להתגורר בקבוצה בין השנים 1940-1944. אשכול נשאר מחובר לקבוצה ולחברים בה לאורך כל חייו ואף ביקש להיקבר בקבוצה. במהלך השנים הקפיד להגיע מפעם לפעם לסופי שבוע ובחגים לביקורים בקבוצה. בדגניה ב' המשיכו לראות באשכול בן המקום ושמרו עבורו חדר לכל אורך חייו.

מנהיגות ודמוקרטיה

בשנים הראשונות להקמת המדינה, היה צורך במנהיג חזק ובמדיניות ריכוזית. דוד בן-גוריון שמילא את התפקיד בשנים הראשונות נתפס בעיני חבריו והציבור בכלל כ"מייסד המדינה". בשנים הבאות נכנסה מדינת ישראל הצעירה לתקופה חדשה ומאתגרת של בנייה וביסוס חברה והקמת משק כלכלי עצמאי ויציב. לוי אשכול היה האיש המתאים בזמן הנכון. בניגוד לבן-גוריון שהיה פוסק ראשון ואחרון, והתנהל כמנהיג כמעט צבאי, תפיסת עולמו של אשכול חייבה הידברות, שיח ושיתוף. אשכול היה מנהיג אזרחי בכל רמ"ח אבריו.

ראש הממשלה אשכול בקונגרס הציוני ה-כ"ה, ינואר 1965. צילום: דוד חריס

אשכול, מנהיג אזרחי

את המאבק המתמיד בין חזון ברור למציאות חיים של מנהיג בחברה דמוקרטית הגדיר לוי אשכול באופן ברור כאשר הבהיר מדוע, על פי האידיאולוגיה הסוציאליסטית, הוא אינו יכול לקדם רק - או אפילו בעיקר - את האינטרסים של התנועה הקיבוצית שממנה צמח. הוא הבהיר כי גם כמנהיג האחראי על תקציבים ומשאבים עליו להתחשב בכל העם ולזכור את כולו. אל מול טענות חבריו על כך שאינו מספק את כל דרישותיהם ענה אשכול: **"אינני צריך לספר לכם, שאני כשלעצמי חושב לאידאלי ביותר את צורת ההתיישבות הקיבוצית, אך אינני יכול להתעלם מן החיילים שברשותי, מי ומי ההולכים אתי למלחמה"**¹⁰. אמירה זו של אשכול מבטאת באופן מזוקק את התפיסה שלפיה מנהיגות, גם אם נבחרה על ידי רוב מן העם, מחויבת לקבוע דרך ומטרות שכל העם יוכל לעמוד בהן. המלחמה שאליה הוא מתייחס היא המלחמה על הקמת המדינה אל מול אתגרים פיזיים, כלכליים ורוחניים. אם המטרה היא הקמת בית לעם היהודי, אזי הבית הזה צריך להיות פתוח ומזמין גם לאלה שאינם שותפים לתפיסת העולם שלו הרואה בחיים בקבוצה אידאל.

מנהיגות כזו מחייבת ברור עומק ובהירות של מדרג החזון - האם מטרת התנועה הציונית היא חיי קבוצה, או שמא בניית מדינה לכל העם היהודי, על גווניו השונים? אשכול משיב באופן ברור:

"נגד עינינו דמות מדינת ישראל, הממשיכה לקלוט אחים עולים ומגדילה בהתמדה אוכלוסייתה; הממשיכה ליישב את שממות הארץ; המחסלת עוני ובערות ומרימה את ערכו וכבודו של האדם. אנו שואפים למדינה בה ייחנה האזרח, תוך השקעת כוחות גופניים ורוחניים, מן הרווחה הכלכלית שהטכנולוגיה החדשה עשויה להעמיד לרשותנו. אנו רוצים בחברה בה יוכל כל אדם ליהנות מנכסי הרוח הגדולים של ישראל ושל העולם כולו; חברה שתעודד את האדם ליצירה, לפעולה ולביטוי העצמי שלו ברוח ובחומר"¹¹.

המטרה הראשונה במעלה על פי אשכול היא: מדינת ישראל המהווה בית בטוח לעם היהודי, מדינה המתנהלת על פי אמות מידה מוסריות גבוהות. על פי תפיסת העולם

פטיש דיונים מעץ שניתן לאשכול על ידי תלמידי בית הספר אגרון בירושלים, 30.5.1961. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

של אשכול, מדינת העם היהודי היא חברת עובדים השואפת לשוויון, אך בה בעת מאפשרת לכל אדם לבטא עצמו ברוח ובחומר על פי בחירתו ואמונתו.

”מה זה בכלל העניין הזה של ראש הממשלה? שאל לוי אשכול את אבא אבן אחרי שנבחר לתפקיד. זה די דומה לתפקידו של מנצח על תזמורת: עליו ליצור הרמוניה בין הרבה נגנים, השיב אבא אבן. הייתי מעדיף לנגן בכינור מאשר סתם לנופף בשרביט, הגיב אשכול, איש המעשה”¹².

המנהיגות האזרחית על פי אשכול נובעת מדמותו והתנהלותו של המנהיג, מתן דוגמה אישית לשאיפה לעשייה למען חברת מופת אנושית ומדינה לעם היהודי. כך הצליח אשכול לרתום לעשייה ולדיאלוג את כלל הציבור. הוא סבר כי יש צורך במנהיגות עם חזון מאחד העומד מעל לפעילות היום-יומית, אך בה בעת הבהיר כי המבחן האמיתי של עם אינו ברגעי המשבר אלא ביכולת לנהל חיי שגרה על פי עקרונות החזון המוסכם.

לקריאה נוספת: יעדים חדשים לייעוד ישן, הוצאת יד לוי אשכול, 2017

ראש הממשלה לוי אשכול במהלך ראיון לעיתונות, 23.8.1963. צילום: אברהם ורד

דמוקרטיה

לוי אשכול היה דמוקרט בכל רמ"ח איבריו. הוא לא יכול היה לדמיין צורת שלטון אחרת, במדינה אותה מקימה התנועה הציונית בארץ ישראל.

עם זאת, אשכול לא היה עיוור לקשיים שמציבה השיטה הדמוקרטית ובמיוחד השיטה הקואליציונית: "חברים, עבודת הממשלה, לא אגיד שהיא מתחילה להימאס, אבל זו עבודה וולגרית, זו עבודה בקואליציה. רק עכשיו אני חוזר משיבת קואליציה וחשבתי שאם אני לא מתפוצץ בה סימן שאני עשוי מברזל או שעצבי הם ברזל או שאין לי עצבים כלל; זו אמנם עבודה גדולה והציבור רואה רק את הדברים הגדולים: יישוב הגליל, המאבק באו"ם, התפוצצות במטוסים - זה כרוך בהרבה פחד כי במקרה כזה לא סולחים לנו וגם עכשיו אינני יודע איך נצא בעניין הזה מן הדיון במועצת הביטחון - הקהל, הציבור רואה רק את המעשה והוא איננו יודע כמה קילוגרמים של עצבים, אם אפשר לשקול עצבים, צריך להוציא בוויכוחים וב"אכילה" של אחד את השני עד שמגיעים למשהו"¹³.

עבור אשכול דמוקרטיה לא הייתה רק טכניקה נכונה לנהל את מדינת ישראל הצעירה אלא דרך פעולה המבטאת את העקרונות האידאולוגיים העמוקים ביותר - אחריות אישית ומנהיגותית, שותפות והשתתפות ויצירת אחדות לאומית שמאפשרת גם אי הסכמות עמוקות. לתפיסתו של אשכול הגשמה ציונית אמיתית חייבה משטר דמוקרטי מכיל וגמיש.

תעודת חבר בכנסת השנייה, 5.5.1952. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

”במשטר דמוקרטי אין ממשלה יכולה לבצע בהצלחה מדיניות כלשהי, אם העם אינו מבין במה דברים אמורים, ואינו מוכן לעמוד לימין המבצעים. אני מאמין בעם הזה! אני מאמין, כי עם שידע להוכיח עצמו בימי מסה ומבחן, קשים לאין שיעור מימים אלה, יידע גם עתה להתעלות מעל חשבונות שעה והנאות בנות חלוף, ולזהות את טובתו שלו עם טובת הכלל. אני מאמין כי עם זה יודע ומבין, כי אחריות לצורכי המדינה איננה אלא אחריות לעצמו ולבני ביתו”¹⁴.

אמונתו של אשכול בדמוקרטיה וביכולתו של העם לקחת חלק בהכרעות החשובות, באה לידי ביטוי בשינויים העמוקים שהכניס מיד עם כניסתו לתפקיד ראש הממשלה: הקמת הטלוויזיה, ביטול הממשל הצבאי על ערביי ישראל, ניהול שיח שוטף ופתוח עם התקשורת, הקמת מוסדות מייעצים בתוך משרדי הממשלה ולקראת מלחמת ששת הימים, גם הקמת ממשלת ליכוד לאומי.

מרים אשכול, אשתו השלישית, נהגה לספר שכאשר הייתה כועסת על החלטה מסוימת שהתקבלה במוסדות המפלגתיים היה אשכול כועס ואומר לה: **”אי אפשר לעשות דמוקרטיה רק כשאת רוצה”**¹⁵.

יחסו של אשכול לתקשורת

לוי אשכול, כמו כל מנהיג, לא היה אוהד גדול של ביקורת, אך ראה בה כלי עבודה חשוב והכרחי. עם זאת לעתים לא יכול היה להימנע מעיקיצות כלפי מבקריו והשיח המשתלח בציבור ובתקשורת: **"אני יודע שפועלת כבר דמוגיה אצלנו. כל אדם נולד עם קרחת, אבל יש מי שיש לו קרחת עם שערות ויש מי שיש לו קרחת בלי שערות. כולנו מתבלטים בוויכוח, לא כל מילה שקולה"**¹⁶.

הוא ניהל מערכת יחסים סבוכה אך חיובית עם התקשורת הישראלית. הוא נהג לקיים מפגשים קבועים עם עיתונאים ועם עורכי העיתונים הגדולים בישראל מתוך תפיסה ברורה שפוליטיקאים הם משרתי העם ולכן יש לעדכן, להסביר וליידע את העם.

אשכול היה מאמין גדול בדמוקרטיה, לא רק ככלי נוח לניהול אלא כעיקרון מכוון, ציוני, כדרך הנכונה ביותר לשתף את כלל האזרחים בצרכים ובמעשים של המדינה, שלתפישתו הייתה המטלה החשובה ודחופה ביותר שעל סדר יומם של היהודים הציונים בארץ ישראל בפרט ובעולם היהודי בכלל.

בפגישותיו עם עורכי העיתונים הקפיד לייחד זמן לאפשר להם להגיב, לשאול ולעתים גם לייעץ.

במפגשיו הרבים עם התקשורת, נהג לפתוח את דבריו באמירה: **"תמיד טוב לראותכם, אך לא תמיד טוב לקרוא אתכם"** או **"אני מאחל לעיתונים ולעיתונאים שאלוהים יאריך את ימיהם ויקצר דפיהם"**¹⁷.

אל מול הטענות של חברי האופוזיציה כי השידורים ברדיו משרתים את השלטון, הגיב אשכול בביטול וענה: **"גם אני שומע לפעמים שידורים ולעתים אני גם מעיר עליהם. יש לי הרושם שמתוך הקפדה על הגינות ציבורית מטים עובדי "קול-ישראל" את הכף לצד השני, באנגלית קוראים לזה "להישען אחורנית", והממשלה יוצאת קצת מקופחת"**¹⁸.

כאשר קרא ידיעות בעיתון המדווחות על דברים שלכאורה אמו, היה אומר לעתים: **"דבר חכם כזה, אני אמרתי?"**¹⁹.

פיסה מכבל התקשורת התת ימי בין ישראל לצרפת, מתנת דואר ישראל לראש הממשלה, ינואר 1968. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

הימנים ראלו "בב"י
 לטובת עזיבה סומיות
 כולו להענק מ אשכול
 מוטב לטובת בל
 מה החטא, ואולי גם
 ראלו "בב"י להיפך
 מעזיבה?
 ח. אשכול

"האמנם ראוי "דבר" לאיזו נזיפה סתמית כזו שהענקת לו עכשוי? מוטב שתאמר ברור מה
 החטא, ואולי גם ראוי "דבר" להיפך מנזיפה? ח. שורר"
 פתק שהועבר אל אשכול מחיים שורה, עורך עיתון דבר. מועד לא ידוע. מקור: ארכיון יד
 לוי אשכול

הקמת הטלוויזיה הישראלית

אחד ממעשיו הרבים של אשכול הוא ייסוד הטלוויזיה הישראלית, בשנת 1966, בתמיכת יד-הרוטשילד.

בתחילה הוקמה הטלוויזיה הממלכתית כערוץ טלוויזיה לימודית - כזו שתוכל לגשר על פערי המרחק בין הישובים השונים ומקורות הידע ותסייע בהנחלת השכלה איכותית לכלל ילדי ואזרחי ישראל.

השידור הראשון היה של התכנית "תחושת המספר והכמות" - תכנית ללימוד המתמטיקה שנצפתה במקביל ב-32 בתי ספר ברחבי הארץ, ומנחה היו מורים שעברו הכשרה מיוחדת.

טקס פתיחת הטלוויזיה הלימודית, עם הלורד ויקטור רוטשילד, 24.3.1966. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

אשכול ראה בטלוויזיה הלימודית כלי חשוב ויעיל לצמצום פערים חברתיים וכלכליים בין קבוצות שונות באוכלוסייה. את הפער החברתי, סבר אשכול, ניתן וצריך לצמצם והדרך היעילה ביותר היא מערכת החינוך. הטלוויזיה הלימודית נועדה לצמצם את המרחקים הפיזיים בין בתי הספר השונים, ואת המחסור במשאבי הוראה ובכלל. כאשר הורה, באמצעות לשכת היועץ לענייני ערבים ודרוזים, לפתח שידורים לבתי

הספר בשפה הערבית: "גם התלמיד הערבי ייחנה מן הברכה של העשרת הכלים העומדים לרשות בית הספר"²⁰. היה זה ביטוי לתפיסתו כי כל ילד, ללא הבדל מוצא ומעמד, זכאי להשכלה הטובה ביותר שיכולה המדינה לספק.

נושא שידורי הטלוויזיה בישראל לווה בוויכוח ציבורי ער ורחב. חברי כנסת רבים הביעו חשש מכניסת מדיום שנחשב לשלילי ומזיק ועלול לחבל ברמתו המוסרית של הנוער. אשכול, שהיה תומך נלהב בקדמה המדעית, התעשייתית והתרבותית, סבר כי לא רק שאי אפשר יהיה למנוע את פתיחת ישראל לשידורי טלוויזיה, אלא שהקמת ערוץ שידור ממלכתי הוא דבר חיובי ונכון. אשכול איפשר את הדיון הציבורי הער, תוך שהוא מקדם בניית תכנית-אב להקמת טלוויזיה ממלכתית ישראלית, ובשנת 1966 יזם את הפניה לערוץ האמריקאי סי.בי.אס, שמינה את סגן הנשיא ג'ו שטרן לסייע לישראל בהקמת התשתית לערוץ טלוויזיה ישראלי.

לטענות של חברי כנסת בנושא הגיב אשכול כי דבר לא יעשה ללא דיון ציבורי ראוי ופתוח וכי הוא, רואה בשידורי טלוויזיה בישראל דבר חיובי ונכון: "אני רוצה לקבל על עצמי כאן בפני עם ועדה כי לא נגניב את הטלוויזיה הכללית בדלת האחורית. הדבר לא ייעשה, בוודאי לא לקראת הבחירות. ברור לי כי סוף הטלוויזיה לבוא, אינני יודע מתי, לדעתי האישי - אני חוזר: האישי - זה דבר חיובי"²¹.

תחילת השידורים תוכננה לתחילת שנות השבעים אך הוקדמה בעקבות מלחמת ששת הימים וההבנה ששידורי טלוויזיה יוכלו לסייע לישראל במאמצי ההסברה למדינות ערב ולתושבי השטחים.

ב-2 במאי 1968, החלה הטלוויזיה הישראלית בשידוריה, כאשר השידור הראשון היה שידור חי של המצעד הצבאי ביום העצמאות בירושלים. גם שידור זה לווה בביקורת פוליטית לאחר שנאמניו של דוד בן-גוריון התלוננו כי במהלך השידור בחרו הבמאים שלא להראות את בן-גוריון.

שידורי הטלוויזיה הסדירים החלו בחודש אוגוסט 1968 כאשר בכל יום שודרו שידורים קבועים בעברית ובהם מהדורת החדשות ושעה של שידורים בשפה הערבית.

ממשלת ליכוד לאומי

החודש שקדם לפרוץ מלחמת ששת הימים היה חודש מתוח בו מצב הרוח הלאומי הגיע לשפל חסר תקדים. בעיתונים פורסמו מאמרים ומכתבים בהם הביעו אזרחים את חששם ממלחמת שמד שעומדת לפרוץ. כשבוע לפני פרוץ המלחמה, הושמע ברדיו נאום של ראש הממשלה, נאום שזכה לתואר "הנאום המגומגם", לאחר שאשכול נשמע מהוסס בזמן שידור הנאום. אשכול, שהיה בטוח שדבריו יוקלטו וישודרו מאוחר יותר, קיבל את הנאום לאחר שנרשמו על הנייר מספר הערות ושינויים בכתב יד. לאחר שעבר באותו השבוע ניתוח קטרקט בעיניו, התקשה אשכול בהבנת ההערות הכתובות ונשמע בשידור החי כאילו אינו בטוח בדבריו ואף נשמע שואל "מה זה?" את הסובבים אותו. התגובות בציבור היו קשות ולמרות שמיד לאחר השידור נערכה ההקלטה והנאום שהושמע לאחר מכן בשידור חוזר היה רוט וברור, הבין אשכול כי עליו לנקוט בצעד משמעותי כדי לעודד את הציבור ולהחזיר את אמון הציבור בממשלה ובעומד בראשה.

אשכול המתין ועמד איתן אל מול הלחצים הכבדים עד ששוכנע שבוצעו הצעדים הדרושים להכנת הצבא והמדינה לקראת המלחמה הצפויה. בין הצעדים שהקפיד שיסתיימו היו מילוי מחסני הצבא בתחמושת ובמלאי, עדכון תכניות המלחמה ובהן גם עדכון התכנית למבצע "מוקד" והסדרה של יחסי החוץ של מדינת ישראל לקראת המערכה הצפויה.

לאחר שבועות בהם הפעיל בן-גוריון לחץ על מיניו של משה דיין לתפקיד שר הביטחון, בין אם באופן ציבורי בראיונות ובשיחות ובין אם בתוך המערכת הפוליטית, ולאחר פניה ממנחם בגין שביקש כי לאור המתח הציבורי יש לשקול את הוספתו של בן-גוריון לממשלה, החליט לוי אשכול ב-1 ביוני 1967 על הקמת ממשלת הליכוד הלאומי הראשונה בישראל - ממשלה בה נכללו נציגי סיעת רפ"י שהקים בן-גוריון לאחר שפרש ממפא"י, ולראשונה, מאז הקמת המדינה גם את סיעת גח"ל (לימים: הליכוד).

יומיים לאחר מכן, שלושה ימים בלבד לפני פרוץ המלחמה, הודיע אשכול כי הוא מוותר על תפקיד שר הביטחון וכי הוא מעבירו לידי דיין, נציג סיעת רפ"י שהתקבל באהדה על ידי האזרחים וזאת למרות שידע שהדבר יפגע במעמדו מבחינה ציבורית. בממשלה החדשה שימשו מנחם בגין ויוסף ספיר בתפקיד שר בלי תיק וכך, קיבלה מפלגת גח"ל לראשונה את הלגיטימציה כשותפה אפשרית למשילות.

ארבעה ימים לאחר ההכרזה על הממשלה החדשה פרצה מלחמת ששת הימים.

"אני רוצה להביע בטחוני, כי מה שעשינו היום, בהקמת הממשלה בצורה

המלוכדת הזאת, יתקבל באהדה ברחבי העם כאן בארץ ובתפוצות ישראל. נראית באמת התרגשות בשורות העם, בארץ ובחו"ל מתוך ההדים שמגיעים במכתבים, במברקים והודעות. עצם הדבר, שאנו עכשיו, בימים אלה מתייצבים כך מלוכדים באחוות גורל ובתחושת אחריות היסטורית יהודית עמוקה, יכול להיות שהם ממרחקים אולי חשים את הדבר, אולי יותר מאתנו, כי היו פה ליד החלל, ואנו רואים את העניין באספקטים שונים, זה קצת לחם חוקנו מאז קום המדינה. אבל נדמה לי כי מאז לא עמדה מדינת ישראל בלי סכנות כה חמורות ולא עמדה שום ממשלה בפני החלטות כה גורליות, אם כי ייתכן שבאיזה מקום אני מפריז, יכול להיות שעצם הקמת המדינה, המאבק עליה וההחלטה על הקמתה היה לא מן הדברים הקלים. אבל אם עובר זמן אתה מתרגל לקיים, אז הקיים ישנו ואתה נתקל בחדש. כיום זה"ל והמדינה כולה מגויסים ודרוכים לכל מבחן, ובכוח ועוז ותפארת לעמו²².

כחצי שנה לאחר הקמת ממשלת הליכוד הלאומי, בינואר 1968 הצטרפו נציגי רפ"י לאיחוד בין מפא"י ומפלגת אחדות העבודה להקמת מפלגת העבודה.

על הלחצים שהופעלו והציטוטים של אנשים כאילו אי אפשר לסמוך על לוי אשכול בימים של מתיחות ביטחונית אמר אשכול בכאב לחבריו הקרובים: **"מסתבר שאני עיוור צבעים גם לגבי בני אדם, המסוגלים להחליף את גווניהם כמו זיקית"**²³.

ממשלת הליכוד הלאומי המשיכה לתפקד עד לבחירות בשנת 1969, ומיד לאחר הבחירות הוקמה ממשלה בה הפכה גח"ל לחברה קואליציונית מן המניין עד לפרישתה מהקואליציה.

"בתקופתנו העניין המרכזי הוא עניין הביטחון. לכן, נכון יהיה מבחינתנו, מתוך כמה נימוקים ושיקולים, כלפי פנים, כלפי חוץ, כלפי העולם כולו, שיהיה כוח מרוכז והממשלה תוכל להישען עליו. כי עם כל הרצון הטוב, לעתים מפלגה שאינה בממשלה, עם כל רצונה הטוב, עם כל הפטריוטיות שבה, מן הטבע הוא שתאמר או תדרוש דברים, בין לקולא ובין לחומרא, שכאשר היא נושאת באחריות ויודעת כל הפרטים והעניינים - לא תנהג כך. לכן, ליכוד זה מקל עתה עלינו את העבודה והנשיאה באחריות"²⁴.

ביטול הממשל הצבאי

הממשל הצבאי שחל על חלקי הארץ שנתפסו על ידי צה"ל במלחמת העצמאות אך יועדו להיות חלק מהמדינה הערבית לפי 'תכנית החלוקה' של האו"ם הוחל מכוח תקנות ההגנה (שעת חירום) מתקופת המנדט הבריטי (1945). מטרת הממשל הצבאי הייתה שליטה ביטחונית על אזורים בהם מתגוררת אוכלוסייה ערבית שלפי תפיסת הממשלה דאז, בראשותו של בן-גוריון, הייתה מסוכנת לביטחון המדינה. במשך השנים שקדמו לביטול הממשל הצבאי הופעלו לחצים חברתיים, פוליטיים וכלכליים על ממשלתו של בן-גוריון בדרישה לבטל או לכל הפחות להקל על תנאי הממשל הצבאי שהטיל מגבלות רבות על האוכלוסייה הערבית.

ב-2 בנובמבר 1965 הודיע אשכול על כוונתו להביא לביטול מנגנון השלטון הצבאי. אשכול לא ראה באוכלוסייה הערבית "גייס חמישי" אלא תושבים לגיטימיים בארץ שניתן יהיה להפוך אותם לשותפים של ממשל לשלטון או לכל הפחות לאוכלוסייה שאינה עוינת את מדינת ישראל. פרישתם ממפא"י של אנשי רפ"י שהובילו את ההתנגדות להקלות ולביטול הממשל הצבאי אפשרה לאשכול להמשיך במדיניות ההקלות ובמיוחד להקל בכל הנוגע לחופש התנועה של התושבים

מפתח העיר נצרת שהוענק לראש הממשלה בעת ביקורו בעיר, 13.3.1964. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

הערביים ולאחר מכן גם לביטול הממשל הצבאי בכלל.

"היו שנים שכולם הבינו שנחוץ איזה הסדר מיוחד, שיש להישען על חוק מסוים, זה או אחר. הדבר נמשך שנים, ואז בהדרגתיות באו שינויים. זו לא הפעם הראשונה שאנו מביאים שינויים, הקלות, הטבות. אתם בעצמכם אמרתם: מרחיקות לכת. אולם, עכשיו נדמה לי שבינתיים הצטרפו לכמה מן המפלגות באופוזיציה נימוקים נוספים אחרים, שהם כבר לא ממין הטענה הפשוטה הישירה - ישראל ואזרחיה והאזרחים הערביים בתוכה. אנו כממשלה דמוקרטית, משטר דמוקרטי, היהודים אמונים על חיים דמוקרטיים - כיצד אנו צריכים לחפש אפשרויות כדי להסיר, להקטין, עד כמה שאפשר, צל של אפליה, צל של הבדל, קיפוח"²⁵.

לתפיסתו של לוי אשכול, צמצום וביטול הממשל הצבאי לא היוו פגיעה בכוח ההרתעה של מדינת ישראל כלפי מדינות ערב, פגיעה בעוצמתו של צה"ל או פגיעה ביכולת המשילות של ישראל על שטחים אלה. אשכול שראה בחשיבות הצורך בממשל הצבאי בשנים שלאחר מלחמת העצמאות סבר כי עם הזמן יש לבטלו, בין היתר כדי למנוע עוינות ותסכול של ערביי ישראל שהממשל הצבאי קיבע כאזרחים סוג ב'.

"השכל הישר, לפי הרגשתנו ולפי תקוותנו, פועל בחלקים חשובים של האזרחים הערביים. אנחנו מאמינים שהמצב היום אינו כפי שהיה לפני 10 שנים או לפני 15 או 8 או 7 שנים. אולי פוסקת הציפיה, שיבואו לעזור ויבואו לגאול. לאט לאט משתכנעים כי הדרך הנחוצה היא אזרחות נאמנה וכנה. השתלבות והשתזרות במסכת חיי המדינה. משתכנעים יותר ויותר, ויש לקוות ולהאמין שגדל המספר הזה ורב, כי בטוב למדינה טוב לאזרחים, גם לערבים בתוכם. אבל זה פרוצס ואורך זמן. זה תלוי גם במה שנעשה בעולם ובמה שנעשה סביב לנו. לא בן-יום - וזאת הבינונו כולנו"²⁶.

מאחר והממשל הצבאי הופעל על פי תקנות ההגנה לשעת חירום ולא על פי חקיקה של הכנסת, ההחלטה על ביטול הממשל הצבאי דרשה החלטה ממשלתית בלבד. בתחילת חודש נובמבר 1966, הודיע ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול מעל בימת הכנסת: "למן ה-1 בדצמבר 1966 יבוטל המנגנון של הממשל הצבאי. התפקידים שהיו מוטלים על הממשל הצבאי יועברו לסמכותן של הרשויות האזרחיות הנוגעות בדבר"²⁷.

למעשה, רשויות אזרחיות ובראשן המשטרה ושירות הביטחון הכללי המשיכו לאכוף את תקנות ההגנה, אך עם הביטול הרשמי של הממשל הצבאי, החלה ההשתלבות של האוכלוסייה הערבית בחברה הישראלית.

במהלך מלחמת ששת הימים הוחל מחדש ממשל צבאי על הערבים בישראל, אך התקנות המיוחדות הוסרו שבוע לאחר תום המלחמה.

בשנת 1968, הפסיקו המשטרה ושירות הביטחון הכללי לאכוף את תקנות ההגנה, והשמירה על הביטחון והסדר ביישובים הערבים הועברה לידי המשטרה שהחילה את אותם כללים אזרחיים גם ביישובים אלה.

קליטת עלייה

עם הקמת המדינה מנה היישוב היהודי בארץ ישראל כ-650,000 אישה ואיש. בין השנים 1948-1951 קלטת מדינת ישראל הצעירה כ-700,000 עולים. האוכלוסיה הכפילה עצמה ויותר. המחיר הכבד של מלחמת העצמאות, 6,000 הרוגים, מצב כלכלי קשה ומאבק איתנים להשגת תמיכה וסיוע בין-לאומיים, הפכו את קליטת "הוד מעלתו, העם היהודי", כפי שהגדירו אשכול, למשימה מורכבת במיוחד. היהודים שהגיעו היו ברובם עניים, חולים, מוכי פרעות ורדיפות, חסרי השכלה וזרים למושגי הציונות הסוציאליסטית. לצד הצורך המיידי במציאת פתרונות דיו, טיפול רפואי ואספקת מזון עבור העולים הרבים שהגיעו, המשיך האתגר הביטחוני להעיק על הכלכלה הצעירה. שני האתגרים העיקריים שעמדו אל מול ההנהגה היו, כפי שתיארם אשכול: "כללו של דבר: לפנינו שממות ארץ מצד אחד, והמוני יהודים תלושים מעבודה ומקרקע מצד שני - היאך לקשר את שממת הקרקע עם שממת האדם? איך לעשות את היהודי לא רק חורש בטרקטור, אלא גם אדם המכה שורש באדמה ומצמיח רוח ותרבות חדשה? הנה הגענו להישגים מסוימים, אולם עודנו עומדים בראשית הדרך, ויותר מבכל שעה אחרת מלווה אותנו החרדה שמא נחמץ את ההזדמנות ההיסטורית-המהפכנית בחיי העם היהודי. אם המוני היהודים לא ייקלטו כיום בכפר ובחקלאות, מתי יחזור העם הזה לאדמתו? כל זה מחייבנו למאמצים גדולים כאשר עוד לא ידענו"²⁸.

אתגר קליטת העלייה, יצירת החיבור החברתי והאידיאולוגי דרשו פתרונות מחוץ לקופסא, גמישות ותעוזה.

"אשכול היה מהפכן מטבעו. הוא אשר חולל את המהפכה הגדולה של העברת המוני יהודים - תלושים מחיי עבודה ומקרקע, מפוזרים במחנות ובמעברות - להתיישבות ולחיי עבודה. הוא שיקע עצמו בהקמת ישובים חקלאיים - בשעה שמכל עבר נדו לו וריפדו את דרכו בספקות ובטענות, שתכנית זו אינה אלא הוצאת כסף לבטלה, אך מאמץ זה שאשכול עמד בראשו, חולל מהפכה בחיי יהודים אלה ובנוף הארץ, בחיי הארץ כולה ובמשקה"²⁹.

אשכול השכיל לראות את הפער האידיאולוגי שבין ראשוני ההתיישבות לבין בני העליות שהגיעו עם ולאחר הקמת המדינה. אותם עולים לא הגיעו מבית המדרש הציוני-סוציאליסטי, ורובם כלל לא הכירו או הבינו את עקרונות החיים בקבוצה.

"לאחר המלחמה, כאשר התחיל להגיע אלינו עם ישראל בהמוניו - בעצם התפללנו לכך כביכול באופן אידיאי שבוא יבוא יום כזה, אבל כאשר הוא הגיע היינו במצב כזה ש"יוסף לא הכיר את אחיו", לא הגיעו אלינו טרומפלדור או ברל, אפילו לא

החלוץ הפולני, ואפילו לא העליה השלישית, כי אם בא והגיע מה ששרד לנו ועשינו מאמצים גדולים לעשות ולבורא ישראל בצלמו של אותו חזון שחלמנו עליו, אבל זה לא כל כך פשוט³⁰.

המתח הבלתי פוסק בין תפיסת העולם החלוצית לבין תפיסת העולם של העולים החדשים לצד המתח שבין הצורך הגדול של העולים בסיוע כלכלי, פתרונות דיו, יצירת מקומות עבודה, חינוך וכדומה לבין היכולות המוגבלות של המשק הישראלי הצעיר לצד אפליה ותופעות של התנשאות ולעתים אף גזענות, הביאו להגדלת פערים ויצירת תחושות קיפוח ונישול. אשכול היה מודע למחיר הכבד שנדרשו העולים לשלם בעצם המעבר אל ארץ חדשה ותרבות חדשה זרה, וראה בחומרה את היחס המזלזל לעושר התרבותי שהביאו איתם העולים והניסיון למחוק אותו במסגרת תפיסת "כור ההיתוך" שהנחיל בן-גוריון: "שרידי קהילות בעולם הביאו איתם ערכי תרבות במובן הרחב ביותר, מכלול יחסים בין אדם לחברו ובין אדם לקהילתו. העולים הביאו את הווי, אפשר לומר "שולחן ערוך" ו-"אורח חיים" בכל המובנים; דבר זה חייב אותנו להימנע מלשבור דפוסים היסטוריים מרוב להיטות של מיזוג, לפני שנוצרו דפוסים חדשים"³¹.

עם זאת, בהכרעה בין יישוב מייד של הארץ כולה לבין הצרכים התרבותיים והכלכליים של העולים, אשכול לא היסס וקבע כי יש להעדיף את טובת העם, כלומר התיישבות, אך ציין כי בעצם מעשה ההתיישבות, גם אם ההתיישבות באזורי הספר המרוחקים לא נבעה מרצון, הפכו העולים החדשים לחלוצים אמיתיים: "התרומה שתרמו ותורמים לקיום המדינה, בגופם ממש, האנשים, הנשים והטף, שבאו לכאן ברובם בלי הכנת הגוף ובלי הכשרת הנפש, בלי שנות חריש של תנועה מדינית מאורגנת ושל חלוציות אידיאית מודרכת, תרומה זו - אין לה שיעור, אין ערוך לה. מכוח התמורה ההיסטורית שנתחוללה בחיי עם ישראל, הם נשאו - אובייקטיבית - בתוכם, על גבם ואיתם את מטען ההגשמה החלוצית, הם נעשו חלוצים, הם למדו לאהוב את הארץ הזאת, לחונן עפרותיה ולגונן על אדמתה. הם ממלאים את חללה השומם של המדינה, בהר ובגיא, הם נכונים לכיבושים חדשים להפרחת שממות שנתרו ויהפכו לגן פורח בעזרת מי תהום, מי המוביל, ובבוא היום - בעזרת מי-ים מומתקים. הם סיגלו לעצמם במאמץ גדול את יצירתנו החברתית השיתופית על צורותיה, ובעיקר בדמותו של המושב"³².

הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
 המחלקה להתיישבות חקלאית

בתשובה אל החומר :
ראש המחלקה
 אגף / מדור :
 50/1024
 כספי :

תל-אביב, כ"ה ניסן תש"י
 12.4.50

משרד ראשי התיישבות
 14 אדר' 1950
 824 חק. 13546
 גע. ימים :
 לפי מל. ע"י :

המשרדים בתל-אביב
 רחוב אלנבי 111

טלפון 3962, 4167
 ת.ד. 1310
 מבריקום : JEVOOL

לכבוד

שר הבטחון,
 מר ד"ר בן גוריון,
 תל אביב

מר בן גוריון היקר,

הריני פונה בקריאת אזעקה בקשר למצב הבטחון
 בכפרי העבודה והתיישבות.

אנו מעלים והולכים עשרות ישובי עולים חדשים
 בכל רחבי הפרוזדור, בגבולות הגליל ואיזורים אחרים, שאות
 מסרים סגבול האויב.

העולים הללו מטבע נרודיהם, תלישותם ורפיונם -
 הם כעלה נדף, אשר יועדו בפני כל רוח שאינה מצויה. עוד
 יעבור זמן עד אשר יתגלו ויתחנכו להיות בוטחים בעצמם
 ומגינים על ישובם.

למען השיג זאת הכרחי מיום עלייתם הראשון
 ללוותם באנשי שמירה והגנה מתאימים וטובשורים.

כיום הם סופקרים ממש למקריות ונהנים מחוסר
 העזתם וחוצפתם של מטתננים.

אולם, אסור לסמוך על נסים אלה. אין בלבנו שקט
 ואנו נודרים יום וליילה לילה לטבאם.

הרי טאז ומחסיר היינו סציידים כל עליית בחורים
 צעירים בנשק, בנוטרים, כשוטרים, בכלים ומכשירים שונים.

לעומת זאת אנו מעלים עולים מסורבלים במשפחות -
 עזובים לנפשם בסוכן השמירה והבטחון.

לדעתנו יש להקים חוליות נוטרים או שוטרים בשכר,
 דוגמת משטרת הישובים בעבר, שילוו כל ישוב עולים המתנהל
 על הספר ומש. נוטרים אלה ישבו עם העולים תקופת זמן
 מסוימת ומאמנם להגנה ושמירה.

הדבר צריך להעשות מיום הדאשון לעלית העולים על
 המקום ואולי עוד להקדים ביום יומיים.

במסר לנו שכמקרה שנעלה ישובים על הספר, יחזיק
 הצבא כ- 6 - 5 נוטרים בשכר, אולם רק החל מתום חדשיים
 מיום עלייתם, וכינתים? הרי דוקא הזמן הראשון הוא הקריטי
 ביותר.

בהפנותנו תשורת לבן, אנו מקדים שיאחזו באמצעים
 למניעת אסון בעוד טועד.

בברכה,
 לוי אשכול,
 ראש המחלקה להתיישבות.

אא/פפ

טקסט 113/41/12 - 3000 - 12.49

מקור: ארכיון המדינה

בשנתיים הראשונות לאחר הקמת המדינה הוצפה המדינה בעולים. גלי העלייה הגדולים של אותה תקופה אופיינו בעיקר במצבם הקשה של רוב העולים. כמחצית מהעולים הגיעו מאירופה, ממחנות העקורים כשהם עדיין נושאים על גופם ובנפשם את מוראות השואה. המחצית השנייה הגיעה מארצות האסלאם שם סבלו היהודים רדיפות ותקיפות וברוב המקרים נאלצו לברוח בהשאירם מאחוריהם את רכושם הדל. עליות אלה התאפיינו בנוסף לקשיים אובייקטיביים אחרים גם בכך שהיו זרות לתפיסה הסוציאליסטית-ציונית של מקימי המדינה. היהודים מעצם אמונתם והשתייכותם לעם היהודי היו כולם ציונים, אלא שהציונות הזו, ציונות של "בשנה הבאה בירושלים הבנויה" הייתה שונה באופן משמעותי ועמוק מהתפיסה הציונית אליה השתייכו בני העליות הראשונות שהקימו את המדינה ומוסדותיה, ציונות שנשענה על עבודת אדמה, עבודת בניין הארץ הלכה למעשה ועצמאות כלכלית וביטחונית.

סוגיות מיזוג הגלויות והאפליה בין גלי העלייה והעדות השונות ליוותה את מעשה קליטת העלייה מהרגע הראשון. אשכול לא היה עיוור למצוקה של העולים מחד ולקשיים של ה"ותיקים" להסתגל לשינויים שהביאו עמם העולים מאידך.

"הקמת המדינה יחד עם העלייה ההמונית הגדולה שינו את המצב. העם בהמוניו החל מגיע. הוא שונה ואחר מאשר הסכנו [הורגלנו] בשנים שלפני המדינה. העולים החדשים - מיד עם בואם לארץ היו כהמומים. הם באו ברובם עקורי שורש, ממחנות, מגטאות, שרידי שואה ועשוקי גלות, עמוסי סבל דיכוי דורות. לפתע הוטלו לארץ חדשה - מול רקיע זר וגבוה, בין אנשים שאינם שומעים את שפתם ואינם מבינים להם; נקראים לשנות אורח חייהם, מקצועם ומשלה-ידם; נשלחים למשימות חלוציות בלי שידעו אפילו את המשמעות האובייקטיבית הכבירה של מעשיהם; נתבעים תביעות חדשות בשם אמונות ואידיאות חדשות, שלא היו מושרשות בהם ולא נבעו מתנאי חייהם"³³⁹.

בתחילה, אשכול וחבריו לא היו מודעים לעומק הפער שבתפיסה הציונית של הוותיקים מול העולים. הם סברו כי עבודת האדמה תביא לחיבור מיידי של העולים לאדמה ושל האדמה לעולים החדשים. ברבות ממדינות המוצא מהן הגיעו העולים בהמוניהם, עבודות הכפיים נחשבו כעבודות פחותות כבוד ואילו היהודים, שחיו בעיקר בערים, עסקו במשך דורות רבים בעיקר במסחר ושירותים. כך, עבור העולים החדשים שהגיעו חסרי כל ולאחר תלאות הדבר נתפס כביטוי להתנשאות ולהשפלה.

"אמרתי, כי במשך השנה הזאת עלינו לפרוש את כל היריעה. אגיד עתה: חברים

העוסקים במלאכה זו יש להם הרגשה שכוחותיהם כלים ממלאכה זו. מאתיים וחמישים ישובים מאחורינו, ישובים צעירים בלוח על הקרקע, יש לגדל אותם, יש להדריך אותם, להקים מהם קהילות ועדות, כפרים וישובים, ואין זה מן הדברים הקלים. יש לראות מה הדבר הגדול שהגענו משש מאות אלף איש למיליון ומאתיים אלף, וכל אחד מאתנו צריך לחנך ולגדל איש שני. אני, אולי פחות מאחרים, בא בטענות לציבורנו מפני שאני יודע שזו מעמסה עצומה. אינני חושב שהציבור מלקה את עצמו, כפי שאמר כאן החבר פנחס, או חברים בממשלה או בסוכנות. המשימה היא עצומה, וכל אחד מאלה אשר היו פה עם הקמת המדינה צריך לגדל על שכמו, או בזרועותיו, איש שני חדש הבא מכל העליות, מכל מיני ארצות, מכל מיני שכבות, מכל מיני צורות חינוך. אנשים מגילים שונים והשכלות שונות וידיעה מקצועית שונה, ואולי חוסר ידיעה מקצועית, והנה כאשר הקימונו כבר מאתיים חמישים ישובים, אני מודה, אולי אבדו במקצת שנותינו³⁴.

ביקור ראש הממשלה רועייתו במושב איתן לציון עשור להתיישבות בחבל לכיש, 23.6.1965.
צילום: משה פרידן, לע"מ

חששם של רבים מהוותיקים לגבי הידלדלות הרוח ואובדן הייחוד של ההתיישבות הציונית החדשה בא לידי ביטוי בסירוב של הקיבוצים לסייע ולקלוט לתוכם את העולים. לוי אשכול, שהיה איש הקבוצה, ראה בתגובה של התנועה הקיבוצית מעשה חמור שיהיו לו השלכות עתידיות על היכולת לחזק ולשמר את האידיאולוגיה השיתופית. הוא התקומם כנגד היחס של הקיבוצים לעולים במעברות ובמחנות ופנה לתנועת המושבים כדי לקבל את הסיוע וההדרכה שנדרשו לעולים. כך הגיב לדרישתו של יהודה ברגינסקי, נציג תנועת הקיבוצים וראש מחלקת העליה בסוכנות שדרש העדפה תקציבית לקיבוצים על פני מושבי העולים תוך שהוא מתלונן על יחסם של העולים אל הקיבוצים: **"אינני אשם שהעולים מרגישים את יחסך ואת יחס חבריך אליהם עד היום הזה, יחס כאל חוטבי עצים ושואבי מים. הם אינם ראויים אצלך לקבל אדמה ולחשוב אותם למתיישבים. הם מרגישים זאת, ואני אינני יכול שום דבר נגד זה. יש מועצות, ועידות, נשמעים דיבורים, והדברים ידועים. ולא זו העניין עד שארגון המושבים התחלף עם מיטב אנשיו לשליחות זו. הם עשו בזה שליחות היסטורית"**³⁵.

עוד נשמעו תלונות מצידה של התנועה הקיבוצית כי המשאבים הרבים המושקעים בעולים ובקליטתם במסגרות שאינן שיתופיות, למרות הסירוב לקלוט אותם לתוך הקיבוצים, מדלדלת למעשה את כוחה של התנועה הקיבוצית ואת המשך פיתוח הקיבוצים. על כך השיב אשכול ללא היסוס כי גם אם הוא שותף לתפיסה הסוציאליסטית-ציונית, הרי שאין לו, כאיש ציבור, רשות לכפות את האידיאולוגיה הזו על אחרים ולחייבם לפעול להגשמה הציונית ("מלחמה") דווקא באופן זה: **"אינני צריך לספר לכם, שאני כשלעצמי חושב לאידאלי ביותר את צורת ההתיישבות הקיבוצית, אך אינני יכול להתעלם מן החיילים שברשותי, מי ומי ההולכים אתי למלחמה"**³⁶.

אשכול האמין כי החיבור לאדמה, שלתפיסתו מתרחש תוך כדי עיבוד האדמה, ישמש ככלי הראשון לחיבור העולים לצינונות החדשה אותה מסמלת המדינה: **"מה היינו שווים בלי ההיאחזות והשורשים בקרקע, מכאן ועד באר-שבע, מה היינו שווים לולא ריכוזנו 1-3/4 מיליון של העם באזורים אלה במשך 2-3 שנים, לולא אתם שהתפזרתם ברחבי הארץ והכתם שורשים בה. האומה ותרבותה יצמחו מן הכפרים האלה. וגם אם אתם לא מרגישים זאת עכשיו, הרי יבוא יום שמשורר וסופר וחזוה אשר יקומו מהכפרים הללו - הוא יחדש מחדש את תרבות ישראל, היא תצמח מהכפרים האלה, מהכפרים החקלאיים, מן השורשים החקלאיים, מאהבת ישראל, ממעיינייה הרוחניים הקדומים; מכל אלה תעלה ותבוא ותתחדש רוח ישראל, תתחדש האומה**

ונזכר לשזור ולהמשיך באותם החוטים אשר נקרעו לפני כ-2000 שנה כשגורשנו מעל אדמתנו³⁷.

אשכול לא היה עיוור להעמקת הפער העדתי, אך נשאר נאמן לתפיסה הסוציאליסטית הרואה בחינוך ועבודה את הפתרון היחיד לכל פער, הדרך לגישור על כל שוני. אשכול האמין כי כך תבוא הבעיה אל פתרונה ולכן פעל בתפקידיו השונים כשר האוצר ולאחר מכן כראש הממשלה להרחבת מערכת חינוך החובה חנם ובשלב מאוחר יותר גם להקמת מערך לימוד באמצעות הטלוויזיה החינוכית כדי לגשר על פערים הנובעים ממרחק וקשיים אחרים.

"הבעיה העדתית קיימת לא מפני שיש מצד אחד משפטים קדומים ומצד אחר הרגשות קיפוח מוצדקות ולא מוצדקות. הבעיה קיימת מפני סכנה חמורה אחת, שאסור לנו להסיח ממנה את הדעת אף לרגע: הבדלי מוצא עדתיים והבדלי מצב חברתי וכלכלי המזדמנים יחד.

אנו מצווים, איפוא, לעשות לפתרון הבעיה החברתית בקנה מידה נרחב, להתמיד לעשות מעשים המצמצמים את הפער בין השכבות ולהימנע ממעשים המנציחים אותו. אל נשלה את עצמנו כי יש למישהו פתרון מידיי ושלם. ואם גם "לא עלינו המלאכה לגמור" - לא עלינו ולא בידינו - הרי אין אנו בני חורין ליפטר הימנה; אין אנו רשאים לחדול ממסכת רצופה של מעשים כי בה חזות הכל³⁸.

אשכול סבר כי מיזוג הגלויות לתוך התרבות הישראלית המתפתחת, תעשיר את התרבות הצעירה ותאפשר לכל תפוצה לתרום את חלקה הייחודי לידי יצירה של חברה ישראלית עשירה ומפותחת: "את הווייתנו התרבותית המשותפת עלינו לבנות גם מתוך קשר אל הרובד הקדום המשותף לכולנו וגם מתוך יניקה ממיטב המורשת של כל שבטי ישראל בייחודם ובאחדותם גם יחד. מבחינה זו חשוב ביותר טיפוח התודעה העצמית, תודעת המורשת המיוחדת לכל עדה, בתוך התודעה הכללית של עם ישראל. חשובה החדרת ידיעת תולדות ישראל לשכבות רחבות, על תולדותיה של כל עדה ועדה, ותרומתה ליצירת התרבות הלאומית שלנו בתקופות שונות. לא רגשי נחיתות ולא רגשי התנשאות, אלא בן העם המכיר בערכו ובערך שבטו כדבר המובן מאליה וכחלק מן הכלל הגדול. ועל כל אלה לא אלאה מלהזכיר את קירוב הלבבות, את חובת השכנות הטובה, את מצוות ההיכרות ההדדית - את ההליכה לעם. בהעלאת הרמה החינוכית, החברתית והכלכלית, בקירוב הלבבות, במגע התרבותי, בייצוג מדיני הנובע מהבשלת כוחות פנימיים והמשולב בצמיחה אורגנית טבעית - בכל אלה נהיה לעם אחד³⁹.

ישיבה ת"ח - 8.12.64
בודעת הממשלה על מיזוג עדות
ל. אשכול

גולת הכותרת של פועלה של העלייה החדשה

היא ההתיישבות החדשה החקלאית, שהינה בעיקר התיישבות של עולים בעשור זה. אינני רוצה לקטף א בזה את התיישבותם של בנינו ובנותינו הצברים, בני הקיבוצים, הקבוצות והמושבים, אבל בעיקר היתה זו התיישבות המונית, התיישבות של הוד מעלתו העם היהודי בהמוניו, כאשר הגיע לארץ לאחר השואה ועם קום המדינה.

החרוטה שחרמו וחורמים לקיום קמדינה, בנוסף

ממש, האנשים, הנשים והטף שכאו לכאן ברובם בלי הכנת הגוף ובלי הכשרת הנפש, בלי לשנות חריש של תנועה מדינית מאורגנת ושל חלוציות ושל חלוציות אידאית מודרכת - אם כי אני יודע שהיו כמה ארצות עם ראשית תנועות חלוציות, אבל אני מדבר על מאות אלפים רבים - תרומה זו אין לה שיעור, אין ערוך לה. מכה התמורה ההסטורית שנתחוללה בחיי עם ישראל, הם נשאו - אוביקטיבית - בחובם, על גבם ואתם את הפסען ההגשמה החלוצית. הם נעשו כאן חלוצים-כובשים. הם למדו לאהוב את הארץ הזאת, לחונן עפרותיה ולגונן על אדמתה. הם מטלאים את תללה השומם של המדינה בהר ובגיא, הם נכונים לכיבושים חדשים, להפרכת שמכות שנותרו ושייהפכו לגן פורה בעזרת מי תהום, מי המוביל, ובבוא היום - בעזרת מי ים ממוחקים. הם סיגלו לעצמם בסאמך גדול את יצירתנו החברתית השיתופית על צורתיה, ובעיקר ברמותו של המושב, אבל גם ממצאו אותם, את הדור השני, את הצעירים, ממצאו אותם גם בקבוץ.

דברים מתוך הודעת ראש הממשלה בכנסת על מיזוג עדות, 8.12.1964. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

אשכול האמין בכל ליבו שהפערים יצטמצמו ויעלמו בתוך דור או שניים, ככל שהרצון הטוב והכישורים הטבעיים של העולים יבואו לידי ביטוי, עוד סבר כי מערכת החינוך על זרועותיה השונות, בין אם בחינוך הילדים, בתי הספר המקצועיים או התכניות לחינוך והשכלת מבוגרים יסייעו לגשר על הפערים. ככל שעבר הזמן ותחושות הקיפוח לצד העוני וההדרה של רבים מהעולים התעצמו, הבין אשכול כי מדובר במלאכה מורכבת ומסובכת יותר משסבר בתחילה: **"הפיכת עליות שונות למקשה חברתית אחת היא כנראה משימה הדורשת יותר מימי דור אחד. גם אם לא עלינו המלאכה לגמור, אין אנו בני חורין להיפטר הימנה"**⁴⁰.

עדותו של הרב מנחם הכהן, רב תנועת המושבים:

"אשכול ביקש שאסייע בארגון החיים הדתיים בהתיישבות העובדת במושבים. באותם הימים הייתה עלייה גדולה מתימן, עליית מרבד הקסמים. עולים רבים הופנו ליישב את מרחבי הארץ השוממים, בייחוד את הגליל, הנגב ופרוזדור ירושלים.

באחד הביקורים של אשכול במושב אלקוש שבגליל המערבי, שהיה כפר ערבי נטוש שאוכלס בעולים יוצאי תימן ונהפך למושב עובדים. בין הטענות של המתישבים אמר אשכול: "יהודים יקרים, ארץ ישראל נקנית בייסורים, תפקידי הוא להיות שותף לייסורכם ולהשתדל להקל עליכם ככל שניתן. שמעתי הרבה, אבל אני בטוח שיש לכם עוד הרבה דברים על הלב, אז אנא מכם השמיעו הכל מכל בכל קול, אל תחכו שאבוא אליכם גם מחר. לא אבוא כל יום. תוציאו עכשיו מה שיש לכם על הלב - תוציאו! תוציאו! אני שומע הכל. דברים שאפשר לעזור בהם אני רושם, כמו שנאמר בפרקי אבות 'הפנקס פתוח והיד רושמת' אני רוצה לדעת כל מה שכוואב לכם".

לא פחות מהבעיות הכלכליות היום-יומיות שהטרידו את העולים כמו דיור ועבודה, הטרידה אותם הבעיה איך לקיים את החיים הדתיים והמסורתיים כפי שהורגלו להם. אמנם העמידו לרשותם באחד הבתים הנטושים חדר שישמש להם בית כנסת אבל לא היו להם ספרי תורה ושאר תשמישי קדושה שלקחו מהם שליחי העלייה בעת שנדדו במדבריות תימן לעדן, מקום שם רוכזו לפני עלייתם לארץ. אשכול ביקש שאגיע אליו לאחר המפגש עם העולים המתישבים לפגישה. לכשהגעתי אמר: "שמע נא חבר צעיה, אני רוצה ממך דבר אחד, שייטנו ליהודים לחיות. תפקידך לעזור ליהודים האלה לחיות את חייהם כפי שהם רוצים. אל תיתן לחברים שלך לשנות אותם. הם היו יהודים טובים בתימן והם צריכים להישאר יהודים כמו שהם רוצים. אנחנו לא צריכים לעשות מהם קולקים, אנחנו צריכים שיהיו יהודים עובדי אדמה, חקלאים טובים - להוציא לחם מהארץ".

היו כמה מהמדריכים שחשבו שתפקידם ללמד את העולים לא רק איך לארגן ולנהל מושב עובדים אלא גם להפוך את העולים החדשים למושבניקים צברים טובים כמו הוותיקים. אשכול סבר שאין זה דבר טוב וכדי שלא יישמע כאילו שהוא מתנגד לכור ההיתוך ולחזון מיזוג הגלויות של בן-גוריון, אמר את הדברים בשקט בשקט. דעתו הייתה שלא צריך לערב עדות בעדות, אשכנזים בספרדים, תימנים במרוקאים, אלא יש לתת לכל היהודים לחיות כפי שהם רגילים. דעתו של אשכול הייתה שעקירת היהודים מעיירותיהם בגולה הייתה מהפכה גדולה דיה ואין לחולל מהפכה נוספת גם פיזית וגם תרבותית, בעת ובעונה אחת. הוא האמין שהזמן יעשה את שלו, וגם אם ימשיכו עדות ושבטי ישראל לשמור על המנהגים והפולקלור שהביאו עמם מהגולה, נהיה כולנו אומה אחת במדינת היהודים.

אשכול הבין יותר מרבים אחרים באותם ימים שכדי לקלוט את העולים מהארצות השונות במסגרת ההתיישבות המושבית צריך לשנות את מבנה המושב כפי שהיה עד קום המדינה. הוא הבין שיש לאפשר לעולים מארצות שונות להיהפך לחקלאים על בסיס עקרונות היסוד של המושב, אך צריך להתאימם להבדלים המהותיים בתוך ההרכב האנושי והתרבותי של חברי המושבים. באחת הפגישות הוא פנה אלי ואמר: עליך לדאוג שהבנים והנכדים של העולים האלה יהיו יהודים. אם יהיו דתיים או לא אני אקבע, אבל שלפחות יהיו אפיקורסים.... מה שאני מפחד שהם יהיו בורים ועמי ארצות. מזה אני חושש"⁴¹.

הרב מנחם הכהן, משה זנבר ולובה אליאב בכנסת לוי אשכול - אבי ההתיישבות, 6.4.2006. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

לי אשכול מסייר בדרום הארץ, 7.4.1960. צילום: דוד חריס

יישוב הארץ

במהלך השנים הראשונות להקמת המדינה היה לוי אשכול אחראי להקמת מאות יישובים ברחבי הארץ, ובכך עיצב את מפת ההתיישבות של מדינת ישראל הצעירה ובמידה רבה גם את גבולותיה.

בעת הקמת כ-500 נקודות התיישבות, בתפקידו כראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, הציב אשכול שלושה אתגרים עיקריים על-פיהם עיצב את מפת ההתיישבות:

1. הגברת ייצור המזון באמצעות הקמת יישובים חקלאיים.
2. יישוב שטחים שנותרו שוממים אחרי מלחמת העצמאות, כדי לחסום כל יוזמה בין-לאומית לצמצום גבולותיה של מדינת ישראל שזה עתה הוקמה.
3. ביצור גבולות המדינה על ידי הקמת "חומת מגן" חיה של נקודות התיישבות בספר.

קידום מפעל המים הארצי היווה חלק משמעותי מהגשמת מפעל ההתיישבות, אשכול תיאר את צנרת המים הנבנית ומונחת לאורכה ולרוחבה של המדינה, כעורק החיים של ההתיישבות והמדינה.

"... יחד עם אלפי המתיישבים, חלוצי 'מקורות' בעמקים, בהרים, בדרום ובנגב, הם הם 'משפחת המים' בישראל, אשר נתנו באדמתה שתי וערב של מאות אלפים מטרים צינורות פלדה - מערכת גידים ועורקים להחייאת הערבה והשממה, להם יאה השלטון והבעלות על המים, ואין ראוי לכך זולתם"⁴².

כך יישב אשכול את חבל לכיש, חבל עדולם וחבל הבשור.

"בימים ההם איימה עלינו סכנת הריקנות של מרחבי הארץ, הריקנות המזמינה מזימות וחבלות. גלי העלייה ההמונית גאלו אותנו מסכנה זו. ממחנות הפליטים, ממזרח אירופה ומארצות ישמעאל באו לארץ מאות אלפי עולים, פליטי חרב הצוררים ושוחרי גאולה, שבאו בהמוניהם לקול שופר חירותנו. הם מלאו את הארץ, את עריה וכפריה. הם שיישבו וייצבו את המדינה.

בצפון, במרכז ובנגב הוקמו ערים, עיירות וכפרים שגאלו את הארץ משממתה, מאילת ודימונה בדרום, ועד לחצור וקריית-שמונה בצפון. אלמלא ערים אלה ואחיותיהן, אלמלא מאות המושבים והקיבוצים - היו פני הארץ אחרים לגמרי. על כך השבח והתודה בראש וראשונה לאחינו בני גולות ישמעאל. מהם בא רוב המתיישבים החדשים שהקימו בזיעת אפם ערים ומושבים אלה. הם, שהיו במשך

דורות מנותקים מהאדמה, נאחזו בקרקע בעקשנות והקימו ישובים פורחים במקומות שרק לפני עשרים שנה היו שממה. יבורכו כל מי שקיימו בגופם מצוות חלוציות זו"⁴³.

מפעל ההתיישבות גבה מחיר כבד מהעולים שנדרשו להתיישב במקומות מרוחקים וללא תנאים הולמים. אשכול הבין זאת היטב ולכן הקפיד להסתובב בעצמו בין הישובים, גם המרוחקים ביותר, כדי לשמוע את העולים ולנסות לסייע ככל הניתן. הוא ראה בעולים, גם אלה שיושבו כמעט בכוח בישובים המרוחקים, חלוצים של ממש. אשכול עצמו ספג ביקורת קשה על בחירתו להתעקש על התיישבות בכל רחבי הארץ לעתים על חשבון השקעה וסיוע לישובים הוותיקים יותר, כמו גם מצד העולים עצמם.

"לוי אשכול היה קשור עם ההתיישבות גם כשמילא תפקידים רמים במדינה. במשך תקופה ארוכה שילב את התפקיד של שר אוצר וראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, ולא היה בכך מקרה. הוא חש והכיר בחשיבותו המכרעת של המעשה ההתיישבותי במסכת המעשים שבה עסק.

בנושאו בשני תפקידים אלה היה לא פעם איש ריב לאנשי ההתיישבות, אולם אף במרי הוויכוח ידע לכבוש את יריביו בכוח החן הרב שהיה לאישיותו. נוסח הוויכוח שלו - מעולם לא היה בו כדי להשאיר משקע מר בלב המתווכחים איתו. תמיד חשו אלה שהתנגדו לדעותיו, כי התנגדותו נובעת משיקול כולל, התיישבותי ומדיני גם יחד"⁴⁴.

שר האוצר לוי אשכול עם נשיא המדינה, יצחק בן-צבי. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

ראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית

בשנת 1948 מונה לוי אשכול לתפקיד יושב ראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. במהלך 15 השנים בהן נשא באחריות זו, מילא אשכול, במקביל, תפקידים רבים ובהם גם כשר החקלאות והפיתוח ולאחר מכן כשר האוצר. דווקא ריבוי התפקידים הוא שאפשר לאשכול להסתכל כל העת על התמונה הרחבה. הוא שימש בתפקיד זה עד לשנת 1963.

בתקופה זו היוותה הסוכנות היהודית מעין זרוע ביצועית מטעם מדינת ישראל הצעירה לשם קליטת ויישוב העולים הרבים. בתוך שנה וחצי מיום הקמת המדינה, הוכפלה האוכלוסיה היהודית בארץ בשל שטף העולים שהגיעו בקצב של כאלף עולים ביום. ריבוי העולים לצד המצוקה הכלכלית של המדינה והמחסור במשאבים לטיפול, קליטה ויישובם הביא לצורך לתת עדיפות לקידום עליית מצוקה שנועדה להצלת חיי יהודים בקהילות שנרדפו על ידי השלטונות והאוכלוסיה במדינות מוצאן והגיעו ארצה כפליטים.

מושגי הציונות וההגשמה שהיו בליבם של מקבלי ההחלטות היו זרים לעולים החדשים שהגיעו בהמוניהם, יתר על כן, עקרונות השיתוף שהנחו את זרם הקבוצות והקיבוצים היו זרים ומנוגדים לתרבות היהודית בגולה. כתוצאה מכך, סירבו ראשי התנועה הקיבוצית לקלוט מתיישבים שאינם מזדהים עם ערכי התנועה הקיבוצית ואשכול נעזר בעיקר באנשי תנועת המושבים לקליטת והדרכת העולים ביישובים החדשים. הסוכנות בחרה את מיקום היישובים החדשים בהתאם לצרכים המדיניים, החברתיים והכלכליים של המדינה הצעירה. צרכים אלה עמדו פעמים רבות בהתנגשות עם

מזכרת מביקורו של ראש הממשלה במושב תנובות, 6.7.1965. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

הצרכים של העולים החדשים. כך מצאו עצמם עולים שבמשך דורות היו תושבי ערים שעסקו בעיקר במסחר זעיר מופנים לישובים חדשים באזורים שוממים וצחיחים, ונאלצים להתמודד לא רק עם טראומת ההגירה אלא גם עם קשיים אובייקטיביים משמעותיים.

"הם נדחקו לבתים הנוטים ליפול בערים הנטושות, נדחסו למחנות העולים ומלאו המעברות אשר הוקמו בין לילה לשם קליטת העם הרב - שרידי מחנות, שברי עדות ורסיסי קהילות. באותו הזמן עמדה הארץ בשממונה. שדות ברחבי הצפון והנגב העלו קוץ ודרדר; כפרים נטושים עמדו ריקים, מבלי שתמצא יד מתיישב יהודי, מעבדת וגואלת הקרקע. רק בזיווגם של שממת האדם ושממת האדמה טמונה הייתה הגאולה לשניהם"⁴⁵.

אשכול שהיה מודע לסבל של העולים מחד אך היה מחויב לצרכים של המדינה הצעירה נהג לערוך ביקורים רבים במקומות היישוב כדי לשמוע את העולים ואת האנשים המסייעים להם בשטח וזאת על מנת לנסות ולמצוא דרכים לסייע ולהקל ולו במעט.

טקס העלייה על הקרקע של קיבוץ יסעוה 1948. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

בשנים הראשונות להתיישבות נוהלו הישובים על ידי מחלקת ההתיישבות כאשר אשכול לחץ להעבירם מהר ככל הניתן לניהול עצמי על מנת לאפשר לעולים מידת שליטה עצמית גדולה ככל הניתן על חייהם. "הרי ידוע לכם כי כמעט וחדלנו להשתמש עכשיו בטרמינולוגיה של כפרי עבודה או מושבי עולים, אלה ואלה ישובים מתוכננים, על יסוד של תכנית התיישבותית, ובמוקדם או במאוחר, והרבה יותר מוקדם מאשר מאוחר, האדם המתיישב, המתנחל יצטרך לחיות ממשקו ללא כל תלות"⁴⁶.

תפקידו המקבילים של אשכול כראש מחלקת ההתיישבות ושר האוצר איפשרו לו להפנות משאבים של קרן קיימת לישראל, שרכשה וניהלה עבור המדינה את הקרקעות והכשירה אותן לקראת התיישבות ועיבוד לחקלאות, להקמת מקומות יישוב באזורים שהיו ריקים מהתיישבות יהודית לטובת הטיעון הישראלי בדבר הצורך בקרקע כולה לצד פתרונות שיכון, תעסוקה ופרנסה עבור העולים.

"נכון שיחד עם העושים במלאכה אנחנו מתחבטים כאשר אנו רוצים לעשות מלאכה כזאת, שיחד עם הקפיצה קדימה לא תתפרק העגלה. אני בטוח שגם השנה ישנם הרבה דברים החסרים, אין צינורות מים, אין מוטורים, ואין גם כסף להשיג את הציוד הדרוש לנו, כל זה משפיע, אבל גם השנה אני בטוח כי אלפים רבים של משפחות נוספות, בתי אב חדשים, יעלו על הקרקע בהתיישבות. אבל נדרשים מאמצים גם מהמתיישבים וגם מהמיישבים, כי כולנו מיישבים. אנו צריכים להסביר לנו, לעצמנו ולאחרים מה פירוש הדבר שבמשך שנתיים קפצנו מ-600 אלף נפש למיליון ורבע. עלינו לקיים התיישבות גם אם חסר צינור, וגם אם אין מים"⁴⁷.

מבצעי התיישבות מיוחדים

לוי אשכול ראה בהתיישבות את מימוש החזון הציוני ואת ההגשמה של היהודי החדש בארץ ישראל ההופכת למדינת ישראל העצמאית. מאמצי התיישבות של בני העליות הראשונות נתקלו בקשיים רבים, החל מהמחסור בקרקע ובמשאבים לרכישתה, דרך המחסור במשאבים וידע כדי לעבד את הקרקעות ועד להתנגדות האוכלוסיה הוותיקה, הערבית וחלק מהאוכלוסיה היהודית למסגרות השיתופיות והציוניות שהוקמו על ידי החלוצים.

"חזון שיבתנו לעבודת האדמה, אל הטבע ואל מקורותיו, מלווה את תחייתנו הלאומית מראשיתה. בלי המסד החקלאי שהונח על-ידי החלוצים הראשונים ובידי ממשיכיהם, במופת אישי ובארגון תנועתי וממלכתי, לא היינו מגיעים לאשר הגענו. חלמנו עם שחר תחייתנו, שחלק גדול מעמנו יחיה על עבודת האדמה במולדתו. מאז קרו כמה דברים. פעמים ושלוש קוצץ שטח הארץ, שונתה מפתה המדינית והצטמקו גבולות השטחים המהווים כיום את מדינת ישראל, השטחים שבהם יכול עמנו להתנחל. מצד שני, אפשרה ההתקדמות המדעית והטכנולוגית הפקת תוצרת חקלאית מרובה בכוח אדם מועט יחסית. גילינו ישראל-של-מטה חדשה: מקורות מים שלא ציפו להם המומחים. אימצנו שיטות עבודה חדישות. הבאנו אתנו מהפכה בחקלאות. כך שבנו אל ארצנו ונתקרבנו אל אדמתנו, כך יצרנו וניצור בסיס ומקום לקיבוץ גלויות ולבניין-עם"⁴⁸.

התיישבות האלף:

תכנית ליישוב אלף משפחות פועלים אותה יזמה הסתדרות הפועלים החקלאיים והחלה במימושה עוד לפני שאושרה בקונגרס הציוני ה-16, בשנת 1929. התכנית התקבלה במושב הסוכנות היהודית שהתקיים בלונדון בשנת 1930.

בין השנים 1926-1929 הקימה הסתדרות הציונית (מתקציבה) מספר מושבים, קבוצות וקיבוצים. בשנת 1932 חודשה התכנית והוחלט על יישוב 437 משפחות, שחלקן קיבלו תקציב מלא שאיפשר נטיעת פרדסים וחלקן תקציב חלקי שניתן בהדרגה. על פי התכנית, אמורים היו המתישבים להמשיך לעבוד כפועלים חקלאיים במושבות במקביל לפיתוח המשק הפרטי וכך הוקמו מושבים חדשים ומשפחות הופנו לחיזוק קיבוצים קיימים.

תעודת כבוד לאשכול מועד כפר חסד, 2.10.1958. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

”האלמנטים של התיישבות הם: קרקע, מים, אנשים ואמצעים. כולם מתחילים מהאמצעים ואנו נלך בדרך הפוכה. לא נכון לזלזל כל כך בזה מה שנתנה התיישבות האלף. אם תשוו את המאמצים שהושקעו בהתיישבות הלאומים עם 1,300 היחידות שלה והמאמצים שהושקעו בהתיישבות האלף תראו שאין הדיספרופורציה כל כך גדולה. יש לנו כיום אדמה ציבורית בשביל עוד 2,000 יחידות התיישבותיות. [...] אני רואה את החברים הקשורים בקרקע זאת אומרת עם עבודה כאלמנט ראשון להתיישבות וכנכס חשוב”⁴⁹.

התכנית אמנם לא הגיעה למימוש מלא (לא יושבו במסגרתה כל אלף המשפחות המתוכננות) אך היא הביאה לתנופת התיישבות וחקלאות ומסמלת את ראשית מפעל התיישבות רחב ההיקף הגיאוגרפי והאידיאולוגי (מושבים חקלאיים, מושבים שיתופיים, קבוצות וקיבוצים) של תקופת העלייה החמישית. עוד סייעה התכנית ליצור את הקשר והמחויבות שבין הפועל העברי לקרקע.

11 הנקודות בנגב:

11 ישובים שהוקמו במבצע התיישבות גדול (ממבצעי התיישבות הגדולים בשנים שקדמו להקמת מדינת ישראל), על קרקעות קרן קימת לישראל בנגב הצפוני במוצאי יום הכיפורים תש”ז (6.10.1946). מטרת המבצע הייתה להיאחז באדמות הנגב ולגרום לגופים הבין-לאומיים לכלול את הנגב בתוך גבולותיה העתידיים של המדינה שבדרך. (תכנית מוריסון-גריידי שפורסמה ביולי 1946 וצמצמה את השטח שיועד לבית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל כאשר בין שאר המלצות התכנית, ייעדה את הנגב הצפוני להיות חלק מהמדינה הערבית).

העיתוי לפעולה נבחר כתגובה לאירועי ‘השבת השחורה’ בה נעצרו מרבית מנהיגי היישוב ולאחר ‘העוצר הגדול’ (עוצר של 80 שעות על תל אביב בקיץ 1946). לוי אשכול, שמילא זמנית את תפקיד ראש מחלקת התיישבות של הסוכנות בארץ, יזם את הקמת 11 הישובים.

במבצע התיישבות השתתפו 9 גרעינים שהקימו את הקיבוצים: קדמה, גלאון, שובל, משמר הנגב, בארי, כפר דרום, נירים, אורים, חצרים, ושני גרעינים נוספים שהקימו את המושבים: תקומה ונבטים.

בינואר 1947, החלה הנחת קו המים, שסיפק מים לנקודות החדשות מאזור ניר עם, ובאוקטובר באותה שנה הושלמה הזרמת המים עד לנקודות התיישבות הדרומיות ביותר. בתחילת פברואר 1947 עלו על הקרקע באזור עוד שלושה ישובים: מבטחים, צאלים ועלומים (שננטש לאחר מלחמת העצמאות).

בסופו של דבר מפת הצעת החלוקה של האומות המאוחדות כללה את רוב שטחו של הנגב בשטח המיועד להקמת המדינה היהודית. המלצת הוועדה להכליל את הנגב בתוך שטח המדינה היהודית הושפעה בעיקר מעובדת קיומן של 11 הנקודות וקו המים אליהן. חשיבותו של קו המים הייתה כה בולטת, שעורך עיתון "דבר השבוע" טרח להדפיס על מפת תכנית החלוקה את שני קווי המים, המערבי והמזרחי.

"חלק הגון מן השטחים הם מדבר ושימון. אנו דבקים בחזון של עלייה גדולה המאכלסת את מלוא הארץ. לפיכך, אותו אתגר העומד לפני האנושות כולה - לפנינו הוא עומד במשנה תוקף ודחיפות. ואין זה מקרה שהדברים הנעשים כאן זכו להכרה בינלאומית במעשה חלוצי לכיבוש השממה בדרך כלל. שהרי אין עם נעשה חלוץ לאחרים אלא בדברים שתנאיו המיוחדים, הספציפיים, מעוררים אותו להתמודד עימם בהרגשת דחיפות ובריכוז מאמצים ומשאבים. הפרחת השממה וכיבושה - זהו האתגר הלאומי הדחוף העומד לפנינו"⁵⁰.

לימים הגדיר אשכול את מבצע ההתיישבות הזה כאבן דרך בצורך לקבלת הכרה בין-לאומית ביכולות ובצרכים של העם בישראל.

עיירות הפיתוח

העלייה ההמונית למדינת ישראל מיד לאחר הקמתה לצד הקשיים והצרכים של המדינה הצעירה הביאו לצורך למצוא פתרונות התיישבות חדשים. ברור היה כי העולים הרבים שהגיעו בחמש השנים הראשונות להקמת המדינה לא יוכלו להיקלט כולם במרכז הארץ אך גם לא יוכלו להיקלט במגזר החקלאי בשל המגבלות של אמצעי הייצור (ובעיקר קרקע ומים). גם אופיים של העולים החדשים, רובם חסרי כל ניסיון חקלאי הביאו לניסיון ליצור עיירות חדשות שיענו על הצורך בקליטת העולים לצד הצורך בפיוזור האוכלוסייה גם מסיבות ביטחוניות. חלק מעקרונות האידיאולוגיה שהנחתה את ההתיישבות החקלאית הנחו את תכנון הערים החדשות - בין אם ביצירת ערים לא צפופות באמצעות בניית בתים קטנים יחסית ובקרבת התיישבות חקלאית שהסוכנות היהודית הייתה מעוניינת לעודד או אזורי תעשייה שהממשלה ביקשה להמשיך ולפתח בשל קרבתם למשאבי טבע.

במהלך השנים הוקמו בישראל 27 עיירות פיתוח בהם יושבו מאות אלפי אנשים, רובם המוחלט היו עולים חדשים שהובאו לשם מיד עם הגיעם ארצה.

בשל המחסור במשאבים והעובדה שמשאבי התכנון היו מרוכזים בבניית הכלכלה בחלק מהערים שהוקמו כמעט בין לילה, לא תוכננו תשתיות מתאימות מה שפגע בתנאי החיים של העולים שיושבו בערים אלה.

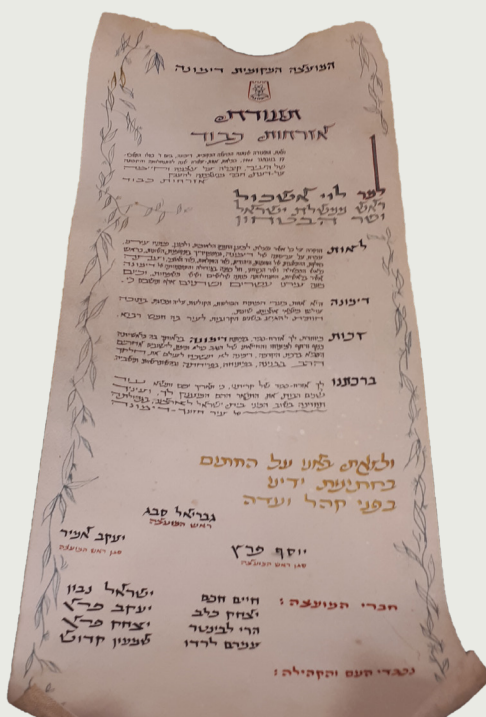
טקס הקמת העיר כרמיאל, 29.10.1964. צילום: מירלין-ירון

חלק מערי הפיתוח הוקמו על בסיס גרעיני התיישבות קיימים כמו מעברות או ישובים ערביים שתושביהם ברחו במהלך המלחמה. הגישה התכנונית של עיירות הפיתוח נלקחה ממדינות אירופה: בניית מרכז עירוני קטן שיספק שירותים ועובדים להתיישבות החקלאית שסביבו. הערים תוכננו עם חנויות, בתי-מלאכה, מוסכים, מחסנים ומפעלי תעשייה מבוססי תוצרת אזורית כמו גם סניפים של משרדי ממשלה ומוסדות ציבור שונים.

"אנו מקימים עיר מתוכננת מראשיתה בצפון. למדנו את כל הלקחים מקרית-גת ומדימונה, מאילת ומערד, ומערי עולים שבאזורים אחרים. למדנו דרכי יישובם של עולים חדשים בעיר ודרכי שילובה של עיר חדשה בהקמת המדינה. עתה יכולים אנו לגשת למשימות תכנון מלומדי ניסיון ומצוידי פתרונות שהושגו במקומות אחרים בדרך של מסה ומעש. נימנע אולי משגיאות ישנות; אבל אני יכול להבטיח שגיאות חדשות: הדרך היחידה שלא לעשותן היא לא לעשות כלום"⁵¹.

התכנית לא צלחה בין היתר בשל סירוב הקיבוצים להעסיק את תושבי עיירות הפיתוח בשל התנגדותם העקרונית לעבודה שכירה, חוסר הידע המקצועי שמנע התפתחות תעשייה זעירה או אחרת ברמה מתאימה וכאמור, תשתיות תחבורה ואחרות במצב ירוד. מפעלי התעשייה שהוקמו לעיבוד תוצרי החקלאות המקומית התאימו לעובדים לא מיומנים ולא מקצועיים אך סיפקו עבודות בשכר נמוך מאד שלא אפשרו לערים לפתח מערכות מסחר מקומיות בשל העוני והמצוקה של התושבים.

שתי ערי הפיתוח האחרונות והמצליחות יותר, ערד וכרמיאל, הוקמו בראשית שנות השישים, כאשר הרבה מהלקחים שנלמדו מהבעיות מהן סבלו העיירות הקיימות, יושמו וערים אלה נבנו על

מגילת אזורות כבוד מהמועצה המקומית דימונה, 17.11.1966. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

פי תכניות המתאימות לערים מודרניות הכוללות מרכזי תעסוקה ומרכזי תעשייה עצמאיים. עם כניסתו של אשכול לתפקיד ראש הממשלה הוא החל לפעול לפיתוח ערי הפיתוח ברחבי הארץ כדי לשפר את מצבם של תושבי ערים אלה. אשכול סבר כי הפתרון יגיע מפיתוח תעשייתי מתקדם ומודרני שיספק לתושבים בכלל ולצעירים בפרט אפשרויות תעסוקה איכותיות. למרות שהופנו משאבים רבים לעידוד פיתוח מפעלי תעשייה דווקא בעיירות הפיתוח, היה מדובר בעיקר במפעלים שסיפקו עבודה פשוטה יחסית ובשכר נמוך. גם הניסיון לעודד את צמצום הפער באמצעות בתי ספר מקצועיים שיספקו לצעירים השכלה רלוונטית ואיכותית שאמורה הייתה להוות קרש קפיצה לשוק העבודה, לא צלחה. בתי הספר המקצועיים שבתחילה היו מעודכנים ומחוברים לצרכים של התעשייה המתפתחת, הפכו למיושנים ולא סיפקו לצעירים כלים להתמודד בשוק העבודה המשתנה והמתפתח.

ראש הממשלה במהלך סיור בבית הערבה, 11.12.1967. צילום: משה מילנר, לע"מ

מפעל המים

עוד בתקופת חברותו בקבוצת דגניה, הבין אשכול, חקלאי נלהב, כי ללא מים זורמים, לא יפרחו הגידולים החקלאיים ויזם הקמת משאבה וצנרת מים שתביא את המים מן הירדן ישירות אל שדות דגניה. באותה הרוח, ככל שאחריותו להתיישבות גדלה, פעל אשכול להקמת חברת מים לאומית שתאפשר התיישבות משגשגת וחקלאות פורחת בכל חלקי הארץ, גם באלה המרוחקים ממקורות המים הטבעיים כמו הנגב. כיושב ראש הוועדה לענייני התיישבות בקונגרס הציוני, שכנע את חברי הקונגרס הציוני ה-19 בשנת 1935, לתמוך בהצעתו להקים חברת מים לאומית בארץ ישראל. אשכול סבר שהקמת מדינה דורשת הכוונה ובעלות לאומית על משאבי הקרקע והמים: "תנועתנו צריכה להיות המכשיר לענייני השקאת הארץ. אינני רוצה להשתמש עכשיו בטרמינולוגיה גבוהה ולהגיד: סוציאליזציה של המים, אלא אני אומר יש הלאמת הקרקע ותהיה הלאמת המים"⁵².

בשיתוף עם חברים ומומחים, יזם אשכול כבר בשנת 1937 את הקמת חברת מקורות, והגיע לבקר ולפקח על פעולות הקידוחים והנחת הצנורות. המבצע הראשון של החברה היה הקמת מפעל ההשקיה האזורי של מערב עמק-יזרעאל. בשנת 1941, אישר אשכול את תכנית החברה ליישוב מדבריות כבסיס להקמתו של מוביל מים ארצי. בשנת 1946, לאחר שיזם את הקמת 11 נקודות ההתיישבות בנגב, הניחה חברת מקורות את הצנורות הראשונים שמהווים קו מים חיים המבטיחים את קיום ההתיישבות היהודית גם באזורים המרוחקים והכללתם של אזורים אלה בשטח מדינת ישראל, לכשתוקם.

"[...] יש לפעמים שבאותן המילים, אנשים שונים רואים או שומעים משמעות אחרת. זה קרה למשל, איתי, ואני בטוח שעם רבים מכם, אני חושב, הרבה עשרות בשנים. אנשים שהיינו יושבים בכנרת ובדגניות, יושבים על שפת הכנרת ועל גדות הירדן במשך עשרות בשנים, לא הבינונו את המשמעות האמיתית העמוקה של המלה 'כנרת' או 'מים', ואז שנים על שנים סובבו עם החמור והעלו מים מהכנרת להשקות הבהמה והחי, עד שבא מהנדס זה או אחר (כולכם יודעים את שמותיהם) ואמר: 'אבל בכנרת זו אפשר להשקות לא רק את עמק הירדן, אלא גם להעביר לנגב!' אז הוסר התבלול מהעין"⁵³.

עד להקמת המדינה, הניחה חברת מקורות בראשותו של אשכול למעלה מ-200 ק"מ של צנורות מים.

"יום אחד ביקרנו במפעל של 'מקורות' בתחנת הגלבווע. מכון המים היה טבול בירק - דשא, עצים, פרחים. אשכול היה נרגש כולו והתבשם מהמראה. אבל אשכול הוא אשכול, והוא פנה אלי ואמר: "אתה זוכר את פושקין? ובכן, פושקין כתב בפואמה שלו: 'הקמתי לי גלעד - ולא מאבן. ולא ידשיא נתיב העם אליו'. ובכן, דע לך - אני שתלתי את הדשא הזה, אבל זה דשא של חברים, ולא דשאו של איש אחד"⁵⁴.

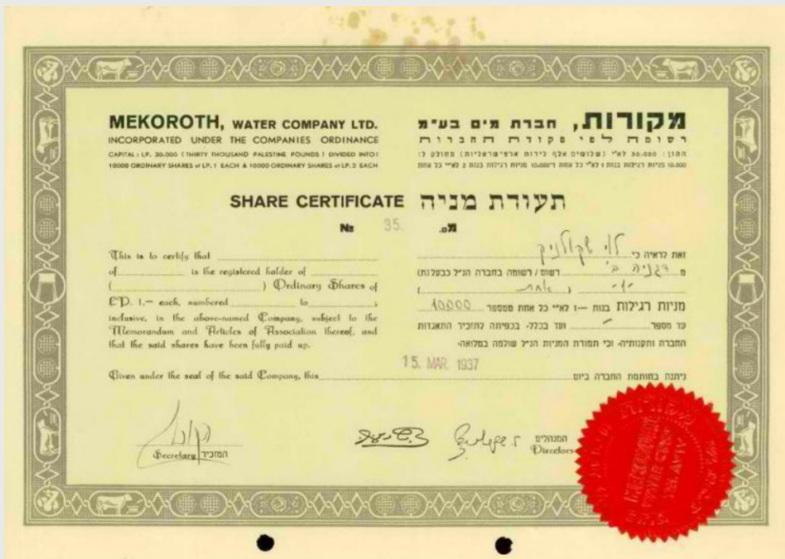

תמונה מתוך אלבום אלבום מזכרת שהוכן לכבודו של מייסד החברה על ידי חברת מקורות. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

בשנת 1964, בעת ביקורו כראש ממשלה בארצות הברית, ביקר אשכול במפעלי המתקת המים בטקסס, והחל במאמצים להביא את טכנולוגיית התפלת והמתקת המים גם לישראל. במקביל לביקורו באמריקה, בישראל נערך טקס החנוכה להגשמת חלומו ארוך השנים ומימוש פרויקט המים הלאומי הגדול: מוביל המים הארצי.

חברת מקורות

נושא המים העסיק את אשכול מימיו הראשונים בארץ ישראל. כבר בקונגרס הציוני בשנת 1929 דיבר אשכול על הצורך בהקמת חברת מים לאומית, נושא שבער בעצמותיו ביתר שאת לאור הבצורת איתה התמודדו משקי עמק יזרעאל ועמק הירדן בשנת 1933. בקונגרס הציוני ה-11 (1935) הציג אשכול, מתוקף תפקידו כיושב ראש הוועדה לענייני התיישבות, הצעה להקמת מפעל השקיה מרכזי בעמק יזרעאל. עם החלטת הקונגרס הציוני לתמוך בהצעתו, החלו עבודות תכנון מפורטות. לאור גודל המפעל והיקפו, הוחלט להקים חברה ייעודית לכך בשיתוף קרן קימת לישראל, הסוכנות היהודית וחברת ניר. בראשית 1937 נוסדה חברת המים הלאומית של ישראל, חברת "מקורות", שתפקידה העיקרי "לתכנן, לבצע ולנהל מפעלי מים להשקאה ולשתייה". מפעל המים הראשון של החברה, מפעל הקישון, הוקם בשנת 1938 והוביל מים מעמק זבולון לעמק יזרעאל המערבי, הודות לכסף ולציוד מ"הסכם ההעברה". מפעל זה כלל כ-50,000 מטר צינורות שסיפקו כ-4 מיליון מ"ק מים בשנה עבור 15 ישובים.

מקור: ארכיון יד לוי אשכול

"לא יתכן להוציא מן החשבון את חברת "מקורות", הבנויה על יסודות דומים ל"ביצור"; מחצית ההון - של הסוכנות, ומחציתו - של ההסתדרות. ההכרה הזאת יש בכוחה להקים מפעלים חיוניים בארץ בעזרת כספים נוספים. חברת-מים בארץ הוא צינור שיכול למשוך אליו כספי השקעה"⁵⁵.

ביולי 1939 הציג המהנדס שמחה בלאס בפני אשכול תכנית כוללת להבאת מים לנגב. התכנית הוצגה לפני המרכז החקלאי בשנת 1943. הקמת 11 הנקודות בנגב כשלוש שנים לאחר-מכן הדגישה את הצורך בהובלת מים אל דרום הארץ וכך הועלתה פעם נוספת תכנית זאת, שנזנחה עם השנים.

"המספרים הגדולים אינם מפחידים אותי, כי מחוץ לתוכניות הגדולות יש במשרדי "מקורות" מלבד התוכניות של השקאת ארץ ישראל במיליוני דונמיה, תכנית כלל ארץ ישראל"⁵⁶.

בסתיו 1946 חברת מקורות לקחה על עצמה את מלאכת הנחת צינורות המים הראשונים אל הנקודות החדשות. על מנת לבצע את המשימה נרכשו ויובאו צינורות ישנים ששימשו לכיבוי שריפות בעיר לונדון בזמן מלחמת העולם השנייה, התכנית כללה קדיחת 15 בארות מים באזור ניר-עם, כדי שישמשו כתחנת שאיבה מקומית של מים אל הצינורות. באפריל 1947 החלו לזרום במערכת מים אל יישובי הדרום. בינואר 1952 החלה בניית קו ירקון-נגב, שסיפק מים באופן קבוע ממקורות הירקון לאורך הארץ עד ליישובי הדרום. קו זה נחנך בשנת 1955 והתחיל לפעול כשנה לאחר מכן. בספטמבר 1956 החלו בהנחת הצינורות לקו ירקון-נגב המערבי, שחובר לאספקת המים של תל אביב. העבודה על קו זה הושלמה ב-1961. קו המים הקבוע אל הנגב סייע להרחיב את ההתיישבות והחקלאות באזור.

חזונה של חברת מקורות היה להקים מפעל מרכזי אשר יזרים מים לכל חלקי הארץ. לאחר קום המדינה הוקם "הוועד לתכנון מפעל המים הארצי", ובאמצע שנות החמישים אושרה התכנית להקמת מפעל הדגל של חברת מקורות - המוביל הארצי. את המוביל תכננה חברת תה"ל (תכנון המים לישראל בע"מ) כאשר חברת מקורות הייתה אחראית על הבנייה והביצוע של התכנית.

"אני חושב זאת לאחד העניינים המרכזיים שבחינו הכלכליים, בחיינו הקולוניזטוריים - לאמת המים ייווצרו החיים, תיווצר ההתיישבות היהודית, כאן המפתח, והתקופה הזאת צריכה להיות התקופה המבצרת את עמדתנו, כאשר שולטים על ענייני המים מבחינה ציבורית, ציונית, פועלית"⁵⁷.

בספטמבר 1953 הונחה, ליד גשר בנות יעקב, התשתית הראשונה של המוביל בכוונה להטות את מי הירדן לכנרת. מכיוון ששטח זה נחשב לשטח מפורז בהסכם שבין ישראל לסוריה, עוררה התכנית התנגדות וחשש ולכן הוחלט שרוב המים ישאבו ישירות ממי הכנרת. צינורות המוביל הארצי חוברו אל קו ירקון-נגב באזור ראש העין. עבודת בניית והקמת המוביל הארצי נמשכו 11 שנה, עד לחנוכתו ביוני 1964.

שר האוצר לוי אשכול במעמד חניכת מאגר המים בבית וגן בירושלים. 18.11.1958. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

המלחמה על המים

תכנונו המקורי של מפעל המוביל הארצי כלל הטיה של מי הירדן באזור גשר בנות יעקב ומשם לכנרת. בהסכמי שביתת הנשק בין ישראל וסוריה לאחר מלחמת העצמאות, נקבע שהשטח של גשר בנות יעקב ייחשב לשטח "מפורז", בו לא תהיה כניסה לכוחות צבאיים והמצב הנוכחי יישמר. ניסיונה של מדינת ישראל לבצע שם את עבודות המוביל הארצי נתקלו בהתנגדות מצד סוריה, ועל כן תכנית העבודה שונתה ושאיבות המים נעשו מהכנרת.

לקראת השלמת בניית המוביל הארצי, עלה חשש במדינות ערב שפרויקט זה יסייע בהרחבת ההתיישבות הישראלית מעבר לגבולות המדינה הנוכחיים. בוועידת מנהיגי מדינות ערב הוחלט שישנו צורך בהחלשת כוחה זה של ישראל על-ידי הטית מי נהרות החצבני והבניאס במקורותיהם והקמת סכר שימנע מישראל כשליש מאספקת המים שלה.

בנובמבר 1964, כחצי שנה לאחר חנוכת המוביל הארצי, החלה סוריה לתכנן את אופן הטית המים. (בסיוע מידע שסופק ע"י המרגל אלי כהן, קיבלה ישראל לידה את תכנית ההטיה). ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול הורה למטכ"ל להציע תכנית צבאית לסיכול המבצע מבלי לפתוח במלחמה. חיל השריון הוצב באזור תל-דן וסוריה פתחה באש לעברם. בתגובה, פגעו הטנקים בכלי החפירה ובציוד המכני ששימש לחפירת התעלות. מבצע זה של צה"ל אמנם הסתיים בהצלחה, אך ניסיונות ההטיה של הסורים לא פסקו, ואף הצטרפה אליהם ממשלת לבנון עם תכנית הטיה נוספת של מקורות מי הירדן המצויים בשטחה.

מלבד תכנית ההשתלטות על מי הנהרות, החליטה סוריה להפעיל חוליות מחבלים מארגון הפת"ח. בינואר 1965 יצאה פעולה חבלנית ראשונה אשר מטרתה הייתה לפגוע בתשתיות המוביל. ככל שפעולות הטרור נמשכו לאורך זמן, אשכול הבין שיש צורך בפעילות הרתעתית בהיקף גדול יותר, ועל כן הוחלט בפעם הראשונה להוביל מהלך מעבר לגבול על מספר יעדים בירדן. מבצע זה, שהתרחש במאי 1965, היה הפעולה הראשונה מאז מבצע סיני שביצע צה"ל מעבר לגבולות המדינה. במסגרתה פוצצו כוחות צה"ל יעדים אזרחיים שונים בשטח ירדן, ממנה יצאו המחבלים, ובהם חווה, בית חרושת ותחנות דלק. בעקבות המבצע התקבלה החלטה בליגה הערבית להפסיק את פעילות המחבלים ולהמשיך עם הטית מי הנהרות הסוריים בלבד.

"מוטב שיזכרו שכנינו על הגבולות, ויזכרו ראשיהם, כי לא נהסס להשתמש בכוחנו, כדי למנוע את גזילת מי-הירדן השייכים לארץ הזאת מקדמת הדורות. אני מקווה, ששכנינו הגובלים עמנו בצפון יחשבו פעמיים, בטרם יעזו ויסתכנו בקפיצה לתוך הרפתקה זדונית, שלא נוכל לעבור עליה בשתיקה"⁵⁸.

לאורך שלוש השנים בהן עבדו, הצליחו הסורים להקים תעלות הטית מים באורך של כ-40 ק"מ. ביולי 1966 תקף חיל האוויר הישראלי את שטחי העבודה הסורים ופגע בכלי עבודה רבים, דבר ששיתק כמעט לחלוטין את העבודות. כעבור כשנה, האיום על מקורות המים של ישראל הוסר סופית, עם כיבוש הרמה הסורית (רמת הגולן) במלחמת ששת הימים.

תדרוך על כוחות הטיבה 35 בבסיס צה"ל בדרום הארץ, 25.5.1967. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

ביטחון

לוי אשכול היה חייל בצבא הבריטי בימי מלחמת העולם הראשונה, ממייסדי ארגון ההגנה ומראשיו במשך שנים ארוכות וממקימי צה"ל ומשרד הביטחון. בתקופת הקמת המדינה לקח חלק גם בהנחת היסודות לתעשייה הצבאית. עם הקמת המדינה היה אשכול מנכ"ל משרד הביטחון הראשון ונשא באחריות לנושא האספקה והחימוש של הצבא המתהווה.

בשנת 1963, נתמנה אשכול לראש הממשלה ושר הביטחון וביסס את הברית האסטרטגית עם ארצות הברית, נושא שעמד במרכז הביקור הממלכתי הראשון של ראש ממשלה ישראלי בארצות הברית, אליו הוזמן אשכול בשנת 1964.

לקראת מלחמת ששת הימים התגלה כושר ההנהגה של אשכול כאשר עמד מול לחצים כבדים מצד המטה כללי שדרשו לצאת מידיית למלחמה. אשכול התעקש להמתין, לבנות בריתות אסטרטגיות בין-לאומיות ולוודא שתכניות המלחמה מוכנות והמחסנים מלאים בתחמושת. ברבות הימים נקראה תקופה זו "תקופת ההמתנה". אשכול ספג ביקורת קשה מצד אנשי הצבא, בן-גוריון ואנשיו ומצד הציבור, אך המשיך להתעקש על הצורך לראות את התמונה כולה ועל החשיבות של הכנה מתאימה. כדי להרגיע את הציבור החליט על הקמת ממשלת הליכוד הלאומי, ולראשונה ישבו נציגי מפלגות האופוזיציה כחברים שווים בחדר בעת קבלת ההחלטות. ימים לפני פרוץ המלחמה, החליט אשכול להיענות לקריאות של פוליטיקאים ולמנות שר ביטחון במשרה מלאה, וזאת בידיעה שתכניות המלחמה מוכנות והמחסנים מלאים בתחמושת ובאספקה. אשכול המשיך והתרכז במאמץ הבין-לאומי מול ארצות הברית ואירופה ובשמירה על יציבות המשק והחברה.

"בתקופה זו למדתי להכיר את צה"ל, את סגולותיו המעולות, עוז רוחו ותושייתו. על כן יודע הנני היטב כי הניצחונות הגדולים במערכה, אינם בבחינת ספיח אלא פרי עמל וצמיחה שטופחו באהבה ובמסירות מאז קום המדינה. חיזוקו של צה"ל בנשק ובציוד משוכלל, הכשרת כוח אדם, התכנון המעולה היו מן המצוות הגדולות שקיימנו בשנים הללו"⁵⁹.

מלחמת ששת הימים הפכה לאחת ההצלחות הצבאיות הגדולות של צה"ל.

"הוא היה מזמן אליו כמה מקציני המטכ"ל ושואל אותם את דעתם. לפתע היה שם לב שאחד הקצינים אינו משתתף בשיחה. מיד היה מכריז על הפסקת שתייה או דחייה של המשך השיבה. מובן שאנשי הצבא היו מלאי טרוניות כלפי האזרח הזה, שאינו יודע להחליט. אלא שאז היה אשכול לוקח את קצין הצבא ה'שתקן' הצידה,

או מזמין אותו לשיחה נפרדת, ותוך זהירות רבה כדי שלא לפגוע בצבא כמסגרת - היה פונה אליו לרוב בהאי-לישנא: יונגערמענטשיק (איש צעיר), מה לוחץ עליך? למה לא השתתפת בשיחה? ואז, היה אותו קצין בכיר משיח, לרוב, את אשר עם לבו, ואשכול היה לומד שלאותו איש הייתה השקפה אחרת על הדברים. ועתה כאשר היו בידי נתונים משני צדדים וגם מגוון של דעות והשקפות, היה מכנס מחדש את הישיבה, מציג את השאלות הנכונות ומקבל לרוב תשובות נוספות ולא כל כך בטוחות - אך הרבה פחות שטחיות והרבה יותר אמינות. או-אז היה אשכול מכריע.

כמובן שאי-אפשר שלא להיזכר, שערב מלחמה אחרת, לא הבחינה ראש הממשלה ב'שותקים'. היא קיבלה במשך ימים ארוכים מדי את השקפותיו של שר-הביטחון, שהיה לכל הדעות אקספרט צבאי. והתוצאה ידועה.

הסיבה להצלחת אשכול מובנת עתה. לאור ההתרחשויות שחלו מאז: הוא לא השתתף ב'קליקות' הקונספטואליות, וספקנותו - שהיא סימן לאינטליגנציה

ביקור שר הביטחון וראש הממשלה בישובים המופגזים בצפון הארץ, 8.4.1967. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

פנימית - מנעה ממנו להיות שבוי בידי הערכות מוטעות⁶⁰.

אשכול סבר כי כל פעולה, כל מעשה, במיוחד במישור הצבאי, צריכים להיעשות תוך התבוננות על התמונה הגדולה, מתוך מחויבות לעתיד. כך פעל כדי להקים את בית הספר לפיקוד ומטה כבית ספר מקצועי ברמה הגבוהה ביותר, אליו הוזמנו קצינים ומפקדים מצבאות אחרים של מדינות מתפתחות, בעיקר מאפריקה.

"עיינינו פקוחות לראות, אוזנינו כרויות להקשיב וליבנו פתוח להרגיש מה צפון בחיק עתידנו, תוך אימוץ הכוחות לדריכות ולכוננות"⁶¹.

אשכול הקפיד להזכיר כי צה"ל הוא צבא העם במובן העמוק, כלומר לא רק שכל העם הוא חלק מהצבא והצבא הוא משרת העם, לתפיסתו של אשכול המשימה לשמירה על הביטחון הלאומי אינה נתונה רק בידי לובשי המדים: **"בעידן בו אנו חיים חלו תמורות מהפכניות בדרכי המלחמה ובאמצעיה. כיום אין כובדה של מלחמה נופל על שכם הצבא בלבד - בימינו אלה העם כולו על אנשיו, נשיו וטפו, רתום ונתון לסכנת המלחמה ומוראותיה. המדינה, על אזרחיה, כל כושרה ויכולתה, פעילותה המדינית, הכלכלית והמדעית - כולם מגויסים ועומדים לרשות הביטחון"⁶².**

דגם של טיל שניתן לשר הביטחון וראש הממשלה על ידי תע"ש ירושלים, 28.6.1965. מקור: ארכיון יד לוי אשכול.

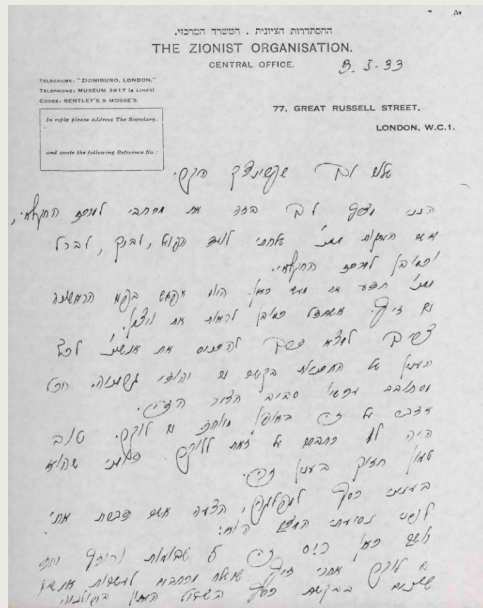
מפעל ההעברה

מפעל ההעברה היה הסכם בין שלטונות גרמניה, סמוך לעליית הנאצים לשלטון, לבין הסוכנות היהודית. ההסכם נועד לאפשר ליהודי גרמניה למכור נכסי נדל"ן ורכוש אחר לפני שיופקעו על ידי השלטונות הנאצים וכך לצאת מגרמניה תוך שהם מצילים לפחות חלק מהרכוש. על פי ההסכם, התמורה שתשולם עבור הנכסים תועבר לארץ ישראל בצורת סחורות מתוצרת גרמנית כאשר את הפדיון ממכירת הסחורות בישראל יקבלו כאשר יעלו לארץ בניכוי עמלות ניהול ופרמיות שהועברו לגרמנים והופקדו בחשבונות על שמם של היהודים. ההסכם זכה לביקורת לצד שבחים.

מצד הסוכנות היהודית שימש אשכול כנושא ונותן אל מול הרשויות בגרמניה והיה מיוזמי ההסכם, במסגרתו הובטחה הצלת חלק מרכוש יהודי גרמניה שהיה מועמד להפקעה על ידי השלטונות הנאצים. אופן מימוש הרכוש נקבע כך שיהודים שכבר עזבו, כמו גם מועמדים להגירה מגרמניה - מכרו את רכושם והפקידו את הכסף שקיבלו בתמורה בבנקים גרמנים, ובכספים אלה נרכשו סחורות ייצוא מתוצרת גרמניה, ואלה יובאו לארץ ישראל. בישראל תורגמו הסחורות חזרה לכסף מזומן, בניכוי עמלות ניהול ופרמיות שהועברו לגרמנים והופקדו בחשבונות על שמם של אותם יהודים.

במסגרת ההסכם הועבר רכוש של יהודי גרמניה בסכום כולל של כ-14 מיליון לירות שטרלינג.

יהודי גרמניה שהעבירו רכוש באמצעות ההסכם זכו ל"סרטיפיקט" - אישור עלייה רשמי משלטון המנדט (במסגרת האישור לבעלי הון העולה על אלף לירות שטרלינג לקבלת אישור עלייה). כחמישים אלף יהודים ניצלו ועלו ארצה במסגרת העלייה החמישית.

"... צריך למצא דרך להכניס את אנשינו לכל העניין של התכניות בקשר עם יהודי גרמניה. הכל מסתובב עכשיו סביב הציור הזה..."
מכתבו של לוי אשכול, מנכ"ל ניר אל חבר ההנהלה הציונית יוסף שפרינצק, 3.5.1933. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

תקופת ההגנה

בראשית 1921 שימש לוי שקולניק כחבר ועדת ההגנה שהקימה מועצת ההסתדרות לקראת הקמת כוח מגן ארצי. אשכול הצעיר היה האיש הנכון לתפקיד מאחר ועוד בתקופתו במרכז פועלי יהודה והמושבות החקלאיות היה בקשר עם אנשי תנועת ה"שומר".

כאשר נוסד ארגון ההגנה, שימש לוי שקולניק כאחד מחמשת חברי המפקדה הארצית הראשונה וזאת למרות שמפלגתו, הפועל הצעיר, הביעה הסתייגות מפעולות צבאיות.

"מה שמייחד את הפרק הזה שנכתב במאה שלנו, הוא השתלבותו בתולדות תנועת התחיה היהודית בכלל. כשם שאנו מונים את ימי תנועת התחייה מעליית ביל"ו, מהקמת חిבת ציון והתנועה הציונית, כך אנו מונים את פרקי חידוש הגבורה היהודית בימינו משומרי המושבות הראשונים, מייסוד אגודות בר-גאורא והשומר"⁶³.

בין השנים 1921-1922, כחבר במפקדה הארצית נאסר על ידי שלטונות אוסטריה כאשר עסק באיסוף ורכישת נשק עבור ההגנה והסוואתו לקראת הברחת הנשק לארץ ישראל. אשכול, אליהו גולומב ודוד הכהן שוחררו לבסוף מן המעצר וגורשו מאוסטריה לכל ימי חייהם.

אשכול המשיך לפעול לטובת הארגון גם בשנים שלאחר מכן. כאשר הוביל את מפעל ה"עברה" של רכוש יהודי מגרמניה בצורת מכונות וכלים, דאג לרכש שיאפשר את הקמת התעשיות הביטחוניות בארץ ישראל.

ביולי 1940, נבחר לוי אשכול בשנית כחבר המפקדה הארצית של ההגנה ופעל במסגרת זו עד להקמת המדינה. לכל אורך תקופה זו שימש כגזבר הארגון ועסק בניהול כספים ובוועדת הרכש והתעשיות הביטחוניות. מטה המפקדה הארצית התנהל ממשרדיו שבחברת מקורות ומטה המפקדה האזרחית נועד בבית ברנה, שם שכן משרדו כמזכיר מועצת פועלי תל אביב.

"המוצא הוא בהקמת צבא, צבא חזק וסדיר. יש ערך גדול מאד לאזרחים, לעמידתם, להכרתם, לאימונם, כשיש צבא מדריך, כשיש ממשלת עם דואגת [...] בימים אלה כשהשאלה היא שאלת הגנת הארץ ממש, צריכה הוועידה לראות את מרכז הכובד בחוט שדרה של צבא"⁶⁴.

אשכול פעל בתוך מסגרת ההגנה למען התגייסות יהודית ארץ-ישראלית לשורות הצבא הבריטי במלחמה בגרמניה הנאצית וזאת לצד התנדבות והתגייסות לשורות

ההגנה למרות המצב הכלכלי הקשה של הארגון באותה תקופה. באמצעות לחץ על הסוכנות וההסתדרות להעביר תקציבים להגנה לצד ייעול המנגנון, הצליח אשכול להביא להקמתן של מחלקת החימוש ושל הפלמ"ח.

באוקטובר 1945 נבחר אשכול לכהן כנציג ארגון ההגנה בוועדת X - הוועדה העליונה לאישור פעולות תנועת המרי העברי ולתיאום בין פעולות המחותרות והארגונים השונים.

"כיום חייב היישוב לדעת, כי הסכנה בשער ועלינו להתכונן להודפה. עלינו להגיד לעולם שריח העצמות השרופות של אחינו ואחיותינו זועק וכי טעמו של "הספר הלבן" הוא כטעם כבשני מיידנק. שעת המאבק שלנו התחילה עם סוף המלחמה"⁶⁵.

בשנת 1946 הוציא אשכול לפועל את תכנית 11 הנקודות בדרום ובנגב וכמנכ"ל חברת "מקורות" פעל להנחת צינורות מים אל היישובים החדשים. בשנת 1947, במסגרת תפקידו כחבר ועדת הנגב פעל אשכול למען מימון צרכי ההגנה והביצור של יישובי דרום הארץ.

ראש הממשלה לוי אשכול מקבל את עיטור לוחמי המדינה, מדי נשיא המדינה זלמן שזר, 13.11.1968. צילום: פוטו ארמק

בשנת 1947, כאשר נבחר כחבר ועד הביטחון הארצי תמך במאבק המזוין במנדט הבריטי, לצד המשא ומתן המדיני.

”אנחנו נגיד לעולם: החלטנו על עצמאות, על ממשלה יהודית - והקימונו אותם. גם משום כך צריך לצייד את המוסד באותה הסמכות שהכרחית למוסד עליון שהוא מוסד מנהל ומבצע. לא פיצול האחראיות, לא פתיחת אשנבים להתחמקות, לא דיבורי הסוואה על מתן זכויות למישהו בתוך המלחמה והצבא. גיוס וריכוז הכוחות, העמדת היישוב כולו תחת הרשות הזאת!”⁶⁶.

אשכול פעל להקמת צבא ההגנה לישראל כארגון צבאי אחד ומאוחד, ובנובמבר 1947, יחד עם בנימין אבניאל, עמד בראש “המיפקד לשרות העם” שהניח את התשתית למנגנוני הגיוס לשירות חובה. עד לשנת 1948 טופלו כ-110 אלף תושבים בלשכות המרכז ו-40 אלף גויסו לשרות הצבא שבדרך.

עם החלטתו של דוד בן-גוריון לרכז את הסמכויות לניהול הצבא במחלקת הביטחון של הסוכנות היהודית, מונה אשכול לעוזרו האישי של בן-גוריון לענייני המגזר האזרחי. תפקידו כלל אחראיות על הרכש, התחבורה, האספקה וההגנה האזרחית לצד תיאום בין בן-גוריון לחברי המטה הכללי של ההגנה.

הקמת צה"ל

עוד בתפקידו כחבר בוועדת X, פעל אשכול לחיבור המחותרות והארגונים השונים שפעלו ברחבי ארץ ישראל בתחום הביטחון. אשכול סבר כי למרות השוני האידיאולוגי בין הגופים השונים, רק פירוק המחותרות, איחוד מלא ופעולה מתואמת יוכלו לספק ביטחון ליושבים ברחבי הארץ ולמדינה שבדרך.

אל מול הוויכוחים המרים על הבכורה והרצון של כל אחד מהארגונים לשמור על עצמאות בקבלת ההחלטות פעל אשכול להבהיר שהמשאבים הקיימים אינם מאפשרים פעולה מקבילה של ארגונים שונים.

"נאמר כבר כאן: יש גדודים ולכל גדוד מטה; ישנן חטיבות ולכל חטיבה מטה - כך בכל החטיבות בצבא וכך צריך להיות גם בפלמ"ח. אבל מטה כללי יש רק אחד. כמו שיש ועד פועל אחד להסתדרות העובדים הכללית ולא שנים. גם איש ציבילי יכול להבין זאת, איש הסתדרות והארגון על אחת כמה וכמה. אין זה יכול להיות אחרת בהסתדרות. על אחת כמה וכמה בצבא שהוא מורכב יותר, מכונה מלאכותית יותר, אבל עדינה ומסובכת עם אלפים גלגלים. אין הצבא סובל לא חסר ולא יתר. אם חסרים תותחים - רע ומר; אך אם יש לגדוד או לפלוגה יותר תותחים משנחוץ - שוב רע, מסבך ומכשיל. הוא הדין במוסדות שיכולים לקום וללחוץ יום-יום בתוך הצבא. צבא קולט לתוכו רבבות אנשים ממוצא שונה גם מעליות האחרונות. אם לא יהיה שולחן ערוך, תקן - כיצד ייבנה? יקום מגדל בבל ולא צבא. עוד אנו רחוקים מאותו דבר חשוב ואולי לא נעים ששמו משמעת. אך אין חייל שאיננו מבין את הצורך במשמעת. ואיך יכולה להיות משמעת אם כל אחד יקיים לעצמו מטה לחוד, מח'תר (מחלקת תרבות) לחוד, אפסנאות לחוד, כך שמכוניות תצאנה באותו יום מתל אביב ומחיפה ותחזורנה ריקם? והיו עובדות כאלו. צבא איננו יכול לסבול אותן, הוא זקוק לארגון אחיד"⁶⁷.

עם הקמת המדינה, מינה בן-גוריון את אשכול כמנכ"ל משרד הביטחון, לצד תפקידו האחרים בסוכנות ובמפלגה, מתוך הבנה שיכולותיו הייחודיות של אשכול ליצור שינופי פעולה והבנה בין גורמים מנוגדים הכרחית לאיגום הכוחות הביטחוניים לכלל צבא אחת, צה"ל, למדינת ישראל הצעירה. אשכול שימש בתפקיד זה למשך שנה ולאחר מכן, שב לעסוק באופן ישיר בביטחון כאשר בין השנים 1963-1967 שימש, לצד תפקידו כראש הממשלה, גם כשר הביטחון.

הוועד הלאומי לכנסת ישראל
לשרות העם

הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
מרכז המפקד

אולם קולנע „מוגרבי”

בשבת, כ"ה באדר א' תש"ח 6.3.48

— בשעה 10³⁰ לפנה"צ —

עצרת גיוס גדולה

בהשתתפות:

ד"ר ב. אבניאל, לוי שקולניק

(הוועה"פ של מרכז המפקד לשרות העם)

דוד רמז

ח"ר הוועד הלאומי לכנסת ישראל

דובר מהחזית

מרכז המפקד לשרות העם

דפוס עמית סניף תל אביב 1948

מקור: הספרייה הלאומית

מלחמת ששת הימים

בחודש נובמבר 1966 החל הצבא המצרי לתגבר את כוחותיו בחצי האי סיני ולפעול כנגד מטוסי סיור ישראלים. במקביל חתמו מצרים וסוריה על הסכם הגנה הדדי, וממשלת ישראל החליטה על גיוס מילואים נרחב. הציבור הגיב בחשש מפני מלחמה צפויה ובמיוחד אל מול הדיווחים על כוחו המתעצם של הצבא המצרי. בינואר 1967 התגברה המתיחות גם בגבול הצפוני עם סוריה עד לחודש אפריל בו הגיב צה"ל בפעולת תגמול אווירית בניסיון להביא להרגעת המצב. הדיווחים על התחממות הגבול הצפוני הגבירו את החשש בציבור הישראלי.

במקביל, מסר הפיקוד הכללי של צה"ל הערכה כי בשנה הקרובה לא תפרוץ מלחמה. אשכול, שאמנם היה אזרח, אך היה בעל ניסיון צבאי וביטחוני עשיר, דרש מהמטכ"ל, כי למרות ההערכה החיובית, עליהם לפעול להיערך למקרה ותפרוץ מלחמה, או כפי שהוא הגדיר זאת למקרה ו"נאצר ישתגע".

בחודש מאי, עם נסיגת כוחות האו"ם מאזורי העימות, נכנס צה"ל לכוננות גבוהה והממשלה החליטה על גיוס 55 אלף חיילי מילואים שהוצבו ככוחות תגבור בנגב ובגליל המרכזי.

אשכול הפעיל לחצים כבדים על צה"ל לריענון תכניות הלחימה ודאג לרכש צבאי נרחב למילוי מחסני החירום לקראת הסלמה.

סיר ראש הממשלה בפיקוד הצפון, 21.3.1968. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

התנהגותה מפעם לפעם. אינני רוצה להיכנס לפרטים; אני בטוח שהציבור מבין עכשיו יותר את מה שקרה לפני מלחמת ששת הימים, מכפי שהבין באותם הימים. כמובן, דמגוגיה יכולה לעשות את שלה, אבל החיים ילמדו אותנו, ואני מאמין, שביסוד, הרוח איתנה בעץ הזה, גם אם פה ושם ינשור ממנו איזה עלה. העם ילמד ומאמין, והוא ילמד אפילו משגיאות שלו ושל הממשלה, המשנה או המתקנת משהו, וכן ילמד מזה, שהוא עצמו יגיד: הרי אנחנו עצמנו לחמנו על דבר כזה או אחר, והנה מסתבר שאינו מחוכם וטוב כל כך⁶⁸.

אשכול סיים את תפקידו כשר ביטחון והמשיך לפקח ולעקוב אחר מהלכי המלחמה והשלכותיה המדיניות כראש הממשלה. אשכול הנחה את הצבא לפעול להשגת הישגים שיתנו לישראל יתרון בכל משא ומתן מדיני עתידי עם מדינות ערב. בששת ימי המלחמה נכבשו חצי האי סיני, רצועת עזה, הגדה המערבית, הרמה הסורית ושטח העיר העתיקה של ירושלים.

"הרשו לי לומר בבירור ובאורח חד-משמעי, שלא תהיה חזרה למצב שקדם למלחמת יוני. גבולות הפסקת האש הנוכחיים לא יומרו אלא בגבולות בטוחים ומוסכמים כחלק משלום סופי ובר-קיימא. עלינו לדון על גבולות חדשים, על הסדרים חדשים; הסכמי שביתת הנשק מתים וקבורים⁶⁹."

למרות ההצלחה הצבאית המסחררת, כל פעולותיו של אשכול להביא למשא ומתן ישיר עם מדינות ערב נענו בשלילה. ברית המועצות ניתקה את הקשרים הדיפלומטיים עם ישראל והעבירה את תמיכתה למדינות ערב תוך שהיא מפרה את האיזון העדין של מרוץ החימוש במזרח התיכון. בעקבות הביקורת הבין-לאומית הרבה על ישראל, צרפת הטילה אמברגו על ישראל וארצות הברית השעתה את אספקת הנשק לישראל. בדיונים במועצת הביטחון של האו"ם התקבלה החלטה 242, החלטה שאשכול ראה כהחלטה טובה לישראל.

לוי אשכול, שעמד בראש ועדת השרים לענייני השטחים המוחזקים, מנע הקמת ישובים יהודיים בשטחים שנכבשו, שטחים אותם ראה כנכס המוחזק באופן זמני

מתנת המטה הכללי של צה"ל לראש הממשלה, ספטמבר 1967. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

לצורך משא ומתן לקראת שלום עם מדינות ערב.

למרות ההתנגדות להקמה של ישובים יהודיים בשטחים שנכבשו ועם חלוף הזמן, ב-1968 אישרה ועדת השרים הקמה של היאחזויות נח"ל שנועדו לסייע ולהקל על השליטה והניהול של השטחים והאוכלוסיה היושבת בהם. כך הוקמו עשר היאחזויות ברמת הגולן, ארבע היאחזויות בבקעת הירדן והיאחזויות נוספות בצפון סיני ובגדה המערבית.

אשכול סבר כי בנוסף לשלום עם מדינות ערב השכנות צריכה ישראל להגיע להסכמות גם עם תושבי השטחים המוחזקים. הוא סבר כי השטחים הללו צריכים להיות בשליטת ירדן, אך לא פסל גם אפשרויות אחרות, כפי שהתבטא באחד מראיונותיו האחרונים:

"שאלה - האם אתה חושב שישראלים ופלשתינאים יחיו יום אחד במדינה דו-לאומית, בדומה להסדר הנוצרי-מוסלמי בלבנון?

תשובה - לא הייתי רוצה להיות במצב של לבנון, כלומר על בסיס של חמישים-חמישים. לבנון יכולה יום אחד להיות שישים-ארבעים ואז מה יקרה למיעוט? חשוב מאד שאתם וקוראיכם תבינו, שבמשך אלפיים שנה היינו מיעוט נרדף ברחבי העולם. אך לעולם לא עוד. אנו חייבים שיהיה לנו המקום שבו אנו הרוב. ראו את קפריסין. עשרים ושלושה אחוז תורכים, וראה מה קורה. האם זה מה שאתם רוצים בשבילנו?

שאלה - במקרה זה, כיצד היית מרגיש לגבי מדינה פלשתינאית נפרדת?

תשובה - אני נגד זה. אישית, אני חושב שהקשרים הפלשתינאים צריכים להיות עם ירדן. יש להם אותם מנהגים, אותה דת ואותה שפה, אבל מי יודע? התנגדותה של ירדן עשויה להכריח שיקימו מדינה נפרדת"⁷⁰.

בנוסף לוועדה לענייני השטחים המוחזקים עמד אשכול גם בראש ועדת השרים לענייני ירושלים. בנושא זה התבטא אשכול באופן ברור כי ירושלים לא תחולק שוב, עם זאת הבהיר כי יש לנהוג באופן מתחשב באוכלוסיה המקומית.

היחס לשלום

לוי אשכול היה איש שלום, הוא האמין כי ניתן להגיע להסכמות וכי האינטרסים המשותפים עם המדינות השכנות ועם הערבים שהתגוררו בשטחים המוחזקים יכולים וצריכים לגבור על האיבה שבין העמים.

למרות רצונו העז בשלום ובשיתוף פעולה לטובת העמים במזרח התיכון, אשכול שהיה בעל ניסיון ביטחוני לא מבוטל, ידע שבמציאות הנוכחית על מדינת ישראל לפעול להתעצמות ביטחונית ומדינית וכי כל משא ומתן צריך להיעשות מתוך עמדת כוח: "מכיוון שכבר התעוררה או הועלתה השאלה, גישתי היא - לפעול בעניין זה כי אין שמץ וסימן של שלום נראה באיזה אופק. יחד עם זה, נדמה לי שהעין מחכה, צופיה שפעם יבוא יום ופעם נגיע לשלום. נדמה לי, שזוהי דעת העם כולו והרגשתו דעת הציבור שלנו כולו. אבל יש לעשות ולפעול ולהתקיים כאילו אין כל סיכוי לכך, ולשפוט את האויב לפי דבריו ולפי הכרזותיו. אין אנחנו צריכים להקל בהכרזותיו ובדבריו"⁷¹.

ראש הממשלה אשכול בביקור במזרח ירושלים, 4.7.1968. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

כאשר עמד אל מול הביקורת הבין-לאומית לגבי הכיבוש הישראלי על אזורים נרחבים בעקבות הניצחון במלחמת ששת הימים הבהיר אשכול כי מדינת ישראל לא יזמה ולא תיזום מלחמות, אך אל מול התבטאויות לוחמניות וחוסר הנכונות להכרה בעצם זכותה של מדינת ישראל להתקיים כביתו של העם היהודי, ישראל תפעל תמיד בכוח כדי להגן על גבולותיה ולשמור על העם היהודי.

לצד האמירות הנוקשות, המשיך אשכול לפנות אל מנהיגי מדינות ערב ובראשם נאצר ממצרים והמלך חוסיין מירדן בניסיון להביא למשא ומתן ישיר ואמיתי בין הצדדים מתוך אמונה שהאינטרסים המשותפים גוברים על האיבה ארוכת השנים.

”שאלה - כיצד אתה מצדיק את המשך כיבוש האדמות הערביות בידי ישראל?”

תשובה - לחמנו שלוש מלחמות במשך הזמן הקצר של עשרים שנותינו. אילו קיבלו ממשלות ערב, כמו כל העולם, את ייסוד מדינת ישראל, לא היה קורה כדבר הזה. למעשה, לא היה כלל צורך לשנות את גבולותינו כמלוא הנימה, אבל אחרי מלחמת ששת הימים זהו נס שאנו עדיין כאן. על כן: מדוע עלינו לזחול על ארבעתנו אל הערבים ולומר אנא, עשו עמנו חסד וקחו הכל בחזרה... אילו הובסנו במלחמה, היה גורלנו כגורלם של תשעה יהודי עיראק שנתלו בפומבי בשבוע שעבר. כיבוש השטחים על ידינו הוא תוצאה של המלחמה. ב-1949 כבשה ירדן את הגדה המערבית בניגוד להחלטות או"ם. ב-1967 אנו כבשנו את הגדה המערבית. נראה, כי אתם שוכחים שהערבים היו הראשונים שהתקיפו.

שאלה - הנשיא נאצר מאשים אתכם כי מטרתכם היא “ישראל רבתי”, מהנילוס עד הפרת, מה אתה יכול לומר שישכנע אותו כי אין זה כך?

תשובה - קשה לומר משהו שישכנע אותו. בעשרים השנה שעברו חזרנו ואמרנו, כי אנו מוכנים לדון בבעיותינו עם נאצר. אני עדיין מוכן לטוס לקהיר מחר, אינני רוצה לשוחח עמו ככובש, ברצוני לסלק מראשו את הרעיון המגוחך של “ישראל רבתי”, הוא אינו יכול לבסס את מדיניותו על פראזה שאמרו יחידים, שאינם מיצגים אלא את עצמם. אני מוכן להיפגש עמו בכל מקום ובכל זמן, ולא אריב על נוהל, סדר-יום או צורה של שולחן⁷².

לגבי תושבי השטחים המוחזקים, גם אם בתחילה קיוותה הממשלה כי במשא ומתן מהיר עם מדינות ערב יוכלו השטחים לחזור לבעלות ירדנית, התברר כי מדובר במצב מורכב ומסובך שבשנים שלאחר המלחמה לא היה לישראל עם מי לברר. אשכול סבר כי השטחים האלה, שעל פי תכנית החלוקה המקורית היו בבעלות ירדנית, צריכים לחזור לבעליהם, אך הבין כי המלך חוסיין לא יהיה מעוניין לשלוט

על העם שהתעורר ודרש עצמאות והכרה כעם פלשתיני הדורש מדינה משל עצמו. הוא האמין כי בעקבות ההיכרות והיחס של ישראל כלפי הפלשתינאים, הם עצמם ישאפו לחיים בשלום עם מדינת ישראל.

“אני מקווה כי ככל שחולפים הימים, נוכחים לדעת התושבים הערבים בירושלים ובאזורים המוחזקים ששיתוף הפעולה הוא לברכה. במיוחד חשים זאת בוודאי תושבי רצועת עזה, אשר הייתה כמכלאה אחת גדולה לתושביה. לאחר שפתחנו לרווחה את שערי עזה לתנועת נוסעים גם ליהודה ולשומרון, ייווכחו תושביה לדעת, עד כמה בלתי נסבל המצב שהיה קיים תחת שלטון הכיבוש המצרי. עלי להוסיף כי הן האזור שהיה תחת שלטון הכיבוש של ירדן, והן חבל עזה, בה שלטו המצרים - הוחזקו בידיהם לא בזכות אלא בכוח, בעקבות תוקפנות וכיבושים צבאיים. החזקה זו נקבעה אמנם בהסכמי שביתת הנשק, אך הסכמים אלה בוטלו עקב התגרות מלחמה ותוקפנות מצידן”⁷³.

כלכלה

לוי אשכול מעולם לא למד כלכלה באופן מסודר. כשנשאל מנין הידע הכלכלי שלו, השיב: "בית-אבא - היה לי אוניברסיטה חשובה ואני נוהג להזכיר את בית-אבא. אין כמעט דבר, להוציא, אולי ראשות ממשלה, שאינו קשור בבית-אבא שלי [...] ידם הייתה בכל. כמעט אין דבר בעולם הפרקמטיה (מסחר זעיר), או בעיסוקים שנגעתי בהם בארץ, שהיו זרים לבית ההוא. כמעט באותן סחורות שעסקה בהן סבתא - דלק, תבואה, ברזל... - ובסיטונות - עוסק גם אנוכי היום בממשלה, כשר האוצר. זה בא אלי בירושה"⁷⁴.

לאשכול הייתה אידיאולוגיה כלכלית-חברתית סדורה וברורה - "סוציאליזם ציוני": "ייחודו של הסוציאליזם הישראלי, של הסוציאליזם הציוני שלנו, הוא בניסיונו המפואר לבנות תאי חברה סוציאליסטית, לבנות משק בבעלות עובדיו ובבעלות הציבור, לבנות תרבות פועלית בלי לחכות למהפכה פוליטית וחברתית שתערער את החברה האחרת"⁷⁵.

מקור: ארכיון יד לוי אשכול

עם זאת, ידע אשכול, שבכל נימי נשמתו האמין בחברת פועלים המבוססת על שוויון, בזכותו של העם היהודי לבית לאומי בארץ ישראל ובדמוקרטיה רחבה, שהשילוב בין שלושת חלקי ה"אני מאמין" הזה דורשים גמישות מחשבתית, יצירתיות ופשרות מעשיות שחלקן היו בגדר ויתורים משמעותיים:

”במדינה מודרנית קשורות הממשלה והכלכלה באלפי דרכים, והתלות ההדדית שלהן היא כמעט כוללת. הממשלה אינה צריכה למלא את מקומה של היוזמה האישית של בעלי המפעלים ומנהליהם. תפקיד הממשלה הוא להכין את התנאים הכלליים כדי שכל יוזמה חיובית תוכל להצליח - וכוונתי לכל יוזמה חיובית: פרטית וציבורית, קפיטליסטית וקולקטיבית, מקומית וזרה, יהודית וכללית. המשק הישראלי כל כך זקוק ליוזמה עכשיו ובעתיד, עד שלא נוכל לוותר על שום מקור. נגיש את מלוא העזרה לכל יוזמה יוצרת שתבוא מכל חוג שהוא, מהארץ ומהעולם - ועליה יהיה לעשות כדי להצליח כמיטב יכולתה”⁷⁶.

עבור אשכול היו הפוליטיקה והכלכלה שלובות זו בזו: כל שאלה כלכלית, או סוגיה פוליטית אינן יכולות לקבל מענה בנפרד, ולכן נדרשת גמישות המחשבה ובמקרים בהם האפשרויות הכלכליות והצרכים הפוליטיים מתנגשים, יש לפעול על פי ”תורת השכל הישר” זאת מפני שלא סוג הכלים הכלכליים שבהם השתמשה המדינה היו העיקר, אלא השגת המטרות החברתיות, הלאומיות, המדיניות והכלכליות שנקבעו. ומטרות אלה לא משתנות בהתאם למצב הכלכלי.

הוא נהג להיפגש באופן תדיר עם פרופ' פטינקין שייסד את הפקולטה לכלכלה באוניברסיטה העברית.

”לאחר תקופה בתפקיד אמר פטינקין לאשכול: ”עכשיו אתה יכול להיות פרופסור לכלכלה”. ”חלילה”, הגיב אשכול, ”ראשית, עדיין איני מוכן להתחלף ולתת לך להיות שר האוצר; ושנית, לדידי כל הכלכלה אינה אלא תורת השכל הישר”⁷⁷.

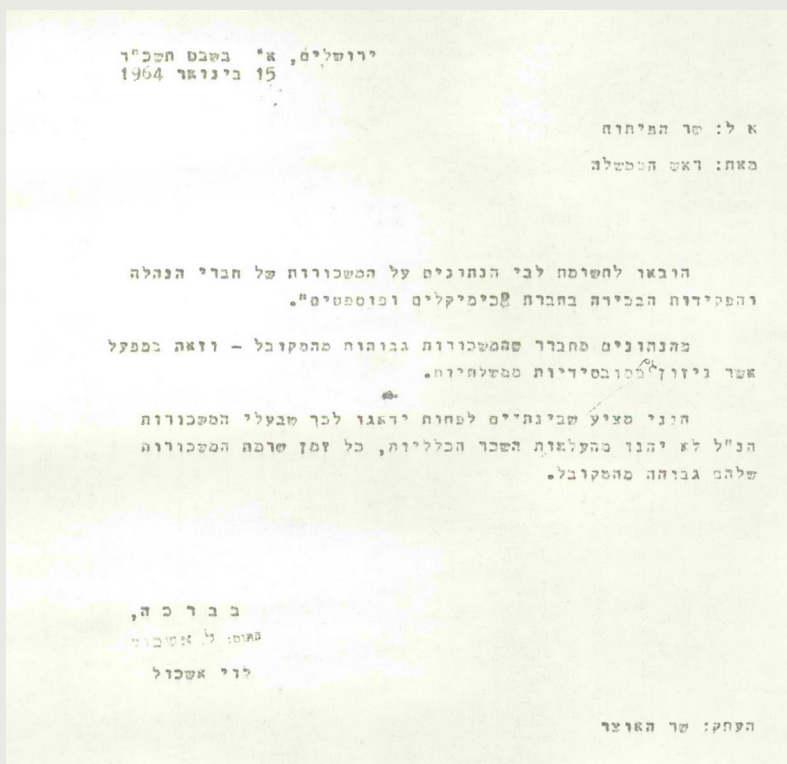
בהזדמנויות אחרות הבהיר שאי אפשר להפריד בין הכלכלה לפוליטיקה ובכלל, האמין, כי המטרה, החזון של חברת מופת, מכתבים גם את הדרך הנכונה לפעולה.

דליה יאירי, עיתונאית וחברת ילדות של בתו תמה אשכול, סיפרה כיצד הסביר להן אשכול את חוק התפוקה השולית הפוחתת ואת משמעותו בפועל כאשר התקשו בהכנת שיעורי הבית: ”תמה, לכי והביאי בבקשה שני מטאטאים, ביקש. הביאה. קחו כל אחת מטאטא והתחילו לטאטא את החדר. זו יעילות ואתן תעשו את העבודה מהר מאשר לו אחת מכן הייתה מנקה. נכון? נכון. עכשיו - שאחת מכן תקח את שני המטאטאים ותתחיל לנקות. זה מסתבך. שתי הידיים מסתבכות, העבודה יותר איטית. נכון? נכון. שימו מטאטא אחד בצד ובואו שתיכן לטאטא עם המטאטא האחד. בעיה. זה לא ממש הולך... נכון? נכון. זה בדיוק מה שהחוק אומר. אתן יצרניות, אמצעי ייצור. כאשר יש התאמה בין אמצעי הייצור - כל אחת מכן, לבין אמצעי הייצור - המטאטא, התפוקה טובה ונכונה. ברגע שאין התאמה

בין כוח העבודה ואמצעי הייצור - התפוקה פוחתת. מטאטא אחד לשתיכן לא יעשה את העבודה כמו ששני מטאטאים לאחת לא יעשו את העבודה. אז התפוקה פוחתת. וזה הכל...⁷⁸.

אשכול ייסד את הקשרים הכלכליים עם השוק האירופי המשותף, יצר קשרי מסחר והעברת ידע עם מדינות מתפתחות בכל העולם, עודד הקמת מפעלי חינוך והשכלה, וייסד את הוועידות הכלכליות הבין-לאומיות הראשונות של מדינת ישראל, במטרה להפוך את ישראל למדינה מובילה, בעיקר בתחום הפיתוח והמחקר.

לקריאה נוספת: מונחון כלכלי-חברתי ברוח לוי אשכול, הוצאת יד לוי אשכול, 2018

מקור: ארכיון יד לוי אשכול

נערי האוצר

אשכול האמין ביכולת של אנשים מוכשרים ומכווני מטרה ללמוד "תוך כדי הליכה" ובכל תפקידיו נהג להקיף עצמו בצעירים מבטיחים. האמונה הזו ביכולות של צעירים חסרי ניסיון לעשות גדולות ונצורות היה מעוגן היטב בניסיונו האישי: מדינת ישראל הוקמה על ידי צעירים חסרי ניסיון אך חדורי אמונה ומלאי התלהבות. אשכול עצמו לא רכש השכלה פורמלית בתחום הכלכלה ובכל זאת נחל הצלחות גדולות ומשמעותיות בתפקידיו הכלכליים כגזבר הסוכנות היהודית ולאחר מכן כשר האוצר של מדינת ישראל.

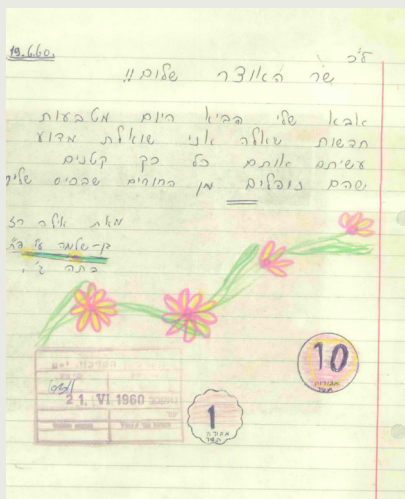
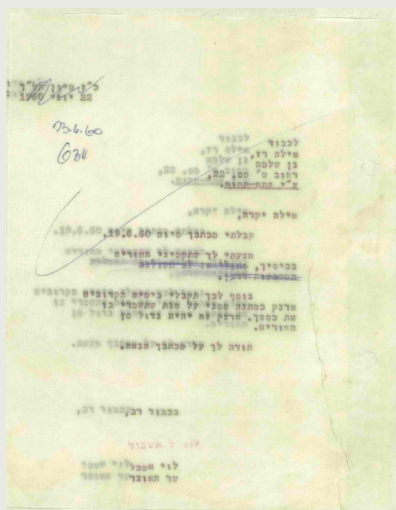
עם כניסתו לתפקיד שר האוצר, הפך אשכול את המחלקה לתקציב שבמשרד האוצר לאגף התקציבים, בראשותו של ד"ר יעקב ארנון. את האגף החדש איישו צעירים בוגרי הפקולטה לכלכלה של האוניברסיטה העברית בירושלים.

שר האוצר לוי אשכול בצילום לקידום מפעלי הבונדס. צילום: אילני

את הצעירים שמונו לתפקידים משמעותיים ורבי אחריות מיד לאחר סיום הלימודים, כינו בעיתונות "נערי פטינקין", על שם דיקן הפקולטה בה למדו, אלא שבמשרד האוצר ידעו לומר כי תלמידיו של פטינקין היו למעשה "נערי אשכול" בשל אופיו ויכולותיו של השר תחתיו שירתו.

שמעון פרס, לובה אליאב ורבים אחרים סיפרו כי אשכול נהג לומר על הצעירים ששיבץ בעמדות המפתח במשרד האוצר "אני זורק בחור למים. אם הוא שוחה - מה טוב. ואם טובע - קל וחומר. ניצלנו מפקיד בלתי מוכשר"⁷⁹.

התכתבות בין שר האוצר לוי אשכול לתלמידת כיתה ג', המתלוננת על גודלם הזעיר של המטבעות החדשים ובתשובה מבטיח שר האוצר לשלוח לה ארנק חדש ומתאים, יוני 1960. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

"בשעות הערב בעודנו מכינות שיעורים, היינו זוכות לראות את אשכול חוזר מהעבודה ונכנס לחדרו. לעתים לבדו, לעתים מוקף בצעירים שזכו לשם "צעירי אשכול". צעירים ממש, דעתנים, שמחים, די קולניים. לעתים גבר עליהם קולו של אשכול, נוזף או מסכים, מעיר ותמיד הייתה עולה מהחדר רוח טובה. אפילו רעמי צחוק"⁸⁰.

"נערי האוצר" הפך לכינוי של עובדי האגף התקציבים באוצר בין היתר בשל הכוח הרב שמרכזים עובדי האגף בנוגע להכנת תקציב המדינה ותקציבי המשרדים השונים.

השוק המשותף

לאחר מלחמת העולם השנייה הוקם הארגון לשיתוף פעולה בין-מדינתי במטרה לסייע לשיקום מהיר של מדינות אירופה ובאמצעות יצירת קשרים הדוקים בין המדינות למנוע מלחמה נוספת. בהמשך נקרא הארגון השוק האירופי המשותף וכיום, לאחר חתימת המדינות על אמנת מאסטריכט בשנת 1992 - האיחוד האירופי.

בשנת 1958, מדינת ישראל, בהובלתו של שר האוצר לוי אשכול פנתה לראשונה בבקשה לחתום על הסכמי סחר עם מדינות השוק המשותף. המטרה הייתה להרחיב את השווקים לתוצרת הישראלית, לאפשר שיתופי פעולה כלכליים של מחקר ופיתוח ובאמצעות הקשרים הכלכליים להעמיק את קשרי הידידות בין המדינות. לאחר יותר ממש שנות הכנה, ב-1964 חתמה ישראל על הסכם הסחר הראשון עם השוק האירופי המשותף (שכלל אז שש מדינות אירופאיות בולטות).

הצטרפות להסכמי הסחר דרשה שינויים משמעותיים בדרך ההתנהלות של הכלכלה הישראלית. אשכול הבין כי הדרך היחידה בה תוכל הכלכלה הישראלית לפרוח ולהפוך לעצמאית וברת-תחרות היא באמצעות הצטרפות למסחר הבין-לאומי בסחורות, ידע ושירותים. עוד הבין אשכול, כי טובת המדינה דורשת גמילה מהתלות בתרומות ולהפוך למוקד משיכה להשקעות הון וידע. לצורך כך הוביל אשכול את התכנית לייצוב המשק ששינתה לחלוטין את פניו של המשק הישראלי. כאשר הסביר את השינויים במטרות ובצרכים של המשק הישראלי אמר: **"כיום אנו תרים אחר שווקים חדשים ומצפים למיליון השלישי שיקלוט את העודפים של תוצרת הגן, השדה, הלול והרפת, שאנו מייצרים ומסוגלים עוד לייצר יותר"**⁸¹. התכנית נועדה להגדיל את פריון העבודה, להחזיל את עלויות הייצור, להוריד חלק מחומות המכס שהגנו על התעשייה הישראלית ולהעביר את חוק ההגבלים העסקיים שנועד לחזק את מערך המיסוי ולהילחם במונופולים וכל זאת תוך הבטחה ברורה לשמור על עקרונות השוויון והצדק החלוקתי.

על מנת להבטיח את הצטרפותה של מדינת ישראל לשוק המשותף נדרשה פעילות דיפלומטית ענפה. אשכול נפגש עם שרי האוצר באירופה ובארצות הברית על מנת לשכנעם לקבל את ישראל. כאשר נשאל כיצד העז והצליח לשכנע את שרי האוצר ואת הצוותים המקצועיים, כאשר הוא עצמו חסר ידע וניסיון, ענה שבעצם אין כל הבדל בין עיסוקו כחבר בדגניה ב' לבין עיסוקיו כשר אוצר **"אז הייתי מוכר חצילים וצנזן בשוק של פתח תקווה והיום אני מוכר תפוזים בשוק האירופי המשותף"**.

שר האוצר לוי אשכול עם דוד הורביץ, נגיד בנק ישראל, בוועידת קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי, ספטמבר 1962. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

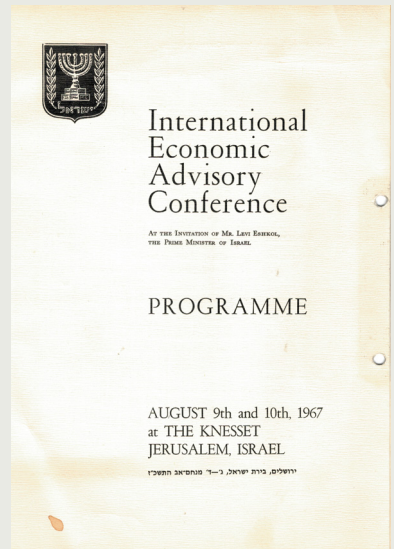
הוועידות הכלכליות

לוי אשכול פעל לייסוד והקמת מוסד הוועידות הכלכליות הישראליות שמטרתן לספק מקום מפגש לאנשי עסקים מישראל ומהעולם לשם סיוע ליצירת קשרים כלכליים וסיוע לצמיחה והתפתחות הכלכלית של מדינת ישראל בכלל והתעשייה הישראלית בפרט.

עוד בשנת 1958 בזמן כהונתו של אשכול כשר האוצר הוא סבר שיש לשנות את מדיניות גיוס ההון מיהדות העולם מגיוס תרומות לגיוס השקעות. אשכול סבר כי לשינוי זה יהיו שתי תוצאות חיוביות ומיידיות: הראשונה, השקעות של יהודים עשירים במפעלים יצרניים שיביאו בתורן ליצירת עבודה וצמיחה בת-קיימא לאורך זמן, והשנייה - כאשר אדם משקיע ורואה תמורה להשקעה, הדבר מחזק את הקשר ואת הנכונות להמשיך ולהשקיע: "אנחנו אומרים להם: רבויי ישראל מתכוננת למיליון שלישי, תנו הלוואה לפיתוחה ולבנייתה - שום נדובס! השקיעו! [...] השקיעו יהודים טובים, השקיעו בבתים בפרדסים בתרומות שבעים מיליון. כי מה? מה אומר לעצמו יהודי מאמריקה? אם כבר נתתי הלוואה ארוכה למדינת ישראל, מילא, שתיהפך להשקעה, זה טבעי ביותר!"⁸².

אשכול ראה בוועידות הכלכליות הזדמנות פז להציג בפני יהדות העולם את מדינת ישראל כמקור המשתלם ביותר להשקעה כלכלית וכך, בצד חיזוק הקשר בין התפוצות למדינת ישראל לחזק את הכלכלה הישראלית. הוועידה הכלכלית הראשונה התקיימה באפריל 1968 בירושלים. בין הוועדות המקצועיות שהוקמו בוועידה, אשכול התנגד לבקשת שר האוצר דאז, פנחס ספיר, להקים ועדה לגיוס תרומות באמירה שישנם אירועים שונים שנועדו לגיוס תרומות ואילו הוועידה הכלכלית נועדה לגייס משאבים ומשקיעים.

לקראת הוועידה הוקמה מערכת משומנת שכללה לצד הקמת "המועצה המייעצת לוועידה הכלכלית הבין-לאומית", גם הקמה של מערך אנשי מקצוע שהכינו סקירות מפורטות ומודפסות של המשאבים הקיימים בישראל, הפיתוחים הטכנולוגיים

תכנייה של ועידת ההכנה לוועידה הכלכלית הראשונה, 1967. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

והתעשייתיים ושל הצרכים והאפשרויות. החוברות חולקו לכל באי הוועידה מבעוד מועד מתוך כוונה לאפשר סגירת עסקאות והשקעות עוד בימי קיומה של הוועידה ולא רק לאחריה.

על מנת לסייע לקליטת ההשקעות באופן מהיר ויעיל הוקם לקראת הוועידה "מרכז ההשקעות".

בנאומו של אשכול עם סיום הוועידה הכלכלית הראשונה, אמר: "כששמעתי את ההחלטות, ההתחייבויות וההתקשרויות - ראיתי כי הושג מה שרצינו - תכנית לפיתוח כלכלי בריא, המבוסס, עם זאת, על ערכים הומניים ואנושיים, על אידאלים היכולים ללכד בפעולה אנשים מכל הלאומים, ומכל הדתות - יהודים ולא-יהודים, מהארץ ומחוץ לארץ"⁸³.

פתיחת הוועידה הכלכלית העולמית, אפריל 1968. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

הקמת בנק ישראל עמדתו של לוי אשכול

בנק ישראל - הבנק המרכזי של מדינת ישראל - נוסד בדצמבר 1954 ומקום מושבו בירושלים.

למרות העובדה שלכל מדינה בנק מרכזי, בישראל התאפשרה הקמתו של הבנק המרכזי רק ב-1954, שש שנים לאחר הקמת המדינה. את הקמת הבנק יזם והוביל לוי אשכול, אז שר האוצר שהסביר זאת בצורה פשוטה: "סיבות הנוצרות בהיסטוריה של משק הכספים בארץ עד אז, הם שדחו את הקמתו של בנק ממלכתי עד ליותר משש שנים אחרי קום-המדינה. גם אז לא בא הבנק אל המוכן. הוא הוטל לתוך המים הזדוניים של משק בהתהוותו, של כלכלה שעיצבה וייצבה את דפוסה ההליכים שלה ואת ראשית מגיעה עם מוסדות פיננסיים בין-לאומיים"⁸⁴.

בתפקידו כשר האוצר הביא אשכול לגיבוש המלצות בנושא תפקידי הבנק וארגונו, והעביר חוק מיוחד בכנסת לעניין הקמת בנק ישראל. בעוד על עצם הקמת הבנק הייתה הסכמה מקיר לקיר, הרי שעל חוק בנק ישראל ועל דרך פעולתו של הבנק המרכזי היו הדעות חלוקות. מן הצד הימני של המפה הפוליטית רצו לוודא עצמאות של הבנק והעמדתו מעל לממשלה, ואילו מן הצד השמאלי של המפה הפוליטית טענו כי הבנק אמנם שייך למדינה אך למעשה הוא עושה דברה של הממשלה ובכך פוגע בתפקידה ובתפקודה של הכנסת. את הוויכוח הזה פתר אשכול באמירה הברורה: "הסמכות הסופית והאחריות הגדולה הסופית לדברים המרכזיים, היסודיים של הפוליטיקה הפיננסית שלנו, יהיו בידי הממשלה"⁸⁵, והסיבה לכך פשוטה - הממשלה היא הגוף הנבחר ולכן היא זו הנושאת באחריות, ועם האחריות מגיעה גם הסמכות: "הממשלה, שבחירתה מחדש נעשית מפעם לפעם - בכל אופן לעתים יותר תכופות מאשר ה"בורד" הזה - היא-היא שתקבע את מדיניות הבנק אחת לכמה שנים, כי לממשלה יש "סיכויים" והזדמנות להיבחר לעתים אף פעמיים בשנה. והרי הממשלה היא העומדת בקשר עם הציבור והיא נושאת על עצמה את האחריות כלפי הכנסת, כלפי ועדת הכספים, כלפי העם כולו. לנו היה ברור שאין להפריד את המדיניות הכספית מכלל המדיניות הכלכלית. זה "נולנס וולנס" [מלטינית, ברצון או שלא ברצון] (אני מקווה שזה יותר "וולנס") בידי המדינה. וודאי שזה קשור בכל האחריות, בכל הזכות ובכל החובה"⁸⁶.

מעבר לתפקידו הנוהג של הבנק המרכזי, לנהל את המדיניות המוניטרית של המדינה, ראה אשכול חשיבות מיוחדת בתפקידו של נגיד הבנק, כיועץ הכלכלי של הממשלה.

על חשיבות ההתייעצות, המחקר ופיתוח המקצועיות אמר אשכול בדברו על הקמת המועצה הלאומית למחקר ולפיתוח:

"אפשר לשאול - והלא המחקר מתנהל כיום במדינה במוסדות שונים, גם בתוך מסגרת הממשלה וגם מחוצה לה. האם לא מוטב לנו שנקדיש את מרצנו לפיתוח המוסדות הקיימים ולטיפוחם, למה נקים ולא ניצור מכשירים נוספים, שמא נרבה כפילות?

לדעתי אין כל אסון אם אנשים ומוסדות רבים עוסקים באותה בעיה עצמה, בפרט - אם היא חשובה ודוחקה. במה דברים אמורים? - שכל אחד ואחד ניגש לפתרונה בגישה שונה. הרי אלפי אנשי מדע חוקרים למשל, את מחלת הסרטן, ואין איש קובל על הכפילות שבדבר. אם יש קובלנה, הרי היא זו: שעדיין לא נמצאה התרופה. הבעיה איננה, אפוא, הכפילות אלא התקשורת, התיאום והארגון. אין רע בכך, שחוקרים שונים - או אף מוסדות שונים - עוסקים באותו עניין עצמו. ובלבד שיידע כל אחד ואחד מהם מה נעשה אצל חברו, מה השיג הוא, כדי שלא יחזור כל חוקר על מה שכבר נעשה במקום אחר"⁸⁷.

עבור אשכול, הדרך הנכונה לקבלת החלטות ובמיוחד כשמדובר בהחלטות גדולות,

סקיצה צבעונית ראשונית כפי שהוגשה לוועדה לתכנון שטרי כסף, אוגוסט 1984. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

נעשתה דרך קבע בשיח ובהתייעצות עם הסובבים ועם מומחים. עם זאת, לצד הכבוד שרכש אשכול לידע מקצועי ולמומחים שונים, הייתה לו גם גישה של ספקנות בריאה: "הבעיה עם המומחים היא שהתשובה שאתה מקבל תלויה בצורה שאתה מנסח את השאלה"⁸⁸. כך ניסח אשכול גם את תפקיד נגיד בנק ישראל: "עם כל רצוננו להעמידו על הגובה ולזכות לכך, שהוא יזכה בעיני הקהל ובעיני המדינה ובעיני העולם למעמד זה - לא יהיה הנגיד אלא יועצה של הממשלה בדברים העיקריים, שאת ההחלטה הסופית שבהם השארנו בידי הממשלה"⁸⁹.

הדיון על הקמת הבנק נגע בציפור נפשו של אשכול: הדמוקרטיה והאחריות המוטלת במשטר דמוקרטי על הממשלה ובמקביל גם באמונתו הבסיסית בקשר שבין פוליטיקה וכלכלה. על כך אמר: "אני בעצמי הנני שייך לאלה, שאינני יודע איפה נגמרת פוליטיקה ומתחילה כלכלה ולהיפך. ויש אומרים, שפוליטיקה - זה יכול של נתונים כלכליים. ומשום כך, אלו הן שאלות תאומות"⁹⁰.

כך גם הסביר לחברי הכנסת את המגבלות של תפקיד נגיד בנק ישראל שישמש כיועץ בלבד, והבהיר כי מעצם התפקידים של הנגיד מחד ושל הממשלה מאידך, יתנהל דיאלוג מתמיד, גם אם לא תמיד תהיה הסכמה. עוד אמר אשכול כי מעמדם האמיתי של הנגיד ושל בנק ישראל יקבעו הלכה למעשה הפרקטיקה של החיים: "לא החוק לבדו יקבע את יעילותו ואת הצלחתו של הבנק. הסמכויות החוקיות אינן אלא מסגרת שבתוכה נקבעת העמדה המיוחדת של הבנק המרכזי בשוק הכספים"⁹¹.

עשר שנים לאחר הקמת הבנק במשמרתו של אשכול כשר אוצר, זכה ראש הממשלה לוי אשכול לברך את הבנק בחגיגות עשור להקמתו: "נראה לי שהבנק עמד יפה במשימות שהוטלו עליו. נראה לי שהיה כאן זיהוי שלם בין המוסד לבין האיש העומד בראשו, הנגיד דוד הורוביץ, ולזכותו האישית יש לזקוף הרבה בפעולות הבנק בכלל ובמדיניות הכספית הבינלאומית שלנו בפרט. הוא שהפך את הבנק למצפן פיננסי ולמצפון פיננסי של המדינה"⁹².

משרד החקלאות

מבחינתו של לוי אשכול, ההגשמה הציונית האמיתית הייתה עבודת האדמה. למרות שאיפתו האישית להיות חקלאי ואיש עבודה, מצא עצמו אשכול משרת בתפקידים ציבוריים מכורח "צו התנועה". בשל הכישורים הארגוניים והאישיותיים הייחודיים הוא "נקרא אל הדגל" לעבודות הארגוניות והניהוליות שנדרשו לשם קידום העם. בעוד אשכול אהב את תפקידו הציבוריים השונים, הזמן הקצר בו מילא את תפקיד שר החקלאות היה מעין התגשמות חלום שבמהלכה הצליח לבצע שינויים ומהלכים משמעותיים רבים.

"בכל מה שאנו עושים צריך להיות מאמץ נוסף של 10 אחוזים. אינני רוצה להכנס לפרטים, אולי צריך להיות מפנה גם במחשבה של ההנהלה הכספית. פחות מכל צריכים להתאכזר לחקלאות. אם נחוצה למענה 21 מיליון - תקציבו 20 מיליון. אולי נוכל לצאת בשלום. אולי במשך השנה יקרה משהו"⁹³.

הוא כיהן בתפקיד שר החקלאות למשך 9 חודשים בלבד, בין אוקטובר 1951 ליוני 1952. בתקופה זו הועבר לידיו גם תיק הפיתוח הממשלתי. במסגרת זו הוקמו אגף מים, אגף הערבה, חברת מחצבי ישראל, חברת אשלג ותחום נפט - כולם בתוך משרד החקלאות במסגרת תיק הפיתוח הממשלתי.

ביקור ראש הממשלה ושר הביטחון בקיבוץ יטבתה, 6.4.1967. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

כאשר נכנס אשכול לתפקיד שר החקלאות, שררה בארץ בצורת קשה ואשכול, שנושא המים היה קרוב ללבו עוד מימיו כחקלאי וחבר קבוצת דגניה ב', הציג מדיניות לצמצום התלות במי הגשמים. במסגרת זו השקיע משרד החקלאות בפיתוח שטחי השלחין ובמיוחד בפיתוח ענף הפרדסים על ידי הקצבת 40 אלף דונם נוספים לחברות החקלאיות "יכין", "רסקו" ו"מהדרין". בנוסף פעל להגדיל באופן משמעותי את ההקצבות למימון מיכון חקלאי לפרדסים ולהקמת בתי אריזה. שנים לאחר מכן, פעולה זו התבררה כמוצלחת במיוחד כאשר אחד מענפי הייצוא החקלאיים הבולטים והרווחיים ביותר של מדינת ישראל היה ענף התפוזים.

מקור: ארכיון יד לוי אשכול

בנובמבר 1951, הוקמה המחלקה הכלכלית של משרד החקלאות ומטרותיה היו השבת אמצעי הייצור של החקלאים, סיוע בבחינת מחירי התוצרת החקלאית ליצרנים וליצואנים וקביעת המחיר לצרכן. אשכול, שהיה מומחה ביצירת שיתופי הפעולה, ייסד בשיתוף עם שר האוצר דאז, אליעזר קפלן, את "קרן השוואה" שמטרתה הייתה להבטיח מחירי בסיס לענף הירקות כדי להבטיח הכנסה בסיסית לחקלאים במקביל פעלה הקרן גם לבניית מנגנון שליטה על עודפי התוצרת בבתי החרושת.

בשנת 1952 הקים המשרד מחלקה ייעודית לחינוך חקלאי לקראת הקמתם של שלושה בתי ספר חקלאיים נוספים בישראל. בתי הספר נפתחו ונחנכו לאחר שאשכול סיים את תפקידו במשרד.

אשכול פעל לקידום קמפיין ציבורי רחב היקף ופעילויות שונות לעידוד גידול ירקות וניצול מיטבי של שטחי גידול חקלאיים, כמו גם הקמת ארגון "מגן דוד ירוק", זאת במסגרת הסיוע שניתן לישראל על ידי ארגון החקלאות והמזון של האו"ם ל"שמירה על הקרקע".

"... אשכול, שהיה אז שר החקלאות, אמר שכל אחד יעשה לו גינה ליד הבית ויגדל לו כמה ירקות, תרנגולות, שיהיה מה לאכול. אז קניתי פרה, והחלטתי לחרוש את כל השטח הגדול הזה [...] יום אחד בא פקיד מן המינהל ושאל אותי למה אני מעבד שטח לא שלי, עניתי שהשטח היה ריק, עזוב, מופקר, אז חרשתי וזרעתי אותו, כמו שאשכול ביקש"⁹⁴.

משרד החקלאות והפיתוח תחת לוי אשכול הקדיש משאבים ניכרים לפיתוח כל היבטי החיים בדרום הארץ ובהם הנחה של תשתיות צנרת מים; פיתוח תשתיות תחבורה; פיתוח העיר אילת; ייזום ופיתוח מפעלים כלכליים ותיירותיים שונים בדרום והקמת ההיאחזות "שדה בוקר" לגידול בקר על בסיס מרעה טבעי.

במסגרת תפקידו במשרדי החקלאות והפיתוח יזם אשכול את הקמת חברת תה"ל - חברת תכנון המים לישראל, אשר כצעד ראשון בתכנון מפעל המים הארצי החליטה על הקמת האגם המרכזי בבית נטופה, אגם הקרוי כיום "מאגר אשכול".

במאי 1952 חתם אשכול על ההסכם לתחילת עבודות כריית נחושת בישראל. במקביל הניח משרדו גם את היסודות לחוק הנפט ופעל לעידוד חיפוש מאגרי נפט ברחבי הארץ, מאמץ שנשא פירות עם גילוי שדה הנפט חלץ בשנת 1955.

מזכרת ממשלוח הנחושת הראשון ממפעל תמנע, 3.2.1959. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

למרות שראה בחקלאות ערך נעלה, הבין אשכול כי המדינה אינה יכולה להתקיים על חקלאות לבדה וכי רבים מאד מהישראלים החדשים אינם מעוניינים כלל לעסוק בחקלאות: "היו זמנים, כאשר היינו יותר צעירים והאמנו, ואז חשבנו שכאשר נשוב לארצנו נהיה 70-80 אחוז חקלאים. כל אחד חלם על משק וחקלאות כמתכונת של אותה ארץ שהוא בא ממנה בהיותו נער או צעיר. הדברים משתנים ומתפתחים, ודומני שאין עכשיו ויכוח ואין חילוקי-דעות שבד בבד ויחד על-יד עמוד התווך החקלאי, הרי עמוד התווך השני שכפי שאמרתי הוא אולי הקובע עכשיו בגודלו - הוא התעשייה והמלאכה. המכונה היוצרת שיד האדם שלטה בה. זה המנוף השני בכלכלתנו"⁹⁵.

העולם החדש, הקשרים הבין-לאומיים והצורך להמשיך ולהתפתח מחייבים התפתחות תעשייתית מהירה ואיכותית לצד המשך ההתפתחות והעשייה החקלאית והתפתחות כזו, הבין אשכול, לא יכולה לנבוע רק מיוזמה ממשלתית: "טענו כלפינו: אתם בונים משק קפיטליסטי, ואילו משק העובדים מקופח, תנועת העבודה מקופחת. וכל כמה שלא עמד החבר ספיר על במות והוכיח במספרים כמה מאות מיליוני לירות הושקעו במפעלים תעשייתיים של משק העובדים, בכל זאת נשמעו טענות אלו ולא פסקה הריגה הזאת. אין לנו דרך אחרת אלא להקים ולבנות בכל מקום שאפשר ועם מי שאפשר, גם כאשר הממשלה צריכה להלוות או להשקיע מרבית האמצעים"⁹⁶.

עם זאת, עבור אשכול, התעשייה, כמו החקלאות, צריכה הייתה לעמוד בסטנדרטים האידיאולוגיים של חברת עובדים, לכן סבר שלצד עידוד הקמת מפעלי התעשייה יש לעודד את הפועלים במפעלים השונים לקחת חלק בקבלת ההחלטות ואף בבעלות ובניהול: "כאשר המשק התעשייתי עומד בתחרות בשווקי העולם, התחרות שתלך ותגבר, יש חשיבות מכרעת לאחריות עצמית של הפועלים"⁹⁷.

אל מול הטענות של חברים מהמפלגה ומהתנועה הקיבוצית כי הממשלה מעבירה תמיכה למפעלים פרטיים, טען אשכול כי כל מפעל המספק עבודה גונה והוגנת הוא מימוש של התפיסה הסוציאליסטית-ציונית. הוא סבר כי כאשר מוקם מפעל, גם אם היוזמה העסקית הפרטית תיכשל, יוכלו הפועלים עצמם או המדינה להיכנס בנעלי הזים הפרטי כדי לשקם את המפעלים ולשמר את הקידמה ומקומות העבודה ולהעבירו לניהול עצמי של העובדים: "בא אדם ואומר 'שמלה לי', אני יודע להקים בית חרושת. ויש לו אידאות איך לייצא את תוצרת הטקסטיל לכל קצוות העולם. מה היא 'השמלה'? הוא ישתף ב- 20-30%, הוא יביא את המכונות לבית החרושת. לא בהיסח הדעת, אלא לאחר דיונים והתלבטויות מרובים אמרנו לעצמנו: מה אנו

יכולים להפסיד? בית החרושת ייבנה בנצרת. אמרו לנו שאיש כזה עלול לפשוט את הרגל. אבל בית החרושת יישאר בנצרת. המכונות תהיינה, הפועלים יכנסו לעבודה. אנחנו פה, אנחנו נשארים בארץ. אכלו אותנו בכל פה, ואינני אומר זאת בטרזוניה, אבל גם אתם אמרתם לא פעם: מה יש, בנצרת מותר להפסיד כסף? כדאי לכם לדעת מה מזה יצא. בית החרושת בנצרת יעבור לרשות חברת העובדים"⁹⁸.

חבריו למפלגה ראו בעידוד היוזמה הפרטית מעין הפרטה של נכסי המדינה. אל מול היוזמה של אשכול להעביר חלק מהשליטה במפעלים לאומיים כמו חברת החשמל או מספנות לידי העובדים עצמם, הם טענו כי גם במקרה כזה מדובר בהפרטה, בהעברה של נכסים לאומיים לידי ידיים פרטיות. אשכול התקומם על הביקורת הזו וטען כי כפי שהוקמו קיבוצים שעיקר עיסוקם בחקלאות על ידי קואופרטיבים, וכי קואופרטיבים אלה הצליחו מאוד, השלב הבא בהתפתחות התנועה הקיבוצית צריך להיות בהקמת קואופרטיבים של תעשייה, מעין קיבוצים שיקומו סביב מפעלי תעשייה במקום חקלאות: "הוויכוח איתי הוא, הוא אומר, אם למסור מפעלים שהם כיום בידי הממשלה, לגופים מאורגנים של העובדים עצמם. הוא דיבר על קרקע, מים, אבל כאשר הגיע למפעל כמו מספנה, הוא אומר שעל מספנה גם הוא היה מוותר. אינני יודע, אולי מפני שזה עסק קשה או מלאכה קשה. כמוכן שגם אשכול לא הציע לא את הקרקע ולא את המים או חשמל, ולא שום שירותים מרכזיים שמשרתים את העם כולו לעומקו ולרוחבו, למסור למישהו. אני דיברתי על

ביקור ראש הממשלה ושר הביטחון במפעל תדיראן בתל אביב, 3.11.1966. צילום: מיקי אסטל

תעשייה. אפילו מפעל כמו מספנה למסור לפועלים שהיו רוצים להתארגן ולקחת אותו. אני חש בליבי עלבון על זה שבתנועת עבודה כזו, במפלגות פועלים כאלה לא קמים 200-400 פועלים ואומרים מפעל כזה, מספנה כזאת לפאה, שעון שוויצרי חדש, חדיש, מודרני, לא מבקשים לקבל על אחריותם, לנהל את העניין, לעשות ולעבוד כמיטב יכולתם והבנתם, אפילו אם יגידו לנו ששנה ראשונה, עד אשר יכנסו לעניין, עוד יפסידו משהו. מדוע אפשר היה לעשות את זה בדגניה ובעין-חרוד? לא התחלנו בדגניה ב' ב-20 בחורים ו-2 בחורות? בדגניה א' התחילו ב-8 חברים. חסרה העזה חלוצית, לא חלוציות במונח סגפנות, - חלוציות עם מזגן אוויר, אם זה סטנדרט החיים שלנו עכשיו"⁹⁹.

אל מול חוסר ההיענות של התנועה הקיבוצית להקמת קואופרטיבים תעשייתיים, אשכול התקומם וטען כי הסיבה היא הידללות אידיאולוגית ופינוק של צעירים שאינם מוכנים לעשייה חלוצית כפי שבעבר הוקמו הקיבוצים.

גוש הברזל הראשון שהופק בישראל מוענק לשר האוצר, 19.7.1961. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

דת ומדינה

לוי אשכול היה יהודי בכל רמ"ח איבריו, יהודי וציוני. עבור אשכול, היהדות, היותה את הבסיס וההצדקה לדרישה להקמת מדינה עצמאית עבור העם היהודי, אך לא חייבה אמונה או מילוי מצוות, אלא קשר למקורות ולהיסטוריה הלאומית של העם היהודי. דרך הביטוי של הקשר הזה, מעבר למחויבות הציונית להקמת המדינה, הייתה נתונה לכל אדם באופן פרטי, ללא תכתיב: "לא נכחד. איננו דתיים במובן המעשי, זאת אומרת לא כולם שומרים על כל המצוות המעשיות, אם גם יש בינינו כאלה אשר שומרים כל מצווה קלה וחמורה. שאלת הדת איפוא, נמסרת לרשותו הפרטית של כל יחיד ואיננו מתערבים לגבולות אשר בין אדם לבין קונו. יחד עם זאת הננו כולנו חדורים אש קודש לכל מה שנוגע לערכים המוסריים, חברתיים, פוליטיים וכלכליים של האומה ולא פעם הייתה לנו ההזדמנות להוכיח את נכונותנו להביא קורבנות על מזבח האומה הישראלית"¹⁰⁰.

הקמת המדינה, שקיבלה זהות יהודית ברורה באמצעות מגילת העצמאות, העמידה בפני החברה הישראלית הצעירה אתגרים חדשים. את התשובה לאתגרים אלה מצא אשכול במגילת העצמאות. נאמן לתפיסת עולמו עוד בתחילת דרכו כציוני נלהב, סבר אשכול כי: "בענייני מצפון ודת עומדת החברה הישראלית על ברית של סובלנות הדדית שמצאה את ביטויה במגילת העצמאות, בה מבטיחה המדינה חופש דת ומצפון לכל אזרחיה. איש איש במצפונו יחיה במולדתו ובביתו. על רשות הרבים תשמור ותגן הממשלה"¹⁰¹.

אשכול התמודד עם מלחמות השבת הראשונות בירושלים, עם דרישות הנוגעות למעמד הרבנות הראשית, החלת חוקי וכללי כשרות ועוד. על כל אלה, הגיב תמיד מתוך כבוד לאמונתם של דתיים ולחופש מדת של החופשיים תוך הבנה בחשיבות יצירת תרבות יהודית-ישראלית משותפת, מכבדת, חפה מכפייה: "אנחנו עם קטן, לא גדול במספר, והאיחוד והאחדות מצוות עלינו הן על ידי מסורתנו והן על ידי הזמן וההיסטוריה. בימי קיבוץ גלויות, קהילות רחוקות אחת מחברתה במנהגים, בהרגלים דתיים ובקיום שונה של מצוות קלות וחמורות. יש לשמור על אחדות זו כעת בבת-העין. מדינת-ישראל, על-ידי חוקים, צריכה לאפשר לכל אחד לנהוג לפי רוחו ומצפונו. נטפי מנהגי אבות ומצוות אשר יאבה לבחור לעצמו. אין אונס"¹⁰².

יחסו של אשכול למקומות הקדושים ולדתות האחרות

מספר שעות אחרי שחרור העתיקה, ביקר ראש הממשלה לוי אשכול בכותל המערבי ולאחר מכן נפגש עם ראשי הדתות השונות. אשכול יזם את הביקור מתוך היכרות עם דעת הקהל העולמית בקשר לירושלים ובמטרה להנהיג קו ברור להתנהלות בעיר. בדבריו הבטיח שלא תתאפשר פגיעה במקומות הקדושים והורה על ההסדרים המיידיים.

במהלך הביקור בכותל התחייב אשכול בפני ראשי הדתות:

"תוכלו להיות סמוכים ובטוחים, שלא תורשה פגיעה כלשהי במקומות המקודשים לדתות. ביקשתי את שר הדתות לבוא במגע עם ראשי הדתות בעיר העתיקה למען הבטח מגע תקין ביניהם לבין כוחותינו, ולמען הבטח כי יוכלו להמשיך בפעולתם הרוחנית באין מפריע. על פי בקשתי הורה שר הדתות לאמור:

א. הסדרים על-יד הכותל המערבי ייקבעו בידי הרבנים הראשיים לישראל.

ב. הסדרים במקומות המקודשים למוסלמים ייקבעו על ידי המועצה של כהני דת מוסלמים.

ביקור ראש הממשלה בהר הבית ובעיר העתיקה, 7.6.1967. צילום: ד"ר ק. מאירוביץ

בכניסה למתחם הקדש של נבי שועייב בכפר חיטין, 25.4.1965. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

ג. הסדרים במקומות המקודשים לנוצרים ייקבעו על ידי מועצה של כהני דת נוצריים. בעזרת צור ישראל וגואלו, מתוך ירושלים - סמל השלום במשך הדורות - מתוך העיר הקדושה, שמוחזרת לה שלוותה, ברצוני לשתף אתכם בקריאה לשלום לכל עמי האזור ולעולם כולו¹⁰³.

כשבועיים לאחר הניצחון, זימן אשכול פגישה נוספת עם כל ראשי העדות והדתות בירושלים. בפגישה זו, שנערכה בלשכתו, השתתפו שר הדתות זרח ורהפטיג והרבנים הראשיים לישראל: הרב יהודה אונטרמן (אשכנז) והרב יצחק ניסים (ספרד). מלבדם, נכחו בפגישה גם ראשי הזרמים השונים בנצרות (הפטריארכיה היוונית והקתולית, אנגליקנים, מארונים ועוד), המופתי והקאדי הירושלמיים וכן הקאדים של ערים גדולות נוספות. בהמשך להבחנותיו הקודמות, אשכול התחייב לקיים התייעצויות קבועות עם נציגי הדתות השונות במטרה לשמור בעיר על חופש דת ללא אפליה.

בספטמבר 1967 יצא אשכול, מלווה ברעייתו ובפמלייתו, לסיור בירושלים. במהלך הסיור ביקר במקומות שונים הקדושים לנצרות, ביניהם כנסיית סנט אן, הכנסייה הארמנית וכנסיית הקבר. בסוף שנת 1967, ערך אשכול ביקור נוסף בירושלים שהחל בישיבה של ועדת שרים לענייני פיתוח ירושלים והעיר העתיקה. לאחר מכן, ביקר אשכול ברובע היהודי במקומות כמו בית הכנסת "החורבה" וחומת העיר, ואף קבע מזוזה בישיבת התפוצות.

כשנה לאחר המלחמה, ביקשו צעירי מפלגת המפד"ל לערוך חגיגות לקראת יום איחוד ירושלים הראשון. אשכול השיב: "יודע לכם שראש העיר מתנגד. ישבתי עם סגן ראש העיר ואמרתי שאינני מתנגד לישיבה חגיגית או לאספה. אבל תהלוכת לפידים מסביב לחומות - לא. אחרי הכל יש כאן 60-70 אלף [ערבים] ש'מתם מונח לפניהם'. וכאן - הילולה וחיגה שאינה נגמרת. אני יודע ומאמין שיש לנו זכות אבל טקט הוא דבר גדול"¹⁰⁴.

יחסו של אשכול ליום השבת

עם הקמת המדינה החלו מאבקים ברחוב היהודי לגבי דמותה של השבת במרחב הציבורי. אשכול, שלא היה אדם דתי אך בעל מודעות ומחויבות עמוקה למורשת היהודית סבר כי יש להבדיל בין הפרהסיה הציבורית לרשות היחיד. כדמוקרט בכל רמ"ח אבריו, סבר אשכול כי אין להסכים לכל התערבות או כפיה על האדם היחיד, כאיש ציבור סבר כי מדינת ישראל שהיא ביתו הלאומי של העם היהודי צריכה להפגין סממנים לאומיים יהודיים ואחד מהסממנים הללו הוא יום השבת כיום השבתון הרשמי.

אשכול ראה בחומרה את מלחמות השבת בירושלים וסבר כי השימוש באלימות כדי לכפות תפיסה דתית אינו יכול להתקבל במדינה דמוקרטית: "הגנה על השבת על ידי חילול כבודה, חילול כבוד ירושלים וחילול יסודות חופש המצפון ומניעת כל כפייה דתית הם כנועצים סכין באחדותנו הלאומית. אלימות גוררת אלימות. שניהם כאחד פסולים. [...] לא עת ריב אחים ומלחמת תרבות ודת לנו עכשיו. הימים הם ימי כינוס פזורי ישראל וקיבוץ הגלויות. מתקבצים ובאים אחים גולים מכל קצווי עולם. אהבת ישראל מצוה להקהות ולהסיר ככל האפשר מחיצות עדתיות ומריבות דתיות. לא מאלה ניושע. על קיבוץ נדחי ישראל, ליכודם ואיחודם לעם אחד המקיים חופש מצפונו וחרותו - תפארתנו"¹⁰⁵.

עבור לוי אשכול, יום השבת כיום מנוחה לאומי סימל לא רק את הקשר אל המורשת היהודית עתיקת השנים אלא גם סימל את הקשר שבין התרבות היהודית לאידיאולוגיה הסוציאליסטית: "יש מאמר חז"ל מלא מרגניות בקשר לכך. ביהדות השבת הוא יום מנוחה, אחד הדברים הסוציאליסטים, היפים והמכובדים. יכולים להיות ויכוחים מה זו מנוחת שבת, מהו עונג שבת, אבל שבת נתנה באמת למנוחת הנפש והגוף. דור דור ועונגו, דור דור ומנוחתו. בעניין זה יכולים להיות חילוקי דעות, אך כולם יודעים שבישראל שבת הוא יום המנוחה עם כל ערכו. מישהו ישתמש בשבת ללימוד, לתפילה, כל אחד לפי רוחו"¹⁰⁶.

ראש הממשלה מצביע בבחירות לכנסת השישית, 2.11.1965. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

דמותו הפוליטית של אשכול

אשכול שהיה איש קבוצה בכל רמ"ח אבריו, הביא את עקרונות שיתוף הפעולה ואת האהבה לאנשים באשר הם אנשים אל הפעילות הפוליטית. רבים טעו בו וחשבו כי מדובר באדם קל להשפעה, אדם פשרן. אשכול לא היה פשרן ולא היה קל להשפעה או לשכנוע, יתרונו הגדול היה בנכונות להקשיב ובעמדה הבלתי מתפשרת בה נקט - כל אחד יכול לטעות, כל אחד יכול להביא את הרעיון הנכון ולכן יש להקשיב, יש לבחון ולשקול את הדעות השונות ואת הרעיונות השונים. האוזן הקשובה לצד הלב הפתוח להבין את הצרכים והרצונות של האנשים העומדים מולו, לצד ההבנה העמוקה כי גם אם יש הבדלים בדרך להשגת המטרה הסופית - בית לאומי עצמאי לעם היהודי בארץ ישראל, הרי שהחזון, שבסופו של יום, הוא החשוב, משותף למרות ההבדלים. או כפי שנהג לומר: **"יש דרכים רבות להשגת המטרה, וחייבים אנו ללכת בכולן יחד"**. אהבתו ואמונתו בטוב שבאדם התבטאו באופטימיות לגבי האפשרות להשיג את המטרות, גדולות ומרוחקות ככל שיהיו. כפי שנהג בבני האדם, כך נהג גם ביחסים עם מדינות, הוא האמין בשיח פתוח ומתמשך, האמין ברצון הטוב של האומות המפותחות והדמוקרטיות להביא שלום ושגשוג לעולם כולו. גם כאשר נתקל בהתנגדות, התעקש כי יש להמשיך בדרך: **"נשארתי אופטימיסט זהיר: לא תמיד התקדמות היא בקו ישר, יש עליות וירידות. אפשר לקוות שגם בדרך של "זיגזגים" אפשר להגיע למטרה"**.

לשמוש ועדת הקלפי		3000	434	105
מס' הישוב	מס' הקלפי	מס' הישוב	מס' הישוב	מס' הישוב
מספר חהות	שם המשפחה	לוי	בוטנאי	3
0427872	אשכול	השם הפרטי	הרחוב / השכונת	מס' הבית

לשמוש משרד הרוואר בלבד

נא לציין את סיבת אי כסירה של ההודעה:

עוב את הארץ

לא ידוע

עבר לתובת אחרת

אם ידוע ציין כאן:

נפטר

סיבת אחרת, ציין:

תשובות לב הבחור

ביום הבחירות עליך להצביע בתחנת קלפי:

ירושלים | בית סולד רחוב כס בנובמבר 8

מקום הקלפי

38631 * 3000

אזורואר

היכן עיי המרכז למיכון משרד

מקור: ארכיון יד לוי אשכול

פעילותו הפוליטית

עוד בצעירותו, היה לוי אשכול חבר בתנועת צעירי ציון, שם גם התגבשה תפיסת עולמו הציונית-סוציאליסטית. במסגרת אידיאולוגית זו עלה לארץ ישראל כחלוץ בשנת 1914, שלהי העלייה השנייה ועם עלייתו נמנה כחבר במפלגת הפועל הצעיר.

לאחר הצטרפותו לקבוצת דגניה ב', שימש תקופה כחבר ועדת החקלאות של הפועל הצעיר ובדצמבר 1920 השתתף בוועידת היסוד של הסתדרות העובדים הכללית. עם הקמתה של הסתדרות הפועלים החקלאים נבחר למרכז הסתדרות החקלאית ושימש בתפקיד מספר שנים כשהוא עומד במוקד פעולות ההתיישבות של הסתדרות הציונית.

ב-1929 נבחר לחבר הוועד הפועל הציוני ועם ההחלטה על הקמתה של הסוכנות היהודית, נבחר לממלא מקום בוועד המנהל ושימש כחבר ועדת התקציב.

מראשית דרכו הפוליטית והציבורית חשב אשכול, אז עדיין שקולניק, כי על המפלגות השונות להתאחד למפלגת פועלים מרכזית ולפעול במשותף למען הגשמת החזון הציוני-פועלי, ופעל לקידום איחוד זה במסגרת מפלגתו - מפלגת הפועל הצעיר. **"כשהדרך היא ארוכה, ארוכה מאד, מלאת תחתים וסוגה קוצים, ישיטו ההולכים יד איש לרעהו, וישאפו להיות חטיבה אחת"**¹⁰⁷. פעילותו נשאה פרי עם הקמת מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) בשנת 1930. אז הצהיר אשכול כי מטרת הקמת מפא"י היא: **"הקמת חברה חדשה, שבה ישררו שוויון חברתי וכלכלי ויחסים צודקים יותר בין אדם לרעהו ובין אדם לחברה"**.

אשכול היה חבר בולט במוסדות המפלגה השונים ועם התעצמותם של הבדלי המדיניות בין החטיבות השונות - היה בין הפעילים המרכזיים לפשרה. כך הציע בשנת 1940 לאחד את הגופים הביצועיים שנתמכו על ידי זרמים רעיוניים שונים: תנועות ההתיישבות השונות (חבר הקבוצות ותנועת הקיבוץ המאוחד) ותנועות הנוער השונות (גורדוניה, הנוער העובד והלומד, מחנות העולים).

בין השנים 1942-1944 שימש בתפקיד מזכ"ל מפא"י ופעל רבות בניסיון למנוע את הפילוג שהביא להקמת תנועת אחדות העבודה (סיעה ב') בשנת 1944. פעילות זו הביאה להערכה רבה של יכולותיו הפוליטיות מצידם של החברים בכל הפלגים.

עם הקמתה של סיעה ב' במפא"י, בקיץ 1944, החל לשמש כמזכיר מועצת הפועלים של תל אביב, מועצת הפועלים הגדולה בארץ, תפקיד בו שימש עד שלהי 1948 ובמהלכו עסק בענייני האיגוד המקצועי, סכסוכי עבודה, הגדלת כוחה של ההסתדרות וטיפול בעובדים שובתים.

ב-1951 נבחר אשכול כחבר הכנסת השנייה מטעם מפא"י והחל לכהן כשר בממשלות

דוד בן-גוריון ומשה שרת. בשנות כהונתו כשר האוצר היה אשכול דמות מרכזית ומשפיעה סביב שולחן הממשלה. במערכת הבחירות לכנסת הרביעית בשנת 1959, מונה לאחראי על סניפי המפלגה בארץ וליושב ראש הוועדה המפלגתית לעניינים חברתיים, במסגרת זו עסק רבות גם בשאלות של הפערים החברתיים והעדתיים.

לאחר התפוצצות פרשת "עסק הביש" (בעקבות הפעלת חוליית ריגול במצרים) והתגברות המתח הפנים-מפלגתי, אשכול מונה כבורר מוסכם מטעם שני המחנות במפלגה. אשכול יעץ למשה שרת, אז ראש הממשלה, לפרסם הצהרה פומבית וסבר כי בכך ניתן יהיה לסיים את העיסק בפרשה, אך עמדתו הבלתי מתפשרת של בן-גוריון שדרש בירור משפטי, הביאה את אשכול להמליץ על הקמת ועדת שרים מיוחדת בניסיון להרגיע את הרוחות. בן-גוריון, שחזר למלא את תפקיד ראש הממשלה ולא הסכים לקבל כל פשרה בנושא, התפטר לבסוף על רקע זה מראשות הממשלה. אשכול הביא לפשרה לפיה הודח פנחס לבון מתפקידו כמזכ"ל ההסתדרות והודיע כי מבחינתו בכך הסתיים העניין.

פנקס חבר מפלגת פועלי ארץ ישראל. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

כאשר הודיע בן-גוריון על כוונתו הסופית לפרוש, הוא המליץ בפני המפלגה למנות את אשכול כמחליפו, אך במרכז המפלגה סירבו לקבל את הודעת הפרישה של בן-גוריון ומעמדה הציבורי של מפא"י נחלש משמעותית, מה שהקשה מאד על הקמת קואליציה בראשות בן-גוריון. אשכול נרתם למשימת המשא ומתן הקואליציוני.

"חזון זה שחצבנוהו מקרבנו, בא לנו בהשפעת התנועה העולמית לשחרור העובד; למדנוהו מאבות הסוציאליזם האוטופי, המדעי, הקונסטרוקטיבי, ואחרון אחרון או ראשון ואחרון - ממוסר נביאי ישראל; ממנו בעיקר ינקנו את משאת הנפש החברתית הזאת וקבענוהו כמטרה"¹⁰⁸.

ביוני 1963 התפטר בן-גוריון מתפקידו כראש הממשלה ושר הביטחון והמליץ על אשכול כמחליפו ללא קיום בחירות. לוי אשכול, שלא נטש את חזונו ארוך השנים להקמת מפלגת פועלים מרכזית אחת, ניצל את תפקידו כיושב ראש מפא"י ובשנת 1965, לקראת הבחירות לכנסת השישית כונן את איחוד מפא"י ומפלגת אחדות העבודה לכלל רשימה אחת - "המערך": **"אנו קוראים לפועלים, לאינטליגנציה, לעובדי הרוח לסוגיהם ולהמוני העם לתת יד למעשה החברתי הגדול והמשותף - למערך חדש לקראת אתגרים חדשים"**¹⁰⁹.

לצד האתגרים הרבים מולם התמודד כראש ממשלה ושר ביטחון, המשיך אשכול לשאוף לאיחוד מלא של מפלגות הפועלים ובשנת 1968 הצליח להביא לאיחוד בין המערך לנציגי מפלגתו של בן-גוריון רפ"י וליצירת מפלגת העבודה. בינואר 1969 השלים אשכול את מהלך איחוד המפלגות עם כינון המערך (השני) בין מפלגת העבודה ומפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת).

"יסודות חיינו הם עבודה, אחריות הדדית, צדק סוציאלי; הימנעות מניצול הזולת, תרבות עצמית, זיקה לעם היהודי - דברים אלה חצבנו מלבצע לפני חמישים שנה והם לזמנם גם היום. כל שאנו חייבים הוא בחיפוש הדרכים החדשות, והמתאימות לימינו ולמציאותנו, לשם הגשמתם כיום"¹¹⁰.

פיוס והידברות

אחד המשפטים המזוהים ביותר עם לוי אשכול הוא המשפט: **"אני מתפשר ומתפשר, עד שאני משיג את מה שאני רוצה"**. תפיסת עולמו הדמוקרטית של אשכול מוסברת באופן מזוקק במשפט זה. בעוד שמעולם לא ויתר בנושאים שעמדו בבסיס תפיסת עולמו, הרי שהקפיד תמיד לקבל כל החלטה, לעשות כל מעשה, רק לאחר התייעצות ובעיקר שיח, לעתים ארוך ומייגע, עם הסביבה.

"קראו לאשכול 'איש הפשרות'. איזו טעות. הוא לא התפשר על עקרונות, גם אם חתר למשותף שבביצוע. היו לו תפיסות בהירות אודות אמיתות היסוד של השקפת עולמו כיהודי גאה, כציוני, כסוציאליסט, כאיש התנועה הקיבוצית. הוא חש אינסטינקטיבית לאן הוא רוצה להגיע. אך כיוון שלא הסתפק בהגדרה מילולית של רצונו, אלא חתר להגשימו, הלכה למעשה, ככל האפשר, היה מוכן לוותר על הטפל שבניסוח כדי להשיג את העיקר במעשה. בכוח תכונתו זאת היה ביכולתו לאחד קשת רחבה של אנשים וזרמים ולהניעם לפעול יחד, ברוח טובה ובתחושת שיתוף. הוא ידע את סוד הפעולה הקולקטיבית ומנהיגות הצוות"¹¹.

עבור אשכול המוטו היה **"עם מי אני צריך לצאת למלחמה"** - כלומר, השאלה אינה רק האידאולוגיה שבה הוא ומפלגתו מחזיקים, אלא יצירת מרחב בו יוכלו אנשים וקבוצות רבים ככל האפשר לשתף פעולה, למרות חילוקי הדעות המרים ביניהם. כך פעל בתוך המפלגה ומונה על ידי ראשי מפא"י שוב ושוב להיות למגשר ומפשר בכל ויכוח; כך ניהל שיח עם מנחם בגין וסיעת גח"ל (לימים הליכוד) ואף צרפו לממשלת הליכוד הלאומי לפני מלחמת ששת הימים; כך הזמין מיד לאחר הניצחון ואיחוד ירושלים את כל ראשי העדות והדתות בירושלים למפגש בלשכתו בו הבטיח להם כי אמונתם ודתם יזכו לחופש פעולה מלא.

ברוח זו, אשכול היה ראש הממשלה הראשון (ומאו ועד היום גם היחיד) שכחלק מתפיסת העולם המחייבת הידברות מתמדת מתוך שאיפה לשיתוף פעולה בין כל חלקי העם, הגיע לנאום בפני חברי ועידת תנועת החרות למרות שהיה ראש ממשלה ממפלגה מנוגדת. עוד קודם לכן, אשכול אישר ואיפשר את העלאת עצמות זאב ז'בוטינסקי לקבורה בישראל, לאחר שנים בהן דוד בן-גוריון, סירב לכך בעקשנות. עוד דאג אשכול להקים מערך של יועצים ונציגים שעבדו עם נציגי החברה הערבית וקיים ביקורים בערי המשולש ובנצרת.

"לפי מיטב המסורת הדמוקרטית, כפי שנתגבשה במדינות נאורות, לפיה ראש ממשלה ושרים, מרגע היבחרם מייצגים את המדינה כולה נענית להזמנתכם האדיבה ובאתי לוועידה. יהיו הבדלי ההשקפות אשר יהיו, האופוזיציה מהווה חלק אינטגרלי במסכת החיים הפרלמנטריים והממלכתיים. מחובתנו לחפש תמיד

ביקור ראש הממשלה ושר הביטחון בקיבוץ יטבתה, 6.4.1967. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

את האינטרס הלאומי המשותף הכולל, אשר מאחוריו ניצב העם כולו. ברוח זו באתי לברך את ועידתכם הנכבדה. ברוח זו ארשה לעצמי לבקש לשתף אתכם במחשבה בדבר הדרך להתקדמות ופתרון שורה של בעיות יסוד, שהן בעיותיו של העם היהודי כולו - בישראל ומחוצה לה.

[...] גבירותי ורבותי, ודאי שאין להתעלם מחילוקי הדעות בבעיות סוציאליות ומדיניות, אך חובה על כולנו לסלול דרכים לדו-קיום הוגן בחיי הציבור והחברה בישראל. ישקדו נא כל המפלגות על עיצוב סגנון ראוי ביחסים ההדדיים. יציבו נא סייגים ברורים נגד השמצות ולחישות בלע למען טיהור האוירה הציבורית בארץ. יתנהלו נא הוויכוחים והדיונים בין מפלגות וחוגים שונים בכבוד והגנות, שהם מסד לחיים ממלכתיים נאורים. יזכור נא כל אחד מאתנו כי עיני העם היהודי כולו נשואות לירושלים ולציון¹¹².

בזכות יכולתו של אשכול לנהל דיאלוג פורה וסבלנותו הרבה גם אל מול התנגדויות והתעקשויות, הוא הצליח לקדם את שיתופי הפעולה הבין-לאומיים של מדינת ישראל הצעירה בתחומים שונים ומגוונים: כלכלה, מחקר ופיתוח, התפלת מים וסיוע ביטחוני.

"שאלה: "אתה משתתף הרבה מאד במו"מ ולעיתים המו"מ קשה. מהו ה'פטנט' לפי נסיונך, להישגים במו"מ?"

תשובה: "לדעת את המטרה ולדבוק בה, להימנע מנוקשות בדרכים המוליכות אליה, ולהוסיף לזה מידה גדושה של סבלנות, רוח טובה וסבר פנים. ובעיקר - לא לסמוך על 'פטנטים' אלא לגלות ערות למצבים המשתנים"¹¹³.

לוי אשכול, כראש ממשלה, הקים את ממשלת הליכוד הלאומי הראשונה של מדינת ישראל בשנת 1967, ובפעם הראשונה איפשר לנציגי האפוזיציה לקחת חלק בהחלטות ובדיוני הממשלה כדי להבטיח את תחושת הביטחון והשותפות של העם כולו.

דרכו הפוליטית של אשכול לא היתה תמיד קלה, הוא העדיף, כפי שאמר לא פעם, להיות חקלאי וחבר בקבוצת דגניה, אבל צרכי הכלל תמיד גברו על צרכיו האישיים.

גם כאשר כעסה רעייתו מרים אשכול, לאחר מלחמת ששת הימים על ההתעלמות הציבורית מחלקו החשוב של אשכול בניצחון ההיסטורי, בחר אשכול בטובת הכלל על פני רגשותיו האישיים. על כך סיפרה מרים אשכול: **"אני זוכרת שישבנו שם בחדר הגדול, ליד החצר, והוא ענה לי: "יש שתי אפשרויות, או שאני אכנס להיסטוריה**

אמן: דיאגו ויסמן מקור: ארכיון יד לוי אשכול

כמאצ'ו, עשיתי את שלי, אני נותן לכם את הגט ואני הולך הביתה. ואז תתחיל כאן מלחמת דיאדוכים קשה, ולא ישימו לב למה שקורה מסביב עם הערבים, כי כולם יהיו מרוכזים במה שקורה בפנים, בממשלה, כשבקווים יושבים אלפי חיילים, ולזה מחכה נאצר. או שאני אכנס להיסטוריה כזקן שדבק בכיסא שלו, שלא רוצה לזוז, אבל אולי על ידי זה אני אשמור על אלו שבגזרה". ואז הוא שתק לרגע והוסיף: "מה שתגיד, אני עושה", ואני יצאתי מהחדר. ברחתי כל עוד נפשי בי. היה שם גן גדול, הסתובבתי בחצר הזו הרבה זמן, לא רציתי לחזור ולהגיד לו את מה שאני חושבת, רציתי שיחליט לבד". אשכול נותר בתפקיד ראש הממשלה עד יום מותו.

הזמור והיכולת להתמודד עם ביקורת

אשכול ראה בביקורת ובהתנגדות כלי עבודה חשוב - דרך באמצעותה ניתן ללמוד ולהשתפר.

כאשר היה נושא חשוב בו צריך היה לקבל החלטה, אשכול נהג לומר: "היום לא נחליט בנושא, כיון שאומרי הלאו המושבעים לא נוכחים במקום. חובה עלינו לשמוע את דעתם. אולי נלמד משהו שישפיע על החלטתנו. דווקא הם יקפידו להפנות את תשומת לבנו לנקודות החשובות". עבור אשכול המתנגדים לא היו מטרה, בדרך כלל, אלא כלי עזר חשוב לבחינה מחודשת ורעננה של המציאות, האפשרויות, הצרכים והקשיים.

דעות אחרות, גם מנוגדות, מאירות כל נושא גם בדרך אחרת ותמיד יש אפשרות נוספת מעבר לבעד או נגד. אבל את הדרך השלישית, החדשה או החדשנית אותה הגדיר "אחד משני השלושה", אפשר למצוא רק אם מסתכלים מעבר לטיעונים המוכרים, באמצעות שמיעת אחרים.

אשכול, שהיה איש חביב לבריות, יכול היה גם לאבד את הסבלנות: לחבר הכנסת מאיר וילנר מהמפלגה הקומוניסטית נהג לומר "אומרים כי אין אדם אשר יכול לטעות 100 אחוז של הזמן. אבל אתה, אדוני, ללא ספק עושה מאמץ גדול בכיוון זה"¹¹⁴. גם אמירות מעין אלו היו מתובלות תמיד במעט הומור.

אשכול האמין בשיח פתוח, גם אם זהו ויכוח, אך דרש מהמתנגדים דיוק וענייניות: "הנני מלא התפעלות מן המקריות המאורגנת שמצאה ביטויה בידיעה ב"מעריב" של היום אשר כותרתה "שפירא ימחה בפני אשכול על גיוס תלמידי ישיבה". זאת במקום שאמחה נגדך על שאתה פונה אלי בטענות בלתי בדוקות. התעשה מאמץ למנוע מקריות זו?"¹¹⁵.

כאשר ביקש להביע ביקורת, נהג אשכול פעמים רבות להביעה באופן מרוכך תוך שימוש בהומור: "קראת ושמחתי לראות את ההוכחה בכתב ובדפוס כי מאז התווכחתי עם אוסישקין לפני 40 שנה ועד היום, קיים קו ישר ועקבי בדעתי"¹¹⁶. עם זאת כאשר היה צורך בהבעת עמדה ברורה, נהג לעשות זאת תוך שמירה על יחס של כבוד למתווכח.

לוי אשכול היה איש חם, מלא בחוש הומור, במיוחד אל מול קשיים ומכשולים. ההומור שימש לו כלי ליצירת קשר בלתי אמצעי עם הסובבים אותו, וביטא דרך מחשבה יצירתית במיוחד. "נשארתי אופטימיסט זהיר. לא תמיד התקדמות היא

בקו ישר, יש עליות וירידות. אפשר לקוות שגם בדרך של 'זיגזגים' אפשר להגיע למטרה"¹¹⁷.

תפיסתו של אשכול כי המציאות מחייבת גמישות מחשבתית באה לידי ביטוי במספר החלטות שקיבל, חלקן לא עלו בקנה אחד עם חוט השדרה האידאולוגי המוצק והברור שלו. את הסיבה להחלטות כמו עידוד יוזמה אישית, מסחר ותעשייה זעירה הסביר: "יש דרכים רבות להשגת המטרה, וחייבים אנו ללכת בכולן יחד"¹¹⁸. המטרה העליונה היא מדינת ישראל כמדינה עצמאית ביטחונית, מדינית וכלכלית ולשם כך יש צורך בפעולות רבות ומשולבות.

חוש ההומור הייחודי שימש ליצירת שותפויות, שיתופי פעולה, התגברות על התנגדויות והבטחת אווירה חיובית מאפשרת עשייה, גם אל מול קשיים גדולים.

במהלך חייו ועשייתו הציבורית ידע אשכול אתגרים וקשיים רבים, אך באמצעות מה שמוגדר כיום כ"חשיבה חיובית" ידע לשמור על איזון ופרופורציות: ודרש גם מהסובבים אותו, לשמור על קור רוח מאחר וככל שהמצב נראה רע הרי - "אין מצב בעולם שאי אפשר להעלות על הדעת גרוע ממנו"¹¹⁹.

אשכול לא היה איש מצחיק, הוא היה איש עשייה, מנהיג, מוביל ומורה דרך, אך לפני הכל - היה בן אדם, וראה בסובבים את האנושי שבהם לפני העמדות שהציגו. ההומור הייחודי של אשכול היה מבוסס על התרבות היהודית, ההיכרות עם המקורות ואהבת האדם. אשכול נהג לתבל את דבריו באמרות בעברית וגם בידיש, שכונתה על ידי אוהביו ומתנגדיו כאחד - כעסיסית.

לוי אשכול, ערב מינויו לתפקיד ראש הממשלה, 24.6.1963. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

אשכול ויחסי החוץ של מדינת ישראל

לוי אשכול ראה ביחסי החוץ של מדינת ישראל כלי חשוב לביסוסה של המדינה ולהתפתחותה.

כישוריו הייחודיים של אשכול ביצירת קשרים בין-אישיים סייעה לו לגשר על פערים והתנגדויות וליצור קשרים דיפלומטיים חמים עם מדינות שונות. כך בתחילת שנות השלושים נשלח אשכול לגרמניה כדי לנסות ולסייע בהצלת רכוש יהודי גרמניה וסיוע למי מיהודים אלה לעלות ארצה. בתיווכו של אשכול נחתם הסכם ההעברה שאיפשר הצלת מקצת מהרכוש היהודי ורכישת ציוד יקר ערך ליישוב המתפתח. בשנות החמישים החל ביצירת הקשרים עם השוק האירופי המשותף מתוך כוונה לייצר ערוצי מסחר פתוחים ומשתלמים בין ישראל למדינות אירופה. ההסכם נחתם בשנת 1964 ובשנות האלפיים הבשיל גם לכדי כניסת מדינת ישראל למועדון המדינות המפותחות ה-OECD.

במהלך שנות כהונתו כשר אוצר וכראש הממשלה, סבר אשכול כי למדינת ישראל אחריות מוסרית לסייע למדינות צעירות הצועדות את צעדיהן הראשונים כמדינות דמוקרטיות עצמאיות. במסגרת זו חיזק את הקשרים עם מדינות רבות ובהן גם מדינות צעירות ביבשת אפריקה. אשכול פעל ליצירת קשרים מסחריים חזקים לצד שיתוף וחילופי ידע על ידי שליחת נציגים צעירים למתן ייעוץ בתחום החקלאות ופתיחת קורסים צבאיים מיוחדים בארץ להכשרת חיילים ממדינות אלה. במסגרת זו הוא גם נסע לביקור רשמי במדינות אפריקה - ביקור ראשון של ראש ממשלת ישראל ביבשת.

"מאז הגיעה ישראל לעצמאות, רואה היא חובת כבוד לעצמה להתחלק עם כל ידד במעט הידע והניסיון אשר עמדו ועומדים לה במפעל תקומתה [...] המשווה קונגו לישראל יעמוד בנקל על ההבדלים העצומים בין ארצותינו - אנו לעומת

יצירת עץ מקורית להנצחת ביקורו של ראש הממשלה אשכול בבית הלבן בארצות הברית. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

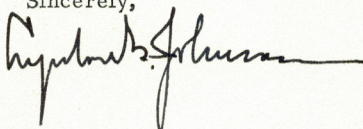
THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

January 31, 1968

Dear Mr. Prime Minister:

I hope the attached album of pictures taken during your visit in our home will recapture for you as vividly as they do for me warm recollections of our time together. It is a pleasure to share them with you and all they represent of the close tie between us.

Sincerely,

His Excellency
Levi Eshkol
Prime Minister of Israel
Jerusalem, Israel

מקור: ארכיון יד לוי אשכול

קונגו קטנים בשטח ובמספר, - כשקונגו ארץ רחבת ידיים, עצומת שטח ורבת אוכלוסיה. אך המאחד אותנו גדול ואדיר - השאיפה לשלום, הצורך בשלום! אין השאיפה לשלום סיסמא בלבד - אלא זהו תנאי עיקרי להעלאת הרמה הכלכלית, התרבותית והחברתית של עמינו [...] מדינת ישראל רואה לעצמה חובה לחלוק עם עמים אחרים ובעיקר עם עמים צעירים את הידע שצברה¹²⁰⁷.

קשרי הידידות שהתווה אשכול עם מדינות אפריקה, דרום אמריקה ומזרח אסיה היו בעלי תועלת רבה ליחסים הבין-לאומיים של מדינת ישראל הצעירה וחזקו את מעמדה.

כאשר זיהה לוי אשכול כי הקשרים עם מדינות אירופה ובראשן צרפת ובריטניה אינם מספיקים וכי מדינת ישראל לא תוכל לסמוך על תמיכתן המלאה בנושאים צבאיים, הוא החל לפעול לחיזוק הקשר עם ארצות הברית. בשנת 1964 היה אשכול לראש הממשלה הישראלי הראשון שהוזמן לביקור ממלכתי רשמי בבית הלבן.

ראש הממשלה ושר הביטחון בטקס סיום קורס קצינים ממזרח אפריקה בישראל, 25.7.1963. צילום: נ. בן נעם

מערכת היחסים בין המדינות הושפעה רבות מהקשר הבין אישי שיצר אשכול עם נשיא ארצות הברית לינדון ג'ונסון. הידידות האמיצה ומערכת היחסים החמה בין השניים הביאה לחתימה על מזכר ההבנות בין המדינות בשנת 1965, מזכר הבנות שמהווה את הבסיס לברית האסטרטגית הקיימת בין המדינות עד היום. במזכר זה התחייבה ארצות הברית לשמור על ביטחונה של מדינת ישראל ואילו ישראל התחייבה שלא תהיה המדינה הראשונה שתכניס נשק גרעיני למזרח התיכון.

בהמשך למזכה, אישר ג'ונסון מכירה של מטוסי סקייהוק לישראל, מטוסים שהגיעו לישראל לראשונה בשנת 1967, וכן את מטוסי הפנטום שהוכנסו לשימוש בשנת 1969.

בעוד לאחר מבצע סיני, כפה הנשיא אייזנהאואר על ישראל נסיגה מהשטחים שכבשה בסיני, הרי שג'ונסון, הסתפק בתמיכה בהחלטה 242 של האו"ם ובאמירה כי בעתיד ישראל תיאלץ ליסוג מהשטחים שכבשה ולא לחץ על נסיגה מיידית.

שילוט ברחובות ליבריה לכבוד ביקורו של ראש הממשלה הישראלי לוי אשכול, יוני 1966. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

בשנת 1968, לאחר מלחמת ששת הימים, בעוד מדינת ישראל מותקפת על המשך כיבוש השטחים שכבשה במהלך המלחמה וסיפוח ירושלים, הזמין ג'ונסון את לוי אשכול לביקור בחוותו המשפחתית בטקסס. במהלך הביקור התחזקו יחסי החברות בין השניים בשיחות אל תוך הלילה שהתמקדו בנושאים שעניינו את השניים ובראשם חקלאות, פיתוח קרקע ומכונות חליבה.

איחודים פוליטיים - מפלגת העבודה

חיבורים ואיחודי כוחות היוו חלק מהותי מתפיסת עולמו הפוליטית של לוי אשכול. עוד בתקופה בה היה חבר בתנועת הפועל הצעיר, סבר אשכול כי יש לחבר את הזרמים השונים של תנועת העובדים לכדי כוח מגובש ובעל השפעה. בשנת 1930 היה אשכול בין מייסדי מפלגת פועלי ארץ ישראל - מפא"י, שנוצרה מאיחוד בין הפועל הצעיר ואחדות העבודה.

בתוך מפא"י המשיך אשכול לפעול לקראת איחוד ובוועידת המפלגה הרביעית הצליח לדחוף להחלטה לפיה המפלגה תיכנס למשא ומתן עם התנועות הקיבוציות השונות לקראת איחוד, למרות אי ההסכמות האידיאולוגיות השונות:

"על איחוד התנועה הקיבוצית:

א. ועידת מפלגת פועלי א"י מגלה את דעתה, כי הגיעה השעה לעשות את כל המאמצים לאיחודה של התנועה הקיבוצית כולה, ולהקמת ברית-פעולה עם תנועת המושבים.

ב. הוועידה מקבלת ברצון את נכונותה של הקיבוץ-המאוחד וחבר-הקבוצות להכנסת לבירור ולמו"מ בשאלת איחודם.

ג. הוועידה מטילה על המרכז להשתתף בבירור ובמו"מ אלה ולהקדיש דיון מיוחד לשאלה זו במועצת המפלגה"¹²¹.

הדיונים והוויכוחים על ההבדלים הרעיוניים השונים נמשכו במסגרות המפלגתיות השונות, אך המסגרת המאוחדת נותרה מטרה ראשונה במעלה. לקראת הבחירות לכנסת השישית, במאי 1965, בהיותו של אשכול יושב ראש מפא"י הוא יזם את הקמת הברית המשותפת עם תנועת "אחדות העבודה - פועלי ציון" ויצירת "המערך". אשכול לא היה עיוור לחילוקי הדעות אך סבר שהמטרה המשותפת חשובה וגדולה מההבדלים שלטעמו יכולים היו לדור בכפיפה מפלגתית אחת:

"מאז יומה הראשון נתברכה תנועת הפועלים הארץ ישראלית בכוח המעשה הגואל ובשאיפה הלוהטת לאחדות יוצרת של פועלים. מאז יומה הראשון היא חיה את חייה בצל הפילוג והוויכוח הפנימי - לשמו ושלא לשמו. היו זמנים בהם גבר כוחה המאחד של האידיאה, והשכלנו להתרומם מעל המפריד ולהתלכד סביב המשותף. היו שנים בהם גבר כוחם של השמרנות, השעבוד למסגרות והחשש מפני התמורות שיבואו עם האחדות"¹²².

במקביל להקמת המערך ובשל ויכוח היסטורי בין בן-גוריון לפעילי מפא"י בדבר

ועידת הייסוד של מפלגת העבודה, 21.1.1968. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

"הפרשה", פרש בן-גוריון ממפא"י והקים מפלגה עצמאית ונפרדת - מפלגת רשימת פועלי ישראל (רפ"י), אך כעבור שנתיים צירף אשכול חברים בכירים משורתיה לממשלת הליכוד הלאומי ובדצמבר 1967, הצטרפו חלק מנציגי רפ"י לסיעת המערך בכנסת. בינואר 1968, הפכה הברית למפלגה מאוחדת חדשה - מפלגת העבודה הישראלית. באמנת הייסוד של מפלגת העבודה נקבעו ארבעה עקרונות יסוד וזאת לצד מטרות המפלגה בנושאי שלום וביטחון, מדיניות החוץ, צמיחה ועצמאות כלכלית, מעמד ירושלים, חינוך ועוד.

"מפלגת העבודה הישראלית תיכון על היסודות הבאים:

- (1) חידוש תנופת העלייה לארץ ויצירת תנאים מתאימים לקליטתם ולמיזוגם של העולים.
- (2) חתירה להשגת היעדים הלאומיים והחלוציים של מדינת-ישראל ועם-ישראל, בזמן הזה ובזמנים הבאים. ברוח מורשת העם היהודי, חזון הציונות הסוציאליסטית וערכי תנועת העבודה.
- (3) ייצוגו של העם העובד בישראל ועשייה בשמו ובשליחותו במוסדות הממשל הישראלי, המרכזי והמקומי, בעם היהודי, בתנועה הציונית, במוסדות ההסתדרות ובתנועת הפועלים הבינלאומית.
- (4) שמירת העקרונות של חירות המחשבה, הביטוי והדיון, אחדות המעשה והביצוע, קבלת מרות הכלל וההכרעה דמוקרטית".¹²³

גם לאחר כינון מפלגת העבודה המשיך אשכול לפעול לקראת הרחבת האיחוד. בינואר 1969 הבשילו המגעים שניהל במשך שנה ומפ"ם הצטרפה לרשימה משותפת לקראת הבחירות. כך הוקמה רשימת המערך השני, שזכתה בבחירות שהתקיימו באוקטובר 1969 בהישג הגדול ביותר בתולדות הכנסת לרשימה: 56 נציגים נבחרים לכנסת.

שיתוף הפעולה בין מפלגת העבודה למפ"ם נמשך עד לשנת 1984, אז פרשה מפ"ם מהמערך ובהמשך הייתה חלק מהקמת מפלגת מרצ.

החיים האישיים

לוי אשכול היה איש של אנשים, אדם שאהב ונאהב על ידי האנשים שדרכם הצטלבה בדרכיו. נסיבות חייו והשליחות הציונית אולי הרחיקה אותו מזומונות ממשפחתו הגרעינית, אך הוא ראה בעם ישראל כולו כמשפחה וחש כלפי כל אחת ואחד את חיבור עמוק ורגשי.

"מדינת ישראל תיכון לעד. עוד רבים יהיו ראשי ממשלה. לכל אחד יהיה פנקס פתוח ויד רושמת, אך מי יודע אם יהיה לנו פעם ראש ממשלה שיקרא לעמו 'קינדערלאך' ושכל בני עמו יהיו לו כבניו וילדיו"¹²⁴.

ואולי, יותר משאהב אשכול אנשים, אהב נשים ולכן היה מוקף בנשים אוהבות וחזקות כל חייו.

נשים היוו את הדוגמא הבולטת והמעצבת את חייו של לוי שקולניק הצעיר. כשבגר נהג להתייחס אל עצמו כאל "לוי בן דבורה" כאילו כדי להבהיר שהוא ממשיך לצעוד בדרכה העצמאית והנחושה של אימו. קשה להגדיר את לוי אשכול כפמיניסט, אבל אין ספק שאשכול סבר שכל אדם, ללא קשר למגדר, הוא קודם כל אדם.

אשכול היה נשוי שלוש פעמים, בכל פעם נישא מתוך אהבה והערכה ליכולותיה של האישה שאיתו ואכן, כל אחת מנשותיו הייתה אדם ראוי להערכה ובעלת כישורים ומורשת משל עצמה. כך גם ארבע בנותיו, שצמחו כל אחת להיות אישה עצמאית ובעלת השפעה, כאשר הן מקפידות שלא להשתמש, ככל האפשר, בייחוס המשפחתי.

אשכול נהג להתייעץ עם נשותיו ובנותיו, הקשיב, התווכח ובסופו של דבר, כפי שסיפרה מרים אשכול, אשתו השלישית, החליט אשכול לבדו: **"אשכול היה מתייעץ על כל דבר. והחשוב שאחר כך היה מסתובב בבית ושר: 'טול עצה מאשתך, ועשה את היפוכה'. גם זה היה חלק מההווי הביתי"¹²⁵. בתו דבורה רפאלי סיפרה על ההתלבטות של אשכול לגבי תפקיד ראשות הממשלה: **"הוא באמת חשב שהתפקיד נמדד בתרומתו לכלל, ולכן גם היסס אם לקחת על עצמו את תפקיד ראש הממשלה. זה היה היסוס אמיתי"¹²⁶.****

אשכול התעניין בבנותיו ובמעשה ידיהן והתעניין בדעתן על האירועים והאתגרים איתן התמודד:

"הוא היה אדם סקרן מאוד. היה מציץ לי במכתבים, וגם מדפדף ב'מבוא לפסיכולוגיה', כשלמדתי באוניברסיטה. אני זוכרת שקרא את הפרק על מנהיגות והיה ממלמל, 'זה לא יכול להיות', לא ייתכן שרק שאפתנות אישית דוחפת אדם למנהיגות. ואיפה הערכים? והרצון לפעול למען הכלל? ושליחות התנועה? ספרי הפסיכולוגיה לא נכתבו על אנשים כמו אבא שלי"¹²⁷.

נשותיו של אשכול

רבקה מהרש"ק

את אשתו הראשונה, רבקה מהרש"ק, פגש אשכול במסגרת קבוצת "עבודה" כשותפה שווה לעבודה הקשה שביצעו חברי הקבוצה. לוי ורבקה היו חלק מקבוצות ההתיישבות בראשון לציון, חולדה וכפר אוריה והיו חברים בגרעין המייסד של קבוצת דגניה ב'. בדומה לאשכול, רבקה, ילידת 1893, עלתה לארץ בגפה בגיל 18 מרוסיה בשנת 1910. לימים עלו בעקבותיה הוריה ושתיים מאחיותיה.

רבקה מהרש"ק מקור: ארכיון יד לוי אשכול

רבקה עסקה בהוראת מבוגרים ולימדה עברית לפועלים מבוגרים ובמשקי עובדים. בשנת 1921 הוסמכה כמורה. היא הייתה פעילה במוסדות מועצת הפועלות ולימדה בחוות הלימוד לנערות.

רבקה סברה כי באמצעות חינוך המבוגרים והילדים כאחד, ניתן יהיה לבנות חברה טובה ושוויונית, שבה תופעות כמו גזענות,

שוביניזם והדרה אינן מקובלות: "חסרה לנו ההכרה הברורה של יעודנו בארץ. השפעתנו אינה ניכרת בחינוך ובעיצוב חיי המשפחה. בתל-אביב, המקיפה המונית פועלות - לא עסקנו אף פעם בבירור דרכנו בחינוך, והחיים בארץ הם כאלה, שמוכרחים להשפיע על הילד השפעה שוביניסטית. מה אנו עושים כדי להרחיק את הילד משנאה גזעית בארץ זו הפראית למחצה? איך נלחם נגד הרשמים, אשר הוא קולט, נגד ההגבה הטבעית שלו על מקרי רצח?"¹²⁸

את חייהם המשותפים החלו בני הזוג עם הקמת קבוצת דגניה ב', שם גם נולדה בתם היחידה נועה שבבגרותה הייתה לפרופ' למחול והמציאה ופיתחה את "כתב התנועה אשכול וכמן".

בשנת 1927, חמש שנים לאחר שנישאו, נפרדו דרכיהם של בני הזוג.

רבקה ראתה בחינוך נשים לעצמאות ולעבודה לא רק הכרח לנוכח המציאות של החיים החלוציים אלא גם את הדרך של הציונות לפרוח לקראת הקמת חברת מופת בארץ ישראל, חברה המבוססת על שוויון אמיתי.

"ברור, שהדפוסים הקודמים של חיי המשפחה נתערערו. מושגנו שונן, וליבא לפומא לא גליא. התמוטטו יסודות המשפחה הישנה במידה הרבה יותר גדולה מאשר זה ניכר בחוץ. ועלינו להכין את האישה לקראת השינויים אשר חלו בחייה, למען תדע לחצוב מליבה את המוסר החדש"¹²⁹.

בימי מלחמת העולם השנייה בחרה רבקה להתגייס לשורות הצבא הבריטי. את עיסוקה בתחום החינוך המשיכה לכל אורך חייה ועד למותה הטרגי ב-1950, כתוצאה מתאונה.

אלישבע קפלן

אשתו השנייה של אשכול, אלישבע קפלן הייתה שותפתו של אשכול לחיים הפוליטיים ומילאה תפקידים שונים ומשמעותיים. חייהם המשותפים נמשכו 29 שנים, עד למותה.

אלישבע, ילידת 1900, עלתה לארץ ישראל בגיל 20 בראש קבוצת עולים, הייתה ממייסדות וחברות הנהגת מועצת הפועלות, כמו כן הייתה חברה פעילה ובכירה במפא"י.

אלישבע הייתה פמיניסטית וסברה שעל נשים לממש את יכולותיהן ורצונותיהן ופעלה כדי לאפשר זאת. כאשר הבינה לאחר עלייתה לארץ שנשים מתקשות במיוחד

אלישבע קפלן מקור: ארכיון יד לוי אשכול

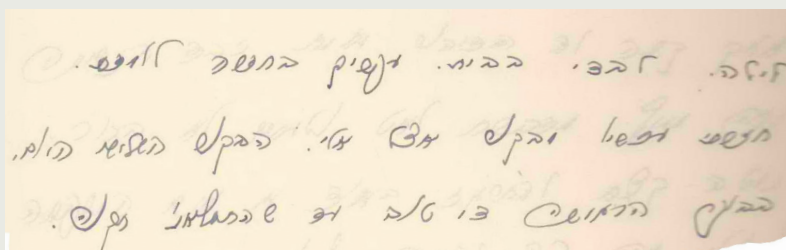
למצוא עבודה בחקלאות, ייסדה עם חברותיה את משק הפועלות בפתח תקווה, כדי לספק לנשים את ההגנה והסיוע שבקבוצה לצד אפשרות לעבודה בשדה ובחקלאות. כעשור לאחר מכן, הייתה מיוזמות ומקימות "ארגון אמהות עובדות" שלימים הפך לארגון נעמ"ת.

ארגון אמהות עובדות השתנה לאורך השנים בהתאם לצרכים המשתנים של החברה המתהווה והנשים: "בימי הרווחה הכלכלית, כאשר ההווי הפועלי התחיל להתרחק מדמותו הראשונה, הייתה מהמגמה הראשונה של ארגוני אמהות עובדות להדריך את החברות ולחזק את זיקתן לתנועה. בימי המאורעות וחוסר העבודה שבאו אחר כך, בימי הפגישה עם פרברי הערים - התעוררנו לפעולת עזרה הדדית. ובתקופה השלישית - מראשית המלחמה חרגה הפעולה של ארגוני אמהות עובדות ממסגרתה, נפרצו תחומי כל שגרה ועם הופעת צרכים חדשים הוסיף ארגון אמהות עובדות מעשים וכלים חדשים"¹³⁰.

כשותפה מלאה לחזון הציוני לקחה אלישבע חלק בכל פעולה שנדרשה, בין היתר יצאה כשליחת תנועת החלוץ לגרמניה ולאחר מכן כשליחת מועצת הפועלות לצפון אמריקה לגיוס תמיכה ותרומות.

במהלך 29 שנות נישואיהם נולדו ללוי ואלישבע שלוש בנות: דבורה, תמה ועפרה. אשכול נשא במהלך כל אותן שנים בתפקידים ציבוריים שהרחיקו אותו מהבית ואילו אלישבע, למרות תפקידיה הציבוריים הרבים, הייתה זו שנשאה בעיקר עול גידול וחינוך הבנות. לשם כך נהגה להעסיק בבית המשפחה כוח עזר, אך העובדות הצעירות לא התמידו לאורך זמן בעבודה בבית אשכול, בשל לחציה של אלישבע שיגשימו עצמן ברכישת השכלה ומקצוע.

אלישבע שימשה כצירה לקונגרסים הציוניים, הייתה חברה בוועד הפועל של

"לילה. לבדי בבית. עפריק בחדרה לומדת. חזרתי עכשיו מבקור אצל אלי. הבקור השלישי היום. הבוקר הרגישה די טוב עד שהתמלאתי תקווה". קטע מתוך יומן אישי של לוי אשכול, 16.12.1959. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

ההסתדרות ובוועד המפקח של קופת חולים כללית, כמו גם חברת הוועד הפועל הציוני. לקראת הקמת המדינה הייתה אלישבע חברת אספת הנבחרים ופעילה במועצת המדינה הזמנית.

אלישבע נפטרה לאחר מאבק ממושך במחלה קשה. שלוש בנותיהם צמחו לנשים חזקות ופורצות דרך כל אחת בתחומה: דבורה רפאלי שהייתה לד"ר לביוכימיה בטכניון, תמה שוחט שהייתה לעובדת סוציאלית ומפורצות הדרך לעבודה סוציאלית קהילתית בישראל ועפרה נבו שהייתה לפרופ' לפסיכולוגיה באוניברסיטת חיפה.

מרים אשכול

מרים זליקוביץ' עלתה לארץ עם משפחתה מרומניה בעודה ילדה צעירה, היא גדלה בתל אביב והתחנכה בבית הספר האנגלי ביפו. בצעירותה הייתה חברת ההגנה ופעילה בתנועת הצופים ובמלחמת העצמאות שירתה בצה"ל והייתה מראשונות החיילות בחיל התותחנים.

במהלך לימודיה בחוג להיסטוריה באוניברסיטה העברית התגוררה תקופה קצרה בביתן שבחצר בית משפחת שר האוצר אשכול. אז התיידדה מאד עם בנות המשפחה ובמיוחד עם נועה ועם אלישבע, איתה ניהלה שיחות ארוכות וסייעה לה בניהול ותחזוקת משק הבית. באותה תקופה עבדה מרים כספרנית החוג להיסטוריה באוניברסיטה העברית וכעוזרת מחקר. ב-1956 עברה לעבוד כספרנית במשכן הכנסת והייתה חלק מהצוות שהקים את ספריית הכנסת.

מרים אשכול. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

"לפני בואנו היו ספרים אבל לא הייתה ספרייה. אנחנו יצרנו את הספרייה יש מאין [...] בשלב

הראשוני התרכזנו ברכש בנושאים שהכרנו וידענו, לרבות ספרים בערבית לחברי הכנסת הערבים ולעוד שניים-שלושה חברי כנסת יהודים שקראו ערבית. [...]

מרבית חברי הכנסת היו אנשי עבודה משטחי הביצוע והעשייה הציבורית שלא התמצאו בתחום הספרותי ובעולמם לא היה מקובל "לבזבז זמן על ספרים". הם נהגו להתייעץ איתנו ולא פעם ביקשו שנבאר להם את הכתוב בהצעות החוק, או מושגים בלועזית שהם לא הכירו¹³¹.

לאורך השנים שמרה מרים על קשר חברי חם והדוק עם אלישבע ועם בנות משפחת אשכול.

ב-1964 התחתנו לוי אשכול ומרים בחתונה צנועה שהתקיימה בבית ראש הממשלה.

בצד היותה אשת סודו ויד ימינו של ראש הממשלה, המשיכה מרים לעבוד כספרנית במשכן הכנסת. באותן שנים עמדה בראש הוועד להקמת בית הלוחם, שימשה כנשיאת האגודה להבנה וידידות יהודית-ערבית ופעלה לקידום האמנות והתרבות בישראל.

דגם בית הלוחם בתל אביב מתנת ארגון נכי צה"ל, 1971. מקור: ארכיון יד לוי אשכול

מלבד נסיעותיהם המשותפות עם אשכול בנסיעות רשמיות

מטעם המדינה, היא יצאה לחו"ל בשליחויות ציבוריות עצמאיות לצרכי מגבית והסברה בהזמנת המוסדות הלאומיים ומפעלי המילוה והפיתוח. הופעותיה הציבוריות בקהילות יהודיות זכו להערכה רבה.

"העתיד יורנו את הדרך בה נלך. המלחמה הזו שימשה כור היתוך כלל האזרחים שנתקצבו ובאו אלינו מכל קצוות העולם. העם התלכד בהנהגת ממשלה מלוכדת אשר יצגה 90% מהכנסת וכך היו החלטות הממשלה להחלטות העם"¹³².

לאחר פטירתו של אשכול, סיימה מרים את עבודתה בספריית הכנסת והקדישה את חייה להקמת יד לוי אשכול ולהקדשת בית ראש הממשלה כמרכז מורשת לזכרו. במשך כשני עשורים נוספים המשיכה גם לייצג את המדינה לצרכי מגבית והסברה והמשיכה בפועלה ההתנדבותי למען מוסדות מחקר, תרבות ואמנות.

אישיותו של אשכול

אשכול אהב והאמין בטוב שבאדם הגם שלא היה עיוור למורכבות הטבע האנושי: **"מסתבר שאני עיוור צבעים גם לגבי בני אדם, המסוגלים להחליף את גווניהם כמו זיקית"**¹³³. הוא נהג לומר בכל פעם שהתאכזב מהתנהגותו של אדם, אכזבה אותה נחל פעמים רבות בשל התעקשותו לראות את הטוב שבאדם. את חוסר הנכונות שלו לראות את הרע באנשים תיארה גולדה מאיר: **"הוא היה בן אדם. אני, למשל, לא שמעתי במשך כל השנים שהכרתי את אשכול, בשנים האחרונות באמת במחיצה קרובה מאד, אני לא שמעתי דברי-רכילות ממנו. אף פעם, על אף אחד. נדמה לי שהוא היה האחרון בינינו שהגיע למסקנה שלילית כלפי איזה חבר"**¹³⁴. מלכה רם, חברתו של אשכול מדגניה ספדה לו: **"אשכול לא ידע שנאה מעודו, לא הייתה שנאה בלבו לאיש, אפילו לא לאלה שגרמו לו כה הרבה צער. הוא הצטער על שכן נפלו הדברים, אך לא נטר ולא שנה איש. בלבו התם והישר לא היה מקום לשנאה וטינה ולרגשות נקם"**¹³⁵.

אבל אשכול לא היה תמים, להיפך, הוא הבין את טבע האדם, את היכולות והצדדים הטובים לצד התכונות הקשות יותר. דווקא הגישה המפוכחת הזו שבאה לידי ביטוי באמירה הקבועה שלו: **"בן אדם הוא רק בן אדם, לפעמים גם זה לא"**¹³⁶, הייתה זו שסייעה לו לרתום את הסובבים למטרות ולמעשים אותם רצה לבצע.

על הקשר בין אישיותו לבין כושר הנהגתו העידו לא רק אוהביו אלא גם מתנגדיו הפוליטיים. גדעון האחנה, ששימש כיועץ המשפטי לממשלה בתקופה בה היה אשכול שר אוצר ולאחר מכן חבר כנסת מטעם מפלגת הליברלים העצמאיים כאשר אשכול היה ראש ממשלה ספד לאשכול בכנסת: **"אך בשבילנו, בני הדור שהכירוהו מקרוב [...]. ייזכר אשכול - המנהיג והאיש. המנהיג - שהנהגתו באה בראש וראשונה בזכות תכונותיו האישיות, בכוח הידידות שרחש לכל אדם, בזכות המילה הטובה שמצא לכל איש. הוא לא הטיל מרות ולא זרק שררה, אלא ביקש וקיבל מסירותם של האנשים בכוח ידידותו להם. על כן הלכו אחריו"**¹³⁷.

אשכול היה איש של פרטים, הוא פעל למען המטרה הגדולה אך הקפיד לזכור ולהזכיר לסובבים כי גם הפרטים הקטנים חשובים ובכך התכוון בעיקר לאנשים. יישוב הארץ ובמיוחד חלקיה השוממים על ידי עולים שהגיעו למודי סבל וחסרי כל גבה מהם מחיר כבד ובכל זאת היה צורך לאומי ביישוב הארץ כולה. עדי יפה, שהיה יועצו המדיני סיפר: **"במקום לדבר על 'מרום עצים איננו רואים את היער' - היה אומר: חייבים לזכור: 'אל תשכחו מרוב היער לראות את העצים'. היה עומד על כך שיש לשים לב גם לקטנים, במסגרת הדין..."**¹³⁸.

לי אשכול בלשכתו במשרד האוצר, מרץ 1960. צילום: דוד רובינגר

לאשכול יצא שם של אדם פשרן קל לשכנוע בעוד למעשה הוא היה בעל רצון ברזל. יעקב שמשון שפירא ששימש כשר המשפטים בממשלתו הבהיר את הפער שבין התדמית הרכה והפשרנית לבין עמידתו של אשכול איתן על דעותיו: "כולם אומרים שאשכול היה יהודי נוח. הצורה הייתה נוחה מאד. היה קל מאד להתנגד לדעתו וקל מאד היה להתווכח אתו. אבל להיזי אותו מדבר אשר הוא החליט, שצריך ללכת בדרך תקיפה או בדרך חריפה - זה היה קצת בלי תקווה..."¹³⁹.

מה שאחרים הגדירו כפשרה, ידעו אלה שהכירו את אשכול להגדיר כדיאלוג. אשכול מעולם לא סבר שהאמת והצדק כולם בידי, הוא האמין שהאזנה רבת קשב לריבוי דעות ובמיוחד לדעות מנוגדות יכולה להעשיר ולדייק את המעשה שצריך להיעשות. ארי אבנר שנמנה על יועציו ועובדי לשכתו של אשכול סיפר: "העניין הזה, שאשכול היה מפשר בין בני-אדם, הוא נולד מיחסו לבני אדם. זה היה משהו פנימי בתוכו, כי כל המחשבה שלו התנהלה בדיאלוגים עם עצמו, בשעה שלא היה זולת, בדיאלוג עם הזולת, כאשר היה זולת. הוא תמיד אהב והקפיד למצוא את האדם שלא חשב כמוהו, כי מתוך הדיאלוג - למצוא את המוצא הזה"¹⁴⁰.

אשכול האמין, וכך גם פעל והתנהל, כי שותפות הגורל והמטרה היהודית-ציונית, כמו גם האינטרס והשותפות היהודית-ערבית-ישראלית גדולים מכל חילוקי הדעות. מכאן, אך טבעי היה שאשכול יאשר את הבאת עצמות ז'בוטינסקי לקבורה מכובדת בישראל או יתמוך בביטול הממשל הצבאי כדרך לקירוב הערבים אזרחי ישראל. מנחם בגין, שעמד בראש סיעת גח"ל, לא מצא שפה משותפת עם בן-גוריון וכפי שהעיד מאוחר יותר ראובן ריבלין, רבים מבני התנועה הרוויזיוניסטית חשו מודרים וכמעט מנוודים עד לתקופת כהונתו של לוי אשכול כראש הממשלה. מנחם בגין ספד לאשכול: "היה טוב לנו בימי אשכול. הייתה לנו חברות טובה. לא הייתה מריבה, וכפי שאמר לפני כן אחד החברים, היה מרבה לשמוע, היה תאב לשמוע [...] מאחר ויש לי ניסיון אישי, אני יכול לומר שמה שנקרא בלעז "פאבליק-אימג" אין לו כל התאמה למציאות. אני מחבר מתוך התבוננות ישירה, מתוך ניסיון אישי בתקופה מיוחדת במינה - על סף מלחמה, בזמן מלחמה ואחרי המלחמה. ואני יכול לקבוע, מתוך אותה התבוננות ואותו ניסיון, שמר אשכול היה מסוגל לקבל החלטות גורליות בעלות משמעות היסטורית. זה נכון שהיה שומע דעות שונות ומגיע לפתרון, אבל אני הייתי אתו כמעט מדי יום ביומו, שעות רבות, יומם ולילה, בכל ששת הימים הגורליים; ומאז מלחמת ששת הימים - כל שבוע במשך שעות רבות, אם בממשלה ואם בוועדות, ואני יודע שבהשפעתו נתקבלו הכרעות גדולות ביותר, הן בזמן המלחמה והן לאחריה, והחלטות רבות אשר ישפיעו על גורל

עמנו לדורות. אני יכול לומר, לא היו מתקבלות אלמלא השפעתו, אלמלא עמדתו ואלמלא כוח שכנועו של לוי אשכול¹⁴¹.

אשכול הקיף עצמו בעוזרים צעירים, הוא האמין בכוחם של צעירים לשנות את העתיד, ולו בגלל שהוא וחבריו בני העליות הראשונות הטביעו חותמם על ההיסטוריה. משה זנבה, שהחל את דרכו בשירות הציבורי ככלכלן צעיר במשרד האוצר תחת הנהגתו של לוי אשכול ולימים הפך לנגיד בנק ישראל הגדיר את אשכול כ"בוס כל הבוסים"¹⁴². הוא תיאר את אשכול כמנהל תובעני ודרש מסירות מלאה למטרות פיתוח העם והארץ מכל העובדים לצידו, ממש כפי שדרש מעצמו ובמקביל כמנהל המכבד ונותן גיבוי מלא לעובדיו. בתמורה, זכה אשכול למסירות ושיתוף פעולה מלא מתוך רצון. ההערכה לה זכה אשכול גם מהפקידים שלא תמיד ראו עמו עין בעין נבעה מהעקביות האידאולוגית של אשכול: "אחת התכונות הייחודיות של אשכול היא שלא החליף עמדות עם החלפת התפקיד"¹⁴³. גדעון האזנר: "זכורני מעמד במשרדו, משרד האוצר דאז, כאשר אשכול שומע תלונתו של אזרח נגד קיפוח אישי בעניין מסוים, במעמד הפקיד הנוגע בדבר, אשר החליט נגד אותו אזרח; שמע אשכול את הדברים, ובמעמד זה לא הגיב, פרט לניסיון להבין עמדת עוזרו באותו נושא. ולאחר צאת האזרח מן הלשכה פנה אשכול לעוזרו ואמר לו: אין ספק שהאזרח המתלונן צודק, אבל חפץ אני שאתה ולא אני תהיה זה העושה עמו צדק. לך אמור לו שהשתכנעת בצדקתו. הנה, כך זכה בלויאליות של חבריו ועוזריו, כי לא התנשא, לבו לא גאה, עיניו לא רמו"¹⁴⁴.

פנחס ספיר חברו ושותפו של לוי אשכול סיפר עליו: "הכרתי את אשכול לא רק כמנהיג אלא גם כחבר שלעתים עסק גם בדברים קטנים אנושיים ובאלה נתגלתה נדיבות אישיותו ואופיו, גם בכהונה הרמה של ראש הממשלה לא הייתה הדרך אליו חסומה, ולא אחת, הוטרד בעניינים שתמהתי על שמצא זמן לתת דעתו עליהם והתפעלתי מכך שידע להתמסר להם בכל הלהט וההתמסרות, כפי שפעל בעניינים שברום עולמנו"¹⁴⁵.

ראש ממשלת ישראל ונשיא ארה"ב ג'ונסון בשיחה לבבית בביתו בחווה של ג'ונסון, ינואר 1968. מקור:
ארכיון יד לוי אשכול

ביאורים והערות שוליים

- 1 לוי אשכול (מחבר) ושביט בן - אריה (עורך), פרשת דרכים, הוצאת יד לוי אשכול, 2018, ע' 54-55.
- 2 דברי ראש הממשלה לוי אשכול בקבלת פנים על ידי מועצת פועלי תל אביב-יפו, 25.10.1963.
- 3 לוי אשכול (מחבר) ושביט בן - אריה (עורך), פרשת דרכים, הוצאת יד לוי אשכול, 2018, ע' 16.
- 4 השלושה: לוי, ליפא וכן הדוד.
- 5 שם, ע' 28.
- 6 שם, ע' 35.
- 7 שם, ע' 34.
- 8 דברי ראש הממשלה ושר הביטחון בעצרת הנח"ל, יפו, 8.10.1963.
- 9 מכתב מנציגות דגניה ב' לוועד המרכזי של הפועל הצעיר, 3.1.1926.
- 10 דברי לוי אשכול בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 22.9.1952.
- 11 דברי ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול, קול ישראל, 31.10.1965.
- 12 מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
- 13 דברי ראש הממשלה לוי אשכול בפני תא הסטודנטים חברי מפא"י, 15.12.1964.
- 14 נאום לאומה של ראש הממשלה, קול ישראל, 21.2.1966.
- 15 מרים אשכול בראיון לתכנית "שאלות אישיות" בהנחיית יעקב אגמון, 1983.
- 16 דברי ראש הממשלה לוי אשכול בפגישה עם חברי מזכירות מערכת רמזור, 9.1.1965.
- 17 מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
- 18 דברי ראש הממשלה בתשובה למתווכחים בכנסת, 18.3.1964.
- 19 מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
- 20 דברי ראש הממשלה לוי אשכול במועד הגשת תקציב משרד ראש הממשלה, 9.3.1964.
- 21 דברי ראש הממשלה בתשובה למתווכחים בכנסת, 18.3.1964.
- 22 דברי ראש הממשלה לוי אשכול בישיבת ממשלת הליכוד הלאומי, 1.6.1967.
- 23 מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
- 24 ראש הממשלה לוי אשכול, מתוך פרוטוקול פגישה עם חנה זמר, 29.3.1968.
- 25 דברי ראש הממשלה על בעיית הממשל הצבאי בתום הוויכוח על נאום ראש הממשלה בפתיחת הכנסת 23.10.1963.
- 26 שם.
- 27 נאום ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול, דברי הכנסת, 9.11.1966.
- 28 דברי החבר לוי אשכול, מועצת מפא"י, 12.1.1949.
- 29 פנחס ספיר, "קווים לדמותו של אשכול", שבועון מפלגת העבודה הישראלית, 25.3.1969.
- 30 דברי ראש הממשלה לוי אשכול בפגישה עם חברי מזכירות מערכת רמזור, 9.1.1965.
- 31 דברי ראש הממשלה לוי אשכול בדיון על המצב החברתי, 7.12.1964.
- 32 שם.
- 33 לוי אשכול, אל משימות המח, דברים בוועידת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 15.10.1963. מתוך: ברית אדמה, הוצאת מפעלי חינוך ותרבות בע"מ.
- 34 אשכול במועצה הארצית של מפא"י, תל אביב 30.4.1951.
- 35 דברי לוי אשכול בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 22.9.1952.
- 36 שם.
- 37 דברים במהלך ביקור ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול בתענ"כים, 8.8.1963.
- 38 דברי ראש המשלה בדיון על מיזוג הגליונות, בכנסת, 7.12.1964.
- 39 שם.
- 40 דברים בקונגרס הציוני, 14.1.1964.
- 41 הרב מנחם הכהן, כנס לוי אשכול - אבי ההתיישבות, 6.4.2006.
- 42 לוי אשכול, על חטא מקורות, 15.7.1955. (מתוך ספרו: בחבלי התנחלות, הוצאת עיינות)
- 43 נאום ראש הממשלה לאומה ביום העצמאות, 2.5.1968.
- 44 דברי יעקב שוצברג, חבר המרכז החקלאי, עם פטירתו של ראש הממשלה לוי אשכול, על המשמה, 26.3.1969.

45	דברי ראש הממשלה על לכיש, 12.1.1964.
46	אשכול במועצה הארצית של מפא"י, תל אביב, 30.4.1951.
47	שם.
48	דברי ראש הממשלה לוי אשכול בטקס לציון הקמת כרמיאל, 28.10.1964.
49	נאום לוי אשכול בוועידה השנייה של מפא"י, תל אביב, 30.10.1932.
50	דברי ראש הממשלה בחגיגות העשור למכון לחקר הנגב, 24.6.1968.
51	דברי ראש הממשלה לוי אשכול בטקס לציון הקמת כרמיאל, 28.10.1964.
52	נאום החבר לוי אשכול, ישיבת מרכז מפא"י בהשתתפות באי כוח הסניפים, תל אביב, 15.3.1945.
53	דברי לוי אשכול בכינוס ארצי של פעילי המפלגה בהתיישבות העובדת, 27.5.1950.
54	שמעון פרס, לך עם האנשים: שבעה דיוקנאות, הוצאת עידינים, ירושלים, 1978.
55	נאום החבר לוי אשכול, בישיבה משותפת של מזכירות המרכז עם הוועדה הכלכלית, 9.2.1940.
56	נאום החבר לוי אשכול, ישיבת מרכז מפא"י בהשתתפות באי כוח הסניפים, תל אביב, 15.3.1945.
57	שם.
58	דברים מתוך תקציר טבריה ליומן קולנוע, 20.1.1965.
59	דברי ראש הממשלה לוי אשכול בטקס הענקת אות מלחמת ששת הימים, 15.11.1967.
60	"חצי קפה חצי תה", על המשמה, 7.3.1979.
61	דברי ראש הממשלה ושר הביטחון בסיום מחזור בבית הספר לפיקוד ומטה, 26.8.1963.
62	ברכת ראש הממשלה ושר הביטחון בפתיחת המכללה לביטחון לאומי, 14.10.1963.
63	דברי ראש הממשלה ושר הביטחון לרגל יום ההגנה תשכ"ה, תל אביב, 30.4.1964.
64	דברי הח' לוי שקולניק בוועידת ההסתדרות, 1942.
65	דברים שנשא לוי שקולניק, 1945.
66	דברי לוי אשכול בישיבת הוועד הפועל הציוני, תל אביב, 7.4.1948.
67	דברי החבר לוי אשכול, אספת פועלי ארץ ישראל, 23.10.1948.
68	ראש הממשלה לוי אשכול, מתוך פרוטוקול פגישה עם חנה זמר, 29.3.1968.
69	תרגום לעברית של ראיון ראש הממשלה לכתב העת ניווויקי, פברואר 1969.
70	שם.
71	נאום התשובה של לוי אשכול בוועידה התשיעית של מפא"י, 17.10.1963.
72	תרגום לעברית של ראיון ראש הממשלה לכתב העת ניווויקי, פברואר 1969.
73	נאום ראש הממשלה בפתיחת מושב החורף של הכנסת, 30.10.1967.
74	לוי אשכול (מחבר) ושבית בן - אריה (עורך), פרשת דרכים, הוצאת יד לוי אשכול, 2018, ע' 54-55.
75	ראיון ראש הממשלה לוי אשכול לעיתון למרחב, 26.4.1965.
76	נאום ראש הממשלה בפתיחת הוועידה הכלכלית, 1.4.1968.
77	מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומור, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
78	דליה יאירי, זכרונות על לוי אשכול, ארכיון יד לוי אשכול, 2017.
79	מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומור, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
80	דליה יאירי, זכרונות על לוי אשכול, ארכיון יד לוי אשכול, 2017.
81	מתוך: המדיניות הכלכלית, הוצאת משרד האוצר, 26.2.1962.
82	מתוך ראיון השבוע עם שר האוצר לוי אשכול, מעריב, 9.10.1959.
83	דברי הסיכום של ראש הממשלה בוועידה הכלכלית, 4.4.1968.
84	ברכת ראש הממשלה לוי אשכול לציון עשור להקמת בנק ישראל, 8.12.1964.
85	דברי שר האוצר לוי אשכול במהלך דיון הכנסת בחוק בנק ישראל, 29.6.1954.
86	שם.
87	נאום ראש הממשלה לוי אשכול בעת הגשת תקציב משרד ראש הממשלה, 6.3.1964.
88	דוד גולן מספר על אשכול, מתוך: אשכול של הומור, הוצאת יד לוי אשכול, ע' 81.
89	דברי שר האוצר לוי אשכול במהלך דיון בכנסת בחוק בנק ישראל, 29.6.1954.
90	דברי החבר לוי שקולניק בכינוס עולי מערב אירופה, 6.11.1943.

91	ברכת ראש הממשלה לוי אשכול לציון עשור להקמת בנק ישראל, 8.12.1964.
92	ש.ם.
93	דברי אשכול בישיבת הוועדה הפוליטית, תקציב האספקה והבעיות הכלכליות, 27.1.1952.
94	עלי מוהר, בקישון - הזמן ירד מהפסים, במחנה, 23.11.1988.
95	דברי לוי אשכול בפתיחת ועידת התאחדות בעלי התעשייה, תל אביב, 28.6.1963.
96	נאום התשובה של לוי אשכול בוועידה התשיעית של מפא"י, 17.10.1963.
97	ש.ם.
98	ש.ם.
99	ש.ם.
100	טיטוס תזכיר אל הברון אדמונד דה רוטשילד, פריז, ינואר 1931.
101	נאום ראש הממשלה לפתיחת מושב הכנסת, 21.10.1963.
102	ראיון ראש הממשלה עם העיתונאי דוד פלינק, כתב "טאג מארגן ג'ורנל", 8.1.1964.
103	דברי ראש הממשלה לוי אשכול בכותל, 7.6.1967.
104	ראש הממשלה לוי אשכול במפגש עם צעירי המפד"ל, 16.5.1968.
105	נאום ראש הממשלה לוי אשכול בפתיחת מושב הכנסת, 21.10.1963.
106	ראיון ראש הממשלה עם עורך עיתון הצופה : כהן, 12.1.1965.
107	לוי אשכול, בעקבות הוויכוח, 1926. (מתוך ספרו: בחבלי התנחלות, הוצאת עיינות)
108	בעקבות מורשת התנועה, כנס בית ברל, 30.6.1962.
109	דברי לוי אשכול בעצרת היסוד של המערך, ל"ג בעומר, 20.5.1965.
110	דברי לוי אשכול בזכות איחוד המפלגות לכלל "המערך", ללא תאריך.
111	יגאל אלון, מתוך דיון בכנסת לזכרו של לוי אשכול, 6.3.1969.
112	דברי לוי אשכול בוועידת תנועת החרות, ירושלים, 28.6.1966.
113	שאלות ותשובות ראש הממשלה לרגל יום העצמאות תשכ"ה, במחנה, 27.4.1965.
114	מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
115	לוי אשכול לשר הפנים שפירא על התבטאות במעריב, 7.10.1963.
116	מכתב למר זאב אלתגר, 29.11.1963.
117	שאלות ותשובות ראש הממשלה ליום העצמאות תשכ"ה, במחנה, 27.4.1965.
118	לוי אשכול, ישראל והתפוצות, במעלה הדרך, עמ' 367.
119	מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
120	נאום ראש הממשלה בטקס סיום קורס הצניחה של היחידה הקונגולזית, 1.9.1963.
121	הוועידה הרביעית, ישיבה טו, רחובות, 1938.
122	דברי לוי אשכול בזכות איחוד המפלגות לכלל "המערך", ללא תאריך.
123	מתוך אמנת היסוד של מפלגת העבודה הישראלית.
124	מלכה רם, דברים לזכרו, מתוך "דף השבוע", דגניה ב', פנימי לחברים בלבה, 28.3.1969.
125	מרים אשכול בראיון לחכנית "שאלות אישיות" בהנחיית יעקב אגמון, 1983.
126	דבורה רפאלי, מעריב סופשבוע, 26.2.1999.
127	עפרה נבו אשכול, ידיעות אחרונות, 11.2.1994.
128	מתוך דבריה של רבקה מהרש"ק בדיוני מועצת הפועלות, 1932.
129	ש.ם.
130	דברים במלאת עשור לארגון אמהות עובדות, 1942.
131	ראיון מרים אשכול עם ד"ר ניר מן, 22.3.2016.
132	דברי מרים אשכול בפני תומכי מפעל הבונדס, 18.9.1967.
133	מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומו, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
134	סטנוגרמה של שיחה בבית ראש הממשלה המנוח, 23.6.1969.

-
-
- 135 דף השבוע, דגניה ב', פנימי לחברים בלבד, 28.3.1969.
- 136 מתוך: עפרה נבו אשכול, אשכול של הומור, הוצאת יד לוי אשכול, 2019.
- 137 דיון בכנסת לציון זכרו של ראש הממשלה, 6.3.1969.
- 138 פגישת חברים בבית ראש הממשלה המנוח לוי אשכול, ירושלים, 23.3.1969.
- 139 סטנוגרמה של שיחה בבית ראש הממשלה המנוח, 23.6.1969.
- 140 פגישת חברים בבית ראש הממשלה המנוח לוי אשכול, ירושלים, 23.3.1969.
- 141 סטנוגרמה של שיחה בבית ראש הממשלה המנוח, 23.6.1969.
- 142 תמי מולד חיו, מונחון כלכלי חברתי ברוח לוי אשכול, הוצאת יד לוי אשכול, 2017.
- 143 דבריו של משה זנבר, מתוך: מונחון כלכלי חברתי ברוח לוי אשכול, הוצאת יד לוי אשכול.
- 144 דיון בכנסת לציון זכרו של ראש הממשלה, 6.3.1969.
- 145 פנחס ספיר, "שנות כהונתו כראש הממשלה ושר הבטחון היו שנים של הישגים אדירים", דבר, 27.2.1969.

יד לוי אשכול

I SBN 978-965-92664-5-6

9 789659 266456